

ปีที่ ๑๖ เล่ม ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

ศิลปากร

นิตยสารรายสัปดาห์ของกรมศิลปากร

เรียบเรียงจาก
อาจารย์ ประสงค์ พวงดอกไม้
ศึกษานิเทศก์ ๘

พระสิทธิารถเสวยสุขในรมย์ปราสาท

ระเบียบการหนังสือ ศิลปากร

- กำหนดเวลาออก เดือน พฤษภาคม กรกฎาคม กันยายน พฤศจิกายน มกราคม มีนาคม
- อัตราค่าบำรุง รับ ๑ ปี ๔๐ บาท
- การบอกรับ จะบอกรับตั้งแต่เล่มใดก็ได้ กรบ ๖ เล่ม เป็น ๑ ปี ชื้อปลั๊กขายเล่มละ ๑๐ บาท
ไปรทบอกรับเสียก่อนหนังสือหมด พร้อมกับส่งเงินค่าบำรุง ต่างจังหวัด
ไปรทส่งเงินทางธนาณัติ หรือเช็คไปรษณีย์ ในนามของ ผู้จัดการ ส่งจ่าย ป.ณ.
หน้าพระลาน ในพระนคร บอกรับที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ โทรศัพท์
๒๖๑๔๑ หรือที่แผนกเผยแพร่และสถิติ สำนักงานเลขาธิการ กรมศิลปากร
ถนนหน้าพระธาตุ โทรศัพท์ ๒๐๖๒๘

อภินันทนาการจาก
อาจารย์ ประสงค์ พวงดอกไม้

แบบร่างฝีพระหัตถ์เรื่องพุทธประวัติ ศึกษานิเทศก์ 8

สำหรับตกแต่งภายในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบทูลเกล้าฯ ถวาย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ร.ศ. ๑๒๑
(โปรดดูคำอธิบายหน้าหลัง)

คำอธิบายภาพ

รูปภาพเรื่องปฐมสมโพธิ สำหรับเขียนบานกระจกช่องแสงพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร
ช่องที่ ๒ อยู่มุขด้านนอกด้านเหนือข้างใน เมื่อพระสิทธารถเสวยกามสุขในรมย์ปราสาท คือ
ปราสาทที่สถิตย์ในฤๅกษณ์นี้ เขียนตามความที่มีในหนังสือปฐมสมโพธิปริเฉทที่ ๕ ราชานิกะ
ประวัติอันมีความดังกล่าวนั้น

ในหน้า ๑๐๕ ว่า “สมเด็จพระบรมกษัตริย์ราชานิกะพระมหาบุรุษให้เสวยราชสมบัติ ตั้งพระพิมพาเทวีเป็นองค์
อรรคมเหสี แลพระมหาสัตว์เวทลอมด้วยอเนกขัตติยราชานารีเป็นบริวาร ปานประหนึ่งว่าสมเด็จพระรัตนท้าวเวทราช อันมีนางเทพอัปสร
กัญญาบริวารกาลเมื่อหมั้นฤๅกษณ์ ก็เวทลอมขัตติยคณาณางอันประโคนขานเบญจางค์สังคิก เว้นจากบุรุษเสด็จขึ้นสถิตย์เบื้องบนปราสาท
มีพื้นได้ ๔ ชั้น,

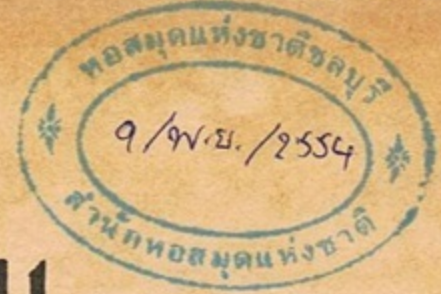
ปราสาทสำหรับสถิตย์ในฤๅกษณ์นี้ มีพระนาฬิการในหน้า ๑๐๐ ว่า “ปราสาทอันสมควรจะเสด็จอยู่ในหมั้นฤๅกษณ์
มีพื้น ๔ ชั้น ปราสาทอันสมควรจะเสด็จอยู่ในฤๅกษณ์นี้มีพื้น ๕ ชั้น ปราสาทอันสมควรจะเสด็จอยู่ในฤๅกษณ์นี้มีพื้น ๗ ชั้น
แต่กำหนดโดยสูงนั้นเสมอกันทั้ง ๓ ปราสาท แต่พื้นนั้นต่าง ๆ ไม่เท่ากัน แลปราสาทฤๅกษณ์นี้ มีพื้นอันแคบทุก ๆ ชั้น
สมควรแก่ฤๅกษณ์ มีช่องสี่เหลี่ยมทวารอกปด้วยใบกานอันบ้องบักสนิท ปราศจากายุประเวศ ภายในปราสาทนั้นเกาะเพลา
ขจิกด้วยสุวรรณหิรัญรัตนการว่องเรืองโรจโรภาส ห้อยย้อยไปด้วยพุ่มพวงกุหลาบเสวคนธชาติหอมพุ่มกลีบ อบไปทั่วบริเวณเสกสมณศิริ
จังหวัด ทั้งไว้ซึ่งบัลลังก์น้อยใหญ่ล้วนบุฉลวยด้วยโกสยพัทวิธกำพลต่าง ๆ สมควรจะสถิตย์ในฤๅกษณ์ เวทลอมด้วยสุวรรณวิสูตร
อันขจิกด้วยฉลวยล้วนแล้วด้วยกาญจโนภาส พื้นผนังแห่งปราสาทเขียนเป็นกองเพลิงน้อยใหญ่แลพระอาทิตย์อุทัยเหนือยอด
ยุกันธรรพพรต สมควรแก่หมั้นฤๅกษณ์,

ปราสาทองค์นี้ มีชื่อปรากฏในคถาของพระกัณฐกนารายณ์ กล่าวในที่สุคตปริเฉทที่ ๑๐๘ ว่า “พระสิทธัตถราชกุมาร
มีประโยชน์อันสำเร็จ คือ เสวยราชสมบัติ และมีพระพิมพาโสทรราชเทวีเป็นอรรคมเหสี เป็นประธานแห่งพระสนมบริวารบริวาร
ประมาณ ๔๐,๐๐๐ นาง เสด็จสถิตย์ในปราสาททั้ง ๓ อันมีนามรมย์ปราสาท ๑ สุรมย์ปราสาท ๑ ฤๅกษณ์ปราสาท ๑ โดยอันควรแก่ฤๅ
กษณ์ ๓ เสวยซึ่งสวัสดิสุขในกิริยสมบัติเป็นมหัศจรรย์ คุณหนึ่งทิพสมบัติวิวัฒนาภาสวันกร,

เมื่อขณะเขียนรูปภาพนี้ มีความสงสัยเกิดขึ้นในใจว่า รูปภาพทั้งหลายจะมีค้องห่มผ้า
แลสรวมเสื้อๆ เพราะว่าเป็นฤๅกษณ์ ใจหนึ่งรับรองว่าถูกต้องจะมีเป็นเช่นโลกุลาเขียนไปๆ
(เช่นรับจ้างเขียนภาพห้องรามเกียรติ์ที่พระเบญจวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เขียนเสร็จแล้วดูไม่ได้
ค้องเขียนแก้เป็นห่มผ้าฯ พกแก้ตัวว่าเขียนเป็นในฤๅกษณ์) ใจหนึ่งตัดสินว่าไม่ต้องห่มผ้า
สรวมเสื้อก็ไม่ได้ เพราะอยู่ในปราสาทซึ่งทำอย่างประณีตสำหรับป้องกันหนาวแล้ว ปิดใบกาน
เสียให้หมด ทั้งแลรูปองค์ไฟซึ่งเขียนไว้ที่ฝาผนังด้วย ก็จะไม่ไกลจากความหนาว ไม่ต้องห่มผ้า
แลสรวมเสื้อ ซึ่งจะทำให้ทางามมิได้เลยตามกระบวนฝีมือช่าง เป็นอันตกลงใจดังนี้ จึงเขียนเช่นนั้น

รูปภาพทั้งหลายในแบบนี้ องค์บรรทมคือองค์พระสิทธัตถราชกุมาร องค์ที่รำเพย
พาลพิชนีอยู่ปลายพระบาทคือพระพิมพาโสทรราช นางทั้งห้าข้างเบื้องต่ำ คือ นางพระสนมบำเรอ
เบญจางค์สังคิก

สมเด็จพระเจ้าทำกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

สารบัญ

ปีที่ ๑๒ เล่ม ๖

มีนาคม

๒๕๑๒

๑. สารบัญเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ หน้า ๑
๒. บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ และพระยาอนุมานราชธน ,, ๑๕
๓. การก่อสร้างที่ศิริราชในตอนท้ายแห่งพระชนมชีพ
ของสมเด็จพระราชบิดา นายแพทย์สำราญ วัณศพัทธ์ ,, ๔๑
๔. พบเครื่องสังโลกไทยและเครื่องปั้นดินเผาจีน
ในกรุพระเจดีย์ วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบูรณ์ บรรจบ เทียมศักดิ์ ,, ๖๐
๕. จันเสน ศิวลิย์ ภูเพ็ชร แปล ,, ๗๐
๖. ประติมากรรมขอม ศาสตราจารย์ จอง บัวเชดลิเย่
... .. ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียง ,, ๗๗
๗. คำอ่านศิลาจารึก อักษรและภาษาไทย ได้มาจากพระราชวังจันทน์เกษม
ตำบลหัวรอ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
... .. ประสาร บุญประครอง และเทิม มีเต็ม ,, ๘๔
๘. อธิบายเพลงจีนแสน ๓ ชั้น มนตรี ตราโมท ,, ๑๐๐
- โน้ตเพลงจีนแสน ๓ ชั้น ของเก่า ,, ๑๐๒

SILPĀKON

Vol. 12

March, 1969

No. 6

CONTENTS

1. "San Somdet" (Letters Between Their Late Royal Highnesses Prince Naris and Prince Damrong)	Page 1
2. Notes on Miscellaneous Subjects by His Late Royal Highness Prince Naris and Phya Anuman Rajadhon	,, 19
3. Construction at Siriraj on the Latter Part of the Life of the Royal Father, Prince of Songkhla by Dr. Samran Wangsapha	,, 41
4. Discovery of Thai "Sangkalok" and Chinese Pottery in the Cache of the Pagoda at Wat Mahathat, Changwat Petchabun by Banchop Thiamthat	,, 60
5. Chansen Translated by Siwali Phuphet	,, 70
6. Khom Sculpture by Professor Jean Boisselier Translated and Compiled by Professor M.C. Subhadradis Diskul	,, 77
7. Reading and Explanation of the Inscription Written in Thai Characters and Language, from Chankasem Palace, Tambon Hua Ro, Amphoe Phra Nakhon Si Ayutthaya, Changwat Phra Nakhon Si Ayutthaya by Prasarn Boonprakong and Thoem Metem	,, 94
8. Explanation of the Thai Song, "Chinsae" by Montri Tramote	,, 100
Notes on the Thai Song, "Chinsae" by Montri Tramote	,, 102

บ้านชินนามอน ปีนัง

วันที่ ๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๘๓

ทุก สมเด็จพระนริศ ๑

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๘ พฤษภาคม แล้วโดยเรียบร้อย
 ลายพระหัตถ์ฉบับนี้มาถึงบ้านกราวเมื่อวันพฤหัสบดีเวลาห้าโมงเย็น วันศุกร์เวลาบ่ายพนักงาน
 ไปรษณีย์เอาหนังสือพิมพ์บางกอกไทม์มาส่ง แล้วบอกว่ายังมีจดหมายซึ่งเอามาส่งวันเสาร์เวลาเช้า
 ที่บอกนั้นแปลก คงเป็นเพราะถูกหญิงเหลือไปต่อว่าเมื่อลายพระหัตถ์ฉบับแรกก่อนอ้าง เขาปฏิเสธ
 ว่าไม่มี แล้วกลับค้นพบ คราวนี้จึงบอกล่วงหน้าให้เห็นว่าไม่เหลว จดหมายแรกของหม่อมฉัน
 ฉบับนี้จะทูลสนองความในลายพระหัตถ์ทั้งสอง ๒ ฉบับ

ทูลสนองความในลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๑ พฤษภาคม

๑) ศักราชในจารึกบานมุกของพระเจ้าบรมโกศนั้น หม่อมฉันลองสอบจารึกบาน
 ทั้ง ๓ กู่ ได้ความเป็นลำดับดังต่อไปนี้

บานประตูปฐมพุทธารามที่อยู่หอมนกัษรธรรม ว่าตรัสสั่งให้ทำเมื่อปีมะแมตรีศก
 (จุลศักราช ๑๑๑๓) ลงพุทธศักราช ๒๒๘๕ เกินเกณฑ์ ๒ ปี

บานการเปรียญวัดป่าโมกที่อยู่วิหารยอด ว่าตรัสสั่งให้ทำเมื่อปีระกาเบญจศก
 (จุลศักราช ๑๑๑๕) ลงพุทธศักราช ๒๒๘๖ ตรงกับเกณฑ์

บานประตुวิหารพระพุทธชินราช ว่าตรัสสั่งให้ทำเมื่อปีกุนสัปตศก (จุลศักราช
 ๑๑๑๗) ลงพุทธศักราช ๒๒๘๘ เกินเกณฑ์ ปี ๑

ดูลักษณะกันไม่ใช่เป็นเพราะมีเกณฑ์บอกอย่างหนึ่งต่างหากที่ใช้ในสมัยนั้น น่าจะเป็น
 เพราะคนแต่งคำจารึกต่างบานต่างเข้าใจเกณฑ์บอกผิดกัน คือ “เหลว” แต่อย่างไรก็ดี ข้อที่อยาก
 รู้ว่าพระเจ้าบรมโกศโปรดให้เอาลายจำหลักบานไม้ของเดิมที่วิหารพระพุทธชินราชมาผูกประดับ

มุกเป็นลายช่องหรือมิใช่ นั้น ไปได้ความในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าพระเจ้าบรมโกศเสด็จขึ้นไปยังเมืองพิษณุโลกเมื่อปีวอก โทศก จุลศักราช ๑๑๐๒ ก่อนทำบานมุกวิหารพระพุทธชินราช ถึง ๑๕ ปี ลงความเห็นเป็นยุติได้ว่าลายช่องที่ทำบานมุกเอาเค้ามาจากบานเดิมของวิหารพระพุทธชินราช

๒) ที่ท่านต้องทราบพระองค์ทรงหนังสือพิมพ์ข่าวการสงครามนั้นก็เห็นจะเป็นเช่นเดียวกันกับผู้อื่นอีกมาก หม่อมฉันเองเดี๋ยวนี้ก็ต้องรับหนังสือพิมพ์ในเมืองปิ่นมาอ่านทั้งฉบับที่ออกเวลาเช้าและที่ออกเวลาบ่าย แต่การอ่านข่าวสงครามในฐานะเป็นคนกลาง แม้ไม่ได้ไม่เสียด้วยในการที่เขารบราฆ่าฟันกัน ก็ต้องนับว่าพลอยได้ความทุกข์เวทนาเพราะรู้สึกสังเวชสลดใจ เมื่อหม่อมฉันขึ้นไปอยู่บนเขาถึงเวลาเย็นมักไปนั่งเล่นที่ลานโซเติ้ล เขาคั่งเก้าอี้ยาวไว้ตรงไหนสำหรับนั่งดูภูมิฐานแลเห็นได้จนสุดสายตาเคยพาให้เพลินเพลินใจ เมื่อเกิดสงครามแล้วหม่อมฉันไปนั่งเล่นที่นั่นตามเคย แต่อารมณ์มักนึกไปว่าในโลกนี้ก็กว้างใหญ่ไพศาลพอที่มนุษย์จะอยู่เย็นเป็นสุขได้ด้วยกันหมด มนุษย์ก็มีสติปัญญาและความรู้ยิ่งกว่าสัตว์เดียรฉานมาก โฉนจึงไม่ช่วยกันหาความสุข กลับไปพยายามที่จะแข่งกันฉิบหายวายวอด ทั้งรู้และพูดกันมาทุกประเทศว่าถ้าเกิดมหาสงครามอีก คราวนี้จะไม่มีแพ้ชนะ เพราะจะฉิบหายด้วยกันทั้งหมด รู้อย่างนั้นแล้วยังกลับรบกันอีกจึงน่าสังเวชยิ่งนัก ผลของการสงครามครั้งนี้ไม่มีใครพยากรณ์ได้ว่าจะเป็นอย่างไร แลอยู่อย่างเดียวแต่ว่าในชั่วอายุเราเห็นจะไม่เห็นหจที่จะได้เห็นมนุษย์โลกเรียบร้อยเหมือนอย่างแต่ก่อนอีก

๓) หนังสือเรื่อง “กามนิต” ที่เจ้าชายอุปนิสัยานพิมพ์แจกในงานศพหม่อมเจียงมารดาของเธอนั้น หม่อมฉันอยากได้สักเล่ม ๑ เพราะเมื่อหม่อมฉันอ่านขอมิของคนอื่นมา ยังไม่มีของตัวเอง ถ้าโปรดหาประทานได้จะขอบพระคุณมาก

๔) ที่ตรัสว่าการแต่งประวัติกามากนั้น จริงทรงพระปรารภ มีอธิบายของสมเด็จพระมหาวิรวัธ (ยัง) ท่านเคยเทศน์ให้หม่อมฉันฟังครั้งทำบุญฉลองอายุครบ ๔ รอบ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อพรรณนาถึงกุศลกรรมต่าง ๆ ที่หม่อมฉันได้บำเพ็ญแล้ว ลงท้ายท่านว่าความที่กล่าวมานี้เป็นคำ—ชม—มิใช่—ขอ ชมกับยอนนั้นผิดกัน ชมต้องเลือกกล่าวแต่ที่เป็นความจริง ยอนนั้นสุดแต่ชอบใจผู้ฟังแล้วจะว่าอย่างไรก็ได้ การแต่งประวัติมีวัตถุประสงค์ที่จะแสดงความดีของผู้ตาย แต่ต่างกันด้วยวิธีแสดง อาจจะเป็นอย่างชมมิให้มหาชนคัดค้านได้หรืออย่างขอให้ชอบใจเจ้าภาพ นอกจากนั้นก็ต่างกันเพียงสำนวน การแต่งประวัติอย่างชม ผู้แต่งต้องรู้ความจริงจึงจะแต่งได้ ยากอยู่ในข้อนี้ หม่อมฉันแต่งประวัติก็รับแต่งแต่ประวัติของคนที่เคยคุ้นกัน ถ้าไม่ใช่

เช่นนั้นก็ไม่รับแต่ง หม่อมฉันเคยแต่งประวัติของคนที่ไม่รู้จักแต่สุนทรภู่คนเดียว ที่กล้าแต่งก็เพราะตัวแเองเล่าเรื่องประวัติของแกไว้ในนิราศที่แกแต่งแทบทุกเรื่อง ได้อาศัยความในนิราศจึงสามารถแต่งประวัติสุนทรภู่ได้

ทูลสนองความในลายพระหัตถ์

๑) เรื่องปลุกปั้นมะพร้าวคู่ ๑ ณ ที่ฝังรกเด็กนั้น หม่อมฉันแน่ใจว่าเป็นประเพณีเก่าอย่างยิ่ง และต้องมีมูลเหตุอันสมควร หากการอยู่กินของมนุษย์เปลี่ยนแปลงมา ความรู้มูลเหตุที่ปลุกปั้นมะพร้าวจึงสูญไป หม่อมฉันได้ลองคิดกันดูว่าจะมีเหตุอันใดในครัวเรือนที่จะเข้ากับการปลุกปั้นมะพร้าวเมื่อมีเด็กเกิดใหม่ได้บ้าง ได้คิดสันนิษฐานอนุมานตามประเพณีของคนชั้นกตัญญูในพื้นเมือง การแต่งงานสมรสครั้งแรกเจ้าบ่าวต้องไปอยู่ ณ บ้านสกุลเจ้าสาว จึงเรียกว่า “เขยสู่” คือไปปลุกเรือนหอหลัง ๑ ร่วมชานกับเรือนญาติอยู่ด้วยกัน จนมีลูกเต้าจำต้องแยกครัว จึงพากันย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ห่าง ณ ที่อื่น ข้อนี้มีประเพณีประกอบที่บางแห่งถือคติว่าให้ปลุกเรือนหอด้วยเสาไม้หมาก เห็นได้ว่าบ่าวสาวอยู่ด้วยกันพอมีลูกเสาไม้หมากก็ฝุ ถึงไม่ยากก็จำต้องย้ายบ้านเรือน เพราะไม่ประสงค์จะให้เขยสู่เข้าไปเป็นใหญ่ในสกุล มะพร้าวเครื่องทำขวัญเด็กจะสำหรับเอาไปปลุก ณ ที่จะสร้างบ้านใหม่เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่เด็กเมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นในวันหน้า ถ้าเกิดในครัวเรือนเดียวกันก็ปลุกไว้ในบ้านที่อยู่ จะเป็นเช่นนี้ดอกกระมัง ขอให้ทรงพิจารณาอุเกิด

๒) ทิเบตพระสังข์จะเชิญตามเสด็จลงแต่สมโภชเดือน หรือทั้งเมื่อสมโภช ๓ วัน ถ้วนนั้น หม่อมฉันไม่กล้ายืนยันว่าอย่างไรเพราะเห็นแต่ยังเป็นเด็กอยู่เหมือนกัน แต่แน่ใจว่าพระราชทานน้ำสังข์ทั้งพระองค์ชายและพระองค์หญิง และนี่ว่าการพระราชทานน้ำสังข์กับทรงเจิมเป็นส่วนหนึ่งในพิธีสมโภชท้องที่พระราชทานทั้ง ๒ ครั้ง เว้นแต่จะขัดข้องในทางอนามัยของพระราชกุมารเมื่อประสูติได้เพียง ๓ วัน แต่เห็นที่อื่นเมื่อทำขวัญ ๓ วัน เขาก็รดน้ำมนต์และเจิมเด็ก เป็นอันไม่ขัดข้องในทางอนามัย จึงเชื่อว่าคงพระราชทานน้ำสังข์และทรงเจิมทั้งเมื่อสมโภช ๓ วัน และสมโภชเดือน

๓) บทกล่อมข้าลูกหงวนั้น หม่อมฉันนึกไม่ได้แน่ว่าหอพระสมุทเคยพิมพ์แล้วหรือยัง แต่หอพระสมุทได้บทเห่กล่อมมาจากอาลักษณ์ในครั้งพระยาอนุมาน ๖ อีกหลายเล่ม หม่อมฉันขอมาดูหมายจะเขียนวิจารณ์ให้ ยังค้างอยู่ ทูลได้โดยย่อว่าบรรดาบทเห่กล่อมที่ได้พบล้วนเป็นสำนวนแต่งในกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งนั้น

๔) ที่มีหนังสือว่า “เมืองบดินทร์” เป็นที่ถ่ายสินค้ามากรุงศรีอยุธยาทางทะเลนั้น เห็นจะมีใช้เมืองปราณ เพราะเมืองปราณไม่มีอ่าวปากเรือ ที่จริงน่าจะเป็น เมืองวาฬ อันตั้งอยู่ ณ คลองวาฬ ต่ออ่าวเกาะหลักไปข้างใต้ ที่นั่นเป็นเมืองเดิม เพิ่งย้ายมาตั้งที่อ่าวเกาะหลักเมื่อรัชกาล ที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ เรียกชื่อว่าเมืองใหม่ หรือ เมืองบางนางรม (ตามชื่อคลอง) ถึงรัชกาล ที่ ๔ จึงขนานนามว่า เมืองประจวบคีรีขันธ์ เป็นคู่กับ เมืองประจันตคีรีเขต ที่เกาะกงทางฝั่ง ตะวันออก

๕) อธิบายของพระยาประกาศกิจจักร (แช่ม บุนนาค) ว่าด้วยประติทินพฤตศักราช จักรนั้น หม่อมฉันคิดดูอยากจะเข้าใจว่า เดิมเขาหมายรอบ ๖๐ ปีตามชัยวัยของมนุษย์เป็นสำคัญ จึงให้ชื่อปีต่างกันทั้ง ๖๐ ปี ด้วยเห็นพอแก่ความต้องการใช้ในศุภมาส เปรียบดังคนเกิดในปี (ก) เมื่อถึงปี (ก) รอบหลังอายุก็ถึง ๖๐ จะเข้าใจปีเกิดผิดไม่ได้ ที่มาเขาทางโคจรดาวพฤตศักราช เป็นหลักน่าจะมาคิดเห็นเมื่อเปลี่ยนเป็นรอบละ ๑๒ ปีมีศกทับ ชื่อปี ๑๒ นักษัตริย์ไทยเรียกแม่ กล้ายจีนบางปี จะว่าเอาอย่างมาจากจีนก็ยังไม่สนิท ด้วยยังมีที่ผิดกันมากนัก คำที่เรียกทางลาน นาก็ไปอีกอย่างหนึ่ง น่าสืบว่าแปลว่ากระไร ถ้าทรงพบพระเจ้านักขัตรมงคลตรัสถามคุณศัพท์ก็จะได้

๖) โบสถ์วัดวงศ์มูลที่หันหน้าทางด้านแป้นั้น เล่ากันมาว่าเมื่อกรมขุนธนิเบศบรรพต ทรงสร้างวัดวงศ์มูลก็หันหน้าโบสถ์และพระประธานไปทางตะวันออก เมื่อสร้างวัดแล้วอยู่มากรม- ขุนธนิเบศฯ ไม่ทรงสบายด้วยมักมีอาการประชวรบ่อยๆ ลงเนื้อเห็นกันว่าเพราะสร้างวัดตั้งพระ- ประธานหันหน้าเข้าไปทางด้านหน้า จึงให้ย้ายพระประธานไปตั้งทางด้านแป้นี้ก็ต้องแก้โบสถ์หันหน้า ไปทางด้านแป้นตามพระประธาน หม่อมฉันเคยได้ยินมาดังนี้ เหตุที่โบสถ์วัดพระปฐมเจดีย์ทำหัน หน้าทางด้านแป้นั้น ประหลาดอยู่ที่หม่อมฉันเพิ่งนึกเห็นแน่ใจเมื่อร่างจดหมายเหตุฉบับนี้ ด้วยนึกขึ้นถึง พระประธานตามวิหารทิศ วิหารทิศที่พระปฐมเจดีย์กันเป็น ๒ ห้อง เหมือนกับวิหารทิศวัดพระ- เชตุพน แต่ทั้งพระประธานผิดกัน ที่วัดพระเชตุพนตั้งพระหันหลังเข้าฝาประจันห้อง แต่วิหารทิศ ที่พระปฐมเจดีย์ตั้งพระหันหลังไปทางองค์พระปฐมฯ ทั้งนั้น คิดเห็นว่าที่ตั้งพระประธานเช่นนั้น คงเป็นเพราะทูลกระหม่อมทรงพระราชดำริจะให้คนบูชาหันหน้าไปสู่พระบรมสารีริกธาตุอันบรรจุ อยู่ในองค์พระปฐมเจดีย์ ที่โปรดให้ตั้งพระประธานในโบสถ์วัดพระปฐมเจดีย์ทางด้านแป้นี้เพื่อเหตุ- อันเดียวกัน พระพุทธรูปยืนในศาลาการเปรียญคู่กับโบสถ์ก็ตั้งหันหลัง ไปทาง องค์พระปฐมฯ เช่นนั้นเมื่อตั้งพระประธานในโบสถ์ทางด้านแป้นี้ ก็ต้องทำหน้าโบสถ์ทางด้านแป้นให้เข้ากับที่ตั้ง พระประธาน

๗) ที่ตรัสตามว่าประเพณีสร้างโบสถ์เป็นประธานที่ในวัดจะมีมาแต่เมื่อใด เรื่องนี้ หม่อมฉันได้เคยพิจารณาแล้ว แต่วิสัยอายุช้านางจะยาว ขอประทานผิดไปทูลสนองในจดหมายเหตุ ฉบับหน้า

๘) ที่ผ้าไหมเขาถวายรื้อน้ำขึ้นจนถึงทรงเหน็บชายกระเบนหูกทวิคั้นไม่เป็นของแปลกอันใด หม่อมฉันก็เคยดู แม้จนผ้าขาวม้าสำหรับนุ่งอาบน้ำก็มีเช่นนั้น เพราะคนขายหมายแต่จะเอาเปรียบ ทำผ้าให้สั้นเข้าแล้วพับทบตาไว้ขาย ฝ่ายผู้ซื้อเห็นวางไว้เป็นพับก็ซื้อถวาย โดยสำคัญว่าได้ขนาดใหญ่ ส่วนพระองค์ท่านเป็นผู้รับจะขอคล้อออกวัดขนาดเสียก่อนก็ไม่ได้ ดูทางแก้มีแต่ต้องเพิ่มหน้าที่คุณโคให้ชันสูตรผ้าทรงซึ่งจะซื้อหรือได้มาใหม่ก่อนเอามาตั้งถวาย จึงจะไม่ต้องทรงลำบากเพราะกระบวนคดโกงในการค้าขาย

ทูลเรื่องทางเมืองขึ้น

พระสงฆ์ธรรมยุติกาทิออกมาสั่งสอนพระศาสนาอยู่ ณ วัดศรีสว่างอารมณ์ กลับไปกรุงเทพฯ หมกแล้ว เมื่อวันศุกร์ที่ ๓๑ พฤษภาคม เหตุที่กลับนั้นจะต้องเล่ายาวสักหน่อย เวลานี้ถึงวันอังคารกำหนดจะต้องทั้งไปรษณีย์จดหมายนี้แล้ว ขอประทานกล่าวทูลในจดหมายฉบับหน้า

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สมเด็จพระนางเจ้า

* * * * *

ตำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๓ มิถุนายน ๒๔๘๓

กราบทูล สมเด็จพระราชดำรัสฯ ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวันเสาร์ที่ ๑ มิถุนายน ได้รับลายพระหัตถ์เฝ้าลงวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ซึ่งเขาส่งไม่ล่าช้า ขงก็เรียบร้อยไม่มีรอยดัก มีแต่ตรารูปจั่วประทับส่งผ่าน เว้นแต่เลขตรงกลางเป็นเลข ๑๑ ซึ่งแสดงว่าส่งผ่านได้มีหลายกอง จะกราบทูลสนองความในลายพระหัตถ์นั้นต่อไปนี้

สนองลายพระหัตถ์

หนังสือของเกล้ากระหม่อมซึ่งมีมาถวาย คงเขียนมาถวายเสมอ แม้ไม่ได้ทรงรับก็โปรดเข้าพระทัยว่าเป็นเหตุอะไรอยู่ที่อื่น ที่จะขาดไปเพราะเกล้ากระหม่อมเจ็บป่วยนั้นเป็นไปไม่ได้เลย แม้เจ็บป่วยจนถึงทำหนังสือส่งมาถวายไม่ได้ หมึงอามก็จะต้องกราบทูลมาให้ทราบฝ่าพระบาท ไม่ใช่ขาดหายไปเลย

เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้าที่ทรงพระเมตตาโปรดอุทิศส่วนพระกุศลอันได้ทรงปฏิบัติในการวิสาขบูชาประทานไป ขอถวายอนุโมทนาในพระกุศลอันได้ทรงปฏิบัตินั้นเป็นอย่างดีล้าเลิศ

ได้ความตามลายพระหัตถ์ ว่าวัดจันทาราม ได้ตกแต่งในวันวิสาขบูชาก็เป็นอันได้รับอภัย พระสังกาสวคมนตรีมีทำนองเป็นอย่างไรนั้นนารู้ เกล้ากระหม่อมเคยได้ฟังครั้งพระสุฤติเข้าไปกรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดนิมนต์มาฉันกุเหมือนจะได้สวดอนุโมทนาหรืออย่างไร เวลาโน้นเกล้ากระหม่อมก็ไม่เอาใจใส่ กราบทูลอะไรไม่ได้ ที่หลังก็มีเข้ามาอีก ฝ่าพระบาทได้ทรงนิมนต์ไปฉันที่วังวรดิศก็คราวหนึ่ง เกล้ากระหม่อมก็เข้าไปในการนั้น แต่คราวนั้นมีการอนุโมทนาเป็นอย่างเทศน์อย่างครั้งพุทธกาล ไม่เป็นสวคมนตรีส่วนทำนองสวดกาดานั้นเคยได้ยินพระไทย ๆ ท่านเจ้าทำนองที่พระสังกาสวคมาได้ ท่านสวดให้ฟังไม่เหมือนทำนองที่พระ ธรรมยุตติสวดสรภัญญะ กันเลย อันทำนองสวด สรภัญญะ ของเรานั้นก็มีจริง ๆ เมื่อเกล้ากระหม่อมขึ้นไปเมืองมณฑลโดยทางเรือ ซึ่งเวลานั้นยังไม่มีรถไฟ เผิญมียพวกทหารแขกเดินสารเรือขึ้นไปกัวยมาก เขาสวคมนตรีกันที่มีทำนองเป็น สรภัญญะ อย่างเราก็มีให้รู้สึกซึมซาบก็จริง ๆ อันฉันนั้นมิวิธีแต่งมากอย่างนัก คิดว่าทำนองอ่านแต่ละฉันทก่งผิด ๆ กันไปทั้งนั้นเป็นหลายทำนองด้วยกัน พุถึงสวด สรภัญญะ ทุกวันนี้ในการศพแล้วท้ายเทศน์ก็ต้องมีสวดจึงจะเป็นงานศพ แม้พระมหานิกายก็สวด สรภัญญะ อย่างธรรมยุติได้ นึกถามตัวเองว่าทำไมจึงต้องสวด สรภัญญะ จะสวดทำนองอย่างอื่นไม่ได้หรือ ทำนองสวดมีอยู่ต่าง ๆ ถมไปที่เคยสวดมาแต่เก่าก่อน แปลว่า “แฟแซ่น” เท่านั้นเอง

ถามที่ตรัสถึงงานวัด ว่ามีอุบาสกาไปมากกว่าอุบาสกนั้น ทำให้นึกถึงที่เคยไปอุเเขาทำบาตรกันที่บ้านบาตร พบแต่ผู้หญิงทำกันอยู่ทั้งนั้น ผู้ชายไม่พบเลยจนคนเดียว เข้าใจว่าไปเที่ยวเล่นกันหมด

ถามที่หญิงแต่งเธอมีหนังสือมาถวาย เธอก็ทำตามปกติ ถ้วยเธอกองไม่ทราบว่าเขาจำกัจำเชิงให้ทำอย่างไร ที่เธอเขียนพระนามเป็นหนังสือไทย มีแต่คำบาลีที่ให้ส่งเป็นหนังสืออังกฤษเท่านั้น ถ้าเป็นยามปรกติก็ควรจะพอ หนังสือจะถึงใครก็ตามที่ กรมไปรษณีย์ไม่จำต้องรู้ สุดแต่ส่งให้ถูกตำแหน่งเท่านั้นก็แล้วกัน เกล้ากระหม่อมได้คิดจะทำอย่างนั้นมาแต่เมื่อก่อนเกิดสงครามอยู่เหมือนกัน

การทำรูปหอมชายที่ในกรุงเทพ ฯ เวลานั้นกำลังชื่อเป็น “แฟแซ่น” เห็นจะมีร้านขายรูปหอมนับได้ทั้งร้อยร้าน ในการที่มีรูปหอมที่ปั้นก็เพราะส่งออกมาจำหน่ายเป็นการแข่งกันอย่าง

ที่จีนเรียกว่า “เสี่ย” ไม่ใช่ชาวป็น้องต้องการ ธรรมดา “แฟแซน” ย่อมเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปต้องที่ดู
ไปก่อน ร้านขายอะไรที่อะไรมีขึ้นแต่ละคราวล้นมาก ๆ แล้วก็หายไปเมื่อสิ้นชื่อ แม้การเล่นก็
เป็นเช่นเดียวกัน เหมือนคราวชื่อเล่นกล้วยไม้ที่ไหน ๆ ก็มีป่าไม้ระแนงเกิดขึ้น ครั้นสิ้นชื่อแล้ว
ก็หายไป คงเห็นแต่ที่บ้านคนซึ่งเขาเล่นกันไม่เป็นอาชีพ เช่นที่บ้านพระยาพจนปรีชาเป็นกัน

หนังสือแจกงานศพพระยาพจนปรีชาชิ้นนี้เหมาะมาก เล่มหนึ่งก็เป็นเรื่องกล้วยไม้ซึ่ง
เป็นไปในทางอาชีพ เล่มหนึ่งเป็นพระนิพนธ์ของกรมพระราชวังบวรมหาดำรงที่พลเสด็จผู้ซึ่ง
พระองค์เป็นต้นสกุล ที่ทรงพระดำริให้นางเบญจกัญญาหิรัญนางสุวรรณกันยุมา นั้น เป็นพระดำริที่ลอค
ไปแปลกมาก เรื่องนั้นถึงลือ แต่นิราศกาญจนบุรีที่ฝ่าพระบาททรงตั้งนั้นยังไม่เคยเห็น

นึกถึงคนพูด ร เป็น อ, ล เป็น ร การที่จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจผิด เพราะคำที่ใช้พยัญชนะ
ร กับ ล โดยมากมีความหมายผิดกัน เช่น ร่าน กับ ล่าน หรือ ร่อน กับ ล่อน เป็นอาทิ แต่ไม่ยาก
ทำให้เข้าใจผิดไปได้ กลับส่อให้เห็นว่าผู้พูดพูดไม่ถูกไปเสียอีก เหตุทั้งนั้นก็เป็นด้วยความในคำพูด
ส่อเป็นประทักไปให้รู้ว่าผิดถูกอยู่ที่ไหน

ปถิกกะ

ตามที่ตรัสถึงรูปจีนมีคว้นมาก ทำให้นึกขึ้นมาถึงเจ้าพระยาเทเวศร เมื่อเกล้ากระหม่อม
เจ็ดครั้งรัชกาลที่ ๕ ท่านชวนมาอยู่กับท่านที่บ้านคลองเตย ได้ร่วมการปฏิบัติอะไรแก่ท่านหลายอย่าง
ในเรื่องบุชาพระนั้นเป็นการใหญ่ รูปจีนที่ท่านใช้จุบุชาพระนั้น ต้องเลือกหาจำเพาะแต่ชนิดที่มี
คว้นน้อย เพราะท่านทนสู้คว้นไม่ได้ รูปจีนโดยมากมักมีคว้นมาก ในการที่เกล้ากระหม่อมออกมา
อยู่กับท่านคราวนั้นทำให้รู้สึกใจขึ้นได้ว่าอยู่บ้านนอกนั้นสบายดี จึงได้หาที่แถวคลองเตยก็ได้
ปลายเนินซึ่งอยู่ในเตียนนี้ แต่แรกคิดว่าจะอยู่แต่หน้าร้อน หน้าอื่นจะเข้าไปอยู่บ้านท่าพระ แต่เข้าไป
ไม่ได้ เข้าไปอยู่ที่ไร้เก็บทุกที่จำต้องอยู่ที่บ้านคลองเตยเป็นประจำจนทุกวันนี้

บรรการูบเตียนที่เขาให้มาลาตาย เกล้ากระหม่อมนำขึ้นจุบุชาพระแก่คุณสกลให้เขาทุกที่
เตียนนั้นสังเกตได้ว่าเขาทำแต่ให้เป็นเตียน คือมีท้ายได้มากหุ้มขี้ผึ้งแต่บาง ๆ ที่หลังพบมีขึ้นอีก
ชนิดหนึ่ง ค่ายได้ก็มีน้อยที่สุดแลขี้ผึ้งก็บางที่สุด รู้สึกว่านี่เป็นของใหม่ขี้ผึ้งก็ไม่เปลืองมาก ค่ายก็
ไม่เปลืองมาก แต่เขาทำอย่างไรก็คิดไม่เห็น แม้โตเป็นคนบอกให้ได้ว่าเขาทำแทนเอาค่ายหุ้มแทน
แล้ว ฟัน ขี้ผึ้ง เสร็จแล้วชักแทนออกเสียจึงไม่เปลืองทั้งค่ายทั้งขี้ผึ้ง เห็นเจ้าเจ๊กผู้หญิงทำกันอยู่
มาก เกล้ากระหม่อมก็นึกให้ความดีแก่เจ๊กว่า เจ๊กคิดเพราะเจ๊กเขารู้จักเบียดกรอในทางค้าขาย แต่
ความจริงจะอย่างไรไม่ทราบ

อ่านหนังสือพิมพ์ข้างไทย พบเขาพูดถึงกำลังแรงเปรียบด้วยลมสลากัน นั้นเป็นความเข้าใจกันอย่างไทย ว่าลมสลากันเป็นลมแรงร้าย แม้มีมาก็เป็นของมาแขก พวกเดียวกันกับลมเพชรหึง แต่คำสลากันนั้นเป็นคำมลายู เขามีความหมายกันว่าทิศใต้ ลมสลากันก็ตกเป็นลมใต้เท่านั้นเอง ไม่แปลกประหลาดร้ายแรงอะไรเลย

เห็นอีกอย่างหนึ่งที่น่าสงสาร เป็นเรื่องอ่านเล่นผู้แต่งเขาแต่งเป็นเรื่องชาวบ้านนอกไทย ๆ เรา่นี้ แต่มีรูปเขียนประกอบหน้าเรื่องซึ่งช่างเขียนประกอบไว้ พระเอกนั้นเขียนเป็นมิสเตอร์อะไรคนหนึ่ง ใส่เสื้อซึ่งเราเรียกกันว่าพวงมาลัย นางเอกนั้นเขียนเป็นหม่อมคนหนึ่ง ใส่เสื้อซึ่งแต่งเวลาเย็นอย่างฝรั่งผู้ติดตามแพแชน ภูก็ขันคิ

ข้าวเบ๊กเกล็ดในกรุงเทพ ฯ ไม่มีอะไรที่สำคัญควรจะกราบทูลมาไห้ทราบฝ่าพระบาท

กวมิกวรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

* * * * *

บ้านจีนนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๑ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๘๓

ทูล สมเด็จพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์เฝ้าบรรณวังวันที่ ๓ มิถุนายนแล้ว โดยเรียบร้อย

ทูลเรื่องที่ยังค้าง

๑) ในลายพระหัตถ์เฝ้าบรรณวังก่อนครั้นตามว่า การสร้างโบสถ์เป็นประธานของวัดจะเกิดขึ้นแต่เมื่อใด

จะทูลอธิบายตามที่หม่อมฉันได้เคยพิจารณาอุทิศโบราณซึ่ง สร้างตั้งแต่ไทยเรารับคติอย่างหินยานจากลังกามาถือแล้ว ทั้งที่ในเขตกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา แบบที่สร้างวัดแปลงมาเป็นชั้น ๆ วัดที่สร้างยุคแรกมีแต่พระสถูปเจดีย์กับวิหารเป็นประธาน น้อยวัดที่จะมีโบสถ์ โบสถ์ที่สร้างในยุคนั้นก็เป็นอย่างเล็ก ๆ ขนาดพอจุพระสงฆ์ทำสังฆกรรมได้สัก ๑๐ รูป และมักไปสร้างไว้ข้างนอก หรือตอนมุมกำแพงข้างในบริเวณพระเจดีย์วิหาร จะชี้ตัวอย่างได้ในเวลานี้ เช่น วัดพระฝาง ในแขวงจังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นต้น

คิดว่าเพราะเหตุไฉนในยุคนั้นจึงสร้างแต่พระเจดีย์กับวิหาร ก็พอเห็นเหตุได้ว่าข้อสำคัญของการสร้างวัดเนื่องด้วยทั้งวงศ์สกุล อย่างมีคำพูดกันมาแต่ก่อนว่า “คนโบราณสร้างวัดให้ลูกเล่น” ที่จริงนั้น คือเมื่อผู้ใดสามารถทั้งวงศ์สกุลได้ก็สร้างวัดไว้เป็นที่รักษาสถาบันของวงศ์สกุล มีพระสถูปเจดีย์ประจุพระบรมธาตุ หรือศาสนวัตถุสิ่งอื่นเป็นสรณะไว้ป้องกัน และบรรจุอัฐิธาตุของผู้เป็นต้นสกุลหรือทำกรสำหรับประจุอัฐิธาตุสมาชิกในสกุล ไว้ ณ เบื้องต่ำของพระเจดีย์นั้น ส่วนวิหารนั้นเป็นที่สำหรับญาติวงศ์ไปทำบุญเพราะวัตถุที่ประสงค์ของการสร้างวัดไม่เกี่ยวแก่กิจของพระสงฆ์ ผู้สร้างโดยมากจึงเห็นไม่จำเป็นจะต้องสร้างโบสถ์ มีแต่บางคนซึ่งอยู่ในที่เป็นศาสนูปถัมภกหรือเป็นผู้มีกำลังและความศรัทธามากจึงสร้างโบสถ์ อย่างเป็นการสงเคราะห์พระสงฆ์ เพราะฉะนั้น จึงมักสร้างโบสถ์ในที่ลับ ที่สร้างโบสถ์ขนาดเล็ก ๆ ก็เป็นเครื่องหมายอันแสดงว่าในสมัยนั้นพระภิกษุสงฆ์ยังมีน้อย อยู่เพียงวัดละ ๒ องค์ ๓ องค์ ถึงเวลาจะทำสังฆกรรมไปรวมกันทำที่วัดมีโบสถ์อันอยู่ใกล้ก็พอแก่การ

พิจารณาเหตุที่จะมีโบสถ์มากขึ้น คงเป็นเพราะความเจริญของพระศาสนาพาให้มีจำนวนพระภิกษุสงฆ์มากขึ้น ขนาดโบสถ์ที่สร้างไว้เล็กไปไม่พอพระจะนั่งทำสังฆกรรมและมีโบสถ์น้อยแห่งอยู่ไกล ๆ กันลำบากแก่พระสงฆ์ที่จะไปรวมกันทำสังฆกรรม ข้อนี้เป็นมูลเหตุที่จะสร้างโบสถ์มากขึ้น

ตรงนี้เราจะวินิจฉัยว่าด้วยกรณีที่เป็นปัจจัยให้มีพระสงฆ์มากขึ้น ในสมัยเมื่อพระสงฆ์ยังมีน้อยนั้น คงมีลัทธิแต่พระที่ตั้งใจจะถือเพศเป็นพระภิกษุปฏิบัติพระธรรมวินัยและสอนพระศาสนาอยู่จนตลอดชีวิต และได้เล่าเรียนมีความรู้ต่าง ๆ เช่นอักษรศาสตร์และศีลธรรมเป็นต้น ข้อนี้เป็นเหตุให้เจ้าของวัดหรือสัปบุรุษที่อยู่ใกล้เคียงวัดส่งเด็กไปถวายเป็นลูกศิษย์อยู่ปรนนิบัติและเล่าเรียนวิชาในสำนักพระภิกษุ เมื่อเห็นได้ผลดีก็มีคนถวายลูกหลานเป็นศิษย์วัดมากขึ้นเป็นลำดับ เด็กลูกศิษย์วัดบางคนมีเชาวน์ไว หรือมีศรัทธาใคร่จะเรียนความรู้ให้ยิ่งขึ้นไป ขออนุญาตผู้ปกครองบวชเป็นสามเณรเล่าเรียนได้วิชาสูงขึ้นไป ก็เกิดความนิยมที่ให้ลูกหลานบวชเป็นสามเณรอยู่ชั่วคราว การบวชเป็นสามเณรอยู่ชั่วคราวจึงเกิดเป็นประเพณีในการศึกษาขึ้นก่อน ต่อมาคงเป็นเพราะสามเณรบางรูปรักเล่าเรียนวิชาความรู้ให้สูงขึ้นไป พากเพียรเรียนอยู่จนครบอุปสมบท ขออนุญาตผู้ปกครองบวชเป็นพระภิกษุ บางองค์ก็บวชอยู่หลายพรรษา ที่เลียบบวชจนตลอดชีวิตก็มี แต่โดยมากบวชอยู่ชั่วคราวเพียงพรรษาหนึ่งสองพรรษาแล้วก็ลาสิกขา ถ้าเปรียบกับการศึกษาในปัจจุบันนี้ เป็นศิษย์วัดเหมือนเรียนชั้นประถมศึกษา บวชเป็นสามเณรเหมือนเรียนชั้นมัธยมศึกษา บวชเป็นพระเหมือนเข้ามหาวิทยาลัย ในสมัยนั้นจึงเกิดประเพณีการบวชเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาของกุลบุตร รับเป็นประเพณีทั้งเมืองพม่า มอญ ไทย แต่ถือผิดกัน เมืองพม่า มอญและไทย

ลานนา ลานช้าง กุลบุตรบวชเพียงเป็นสามเณรเป็นพื้น น้อยคนจะอุปสมบทเป็นพระภิกษุด้วย แต่ไทยใต้ในกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาตลอดจนกรุงรัตนโกสินทร์ บวชทั้งเป็นสามเณรและเป็นพระภิกษุ ได้ยินว่าตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศกวัดขึ้นมาก ถ้าใครยังมีได้อุปสมบทไม่ทรงตั้งให้เป็นขุนนางทีเดียว แม้ที่เราเห็นเห็นเมื่อยังเป็นหนุ่มก็ยังถือกันมั่นคง ถ้าใครเว้นการอุปสมบท เรียกกันว่า “คนคิบ” ว่าเป็นเสียหายไปอย่างหนึ่ง เมื่อมีประเพณีบวชในการศึกษาแพร่หลายก็เลยเข้าใจกันในพื้นเมืองว่า เกิดมาเป็นลูกผู้ชายแล้วจำต้องบวช การบวชนาคเลยเป็นความนิยมของสัปบุรุษ แม้ไม่มีลูกหลานจะบวชหรือได้บวชคนอื่นแม้จนโปรกทาสโปรกเชลยให้บวชก็ยินดี การที่มีคนบวชมากขึ้นนั้นเองเป็นมูลเหตุที่ต้องมีเสนาสน์ตามวัดมากขึ้นให้พอพระอยู่ และต้องมีโบสถ์มากขึ้นและขนาดใหญ่ขึ้นให้พอพระทำสังฆกรรมได้สะดวก ตลอดจนไปจนสร้างโบสถ์ขึ้นในวัดในพระราชวัง เช่น วัดพระศรีสรรเพชญ์ และวัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัยสำหรับบวชนาคหลวง โบสถ์จึงเป็นสิ่งสำคัญขึ้นด้วยประการฉะนี้

ได้พิจารณาคุณลักษณะที่ทำให้โบสถ์ให้พอจำนวนพระมาก สันนิษฐานว่าแต่โบราณทำกัน ๓ อย่าง คืออย่างที่ ๑ คือโบสถ์เดิมสร้างใหม่ให้ใหญ่โต ตัวอย่างมีอยู่ที่วัดพุทธไสยาสน์ พระนครศรีอยุธยาแห่ง ๑ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองลพบุรีแห่ง ๑ วัดพระพุทธชินราช ณ เมืองพิษณุโลกแห่ง ๑ และวัดมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชด้วยอีกแห่ง ๑ ล้วนมีโบสถ์ใหญ่แต่อยู่นอกบริเวณพระเจดีย์วิหารทั้ง ๔ แห่ง อย่างที่ ๒ สร้างโบสถ์เพิ่มขึ้นใหม่ในบริเวณพระเจดีย์วิหาร ตัวอย่างมีที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยาแห่ง ๑ และเข้าใจว่าที่วัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย อีกแห่ง ๑ อย่างที่ ๓ ผูกสีมาวิหารเดิมแปลงเป็นโบสถ์ สังเกตดูวัดชั้นเก่าบางวัดมีโบสถ์อยู่หน้าพระเจดีย์แทนวิหาร ยกตัวอย่างดังเช่นวัดมเหยงคณ์และวัดกุฎีขาวที่กรุงศรีอยุธยาเป็นต้น และมีบางวัดที่อยู่ในเมืองสุโขทัยและเมืองสัชชนาลัย ชวนให้เห็นว่า เมื่อแรกสร้างคงสร้างเป็นวิหารตามแบบเดิม ต่อภายหลังมาเมื่อใครจะให้มีโบสถ์ขึ้นในวัดนั้นจึงแปลงวิหารเดิมเป็นโบสถ์ เพราะสะดวกกว่าสร้างโบสถ์ใหม่และคงเป็นต้นแบบอย่างของการที่สร้างวัดมีโบสถ์เป็นประธานแทนที่วิหารอย่างเดิม ถ้าหากจะสร้างวิหารด้วยก็ไปสร้างทางข้างค้ำหลังพระเจดีย์

เรื่องนี้ดูเหมือนทูลกระหม่อมจะได้เอาเป็นพระธรรมาศดลสงมาก สังเกตดูวัดที่ทรงสร้างใหม่หลายวัด ดูทรงสร้างอย่าง “ถอยหลังเข้าคลอง” คือวัดบรมนิวาสเป็นวัดแรก มีพระอุโบสถเป็นประธานอยู่หน้าพระเจดีย์อย่างวัด “สมัยใหม่” ในกรุงศรีอยุธยา ต่อมาถึงวัดมกุฏกษัตริย์ วัดโสมนัสวิหาร มีวิหารเป็นประธานอยู่หน้า ทำพระอุโบสถย่อมกว่าวิหารไว้ข้างค้ำหลังพระเจดีย์ วัดปทุมวันก็เช่นนั้น เป็นแต่พระอุโบสถอยู่หน้าวิหารอยู่ค้ำหลัง ใช้แบบถอยขึ้นไปเป็นอย่างสมัยสุโขทัย ถึงวัดราชประดิษฐ์มีแต่พระเจดีย์กับวิหาร ไม่มีพระอุโบสถ

ที่เดียว ย้อนขึ้นไปถึงชั้นแบบเดิม เพราะทรงแก้ไขเรื่องทำสังฆกรรมให้สะดวกได้ด้วยผูกเป็นมหาสีมาทั้งวัดมกุฏฯ วัดโสมนัสฯ และวัดราชประดิษฐ์

เรื่องนี้ทูลอธิบายบรรเลงมายืดยาว ถ้าทูลสนองโดยย่อตามที่ตรัสถามว่า การสร้างโบสถ์เป็นประธานของวัดเกิดขึ้นแต่เมื่อใด เห็นว่าน่าจะเกิดขึ้นเมื่อตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา แล้วถือเป็นแบบสืบมาในกรุงรัตนโกสินทร์นี้

๒) เรื่องพระธรรมยุตต์ที่มาสอนพระศาสนากลับไปกรุงเทพฯ นั้น ต้องทูลย้อนถึงเรื่องเดิมตั้งแต่ก่อนหม่อมฉันออกมาอยู่บิ๊น มีเงินพวก ๑ คัดตั้งสมาคมบำรุงพระพุทธศาสนา เรียกชื่อว่า “พุทธศาสนิกสมาคม” Buddhist Association สมาคมนั้นได้รับสงเคราะห์ของรัฐบาลยอมให้ออกฉลากกินแบ่งเดือนละครั้ง ๑ หากินได้มากจนถึงสามารถซื้อที่ดินสร้างวัดใหญ่ได้ที่ตำบลคาโตะกรหมักแห่ง ๑ เมื่อท่านเสด็จมาบิ๊นก็เหมือนจะได้เคยเสด็จไปทอกระเชวที่นั่นแล้ว แต่ต่อมาเมื่อสัก ๒ ปีนี้ รัฐบาลเลิกอนุญาตให้ออกฉลากกินแบ่ง สมาคมนั้นได้อาศัยแต่ทุนที่ได้สะสมไว้ ถึงตอนนี้มีเงินอีกพวก ๑ คัดตั้งสมาคมบำรุงพระพุทธศาสนาขึ้นใหม่ เรียกว่า “ญาณโทย พุทธศาสนิกสมาคม” Nunodays Buddhist Association อ่างเหตุนั้น เพราะสมาคมก่อนบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยวิธีหยาบซึ่งพวกเขาไม่เลื่อมใส จึงตั้งสมาคมใหม่เพื่อจะบำรุงพระพุทธศาสนาทางลัทธิหินยาน พวกเข้ลิม เจ้าของวัดศรีสว่างอารมณ์อยู่ในพวกที่ตั้งสมาคมใหม่ยอมโอนวัดนั้นให้ไปอยู่ในสมาคมด้วย พวกกรรมการชั้นแรกที่ตั้งญาณโทยสมาคม ล้วนเป็นคนชั้นผู้ใหญ่เข้าชื่อกันยื่นเรื่องราวต่อเถรสมาคม คณะธรรมยุติกในกรุงเทพฯ ขอพระสงฆ์ออกมาสอนพระพุทธศาสนา ณ เมืองบิ๊น พวกสมาคมรับจะจัดที่ให้อยู่ ณ วัดศรีสว่างอารมณ์และจะรับเลี้ยงอุปฐากพระสงฆ์ด้วยประการทั้งปวง เถรสมาคมธรรมยุติกจึงจัดให้พระมหาภูซงก์กับพระมหาภูทักวัดราชประดิษฐ์ ออกมาสอนพระศาสนาตามประสงค์ของพวกญาณโทยสมาคม การขึ้นที่ตั้งสมาคมและที่ขอพระธรรมยุตต์ตลอดจนที่เถรสมาคมให้พระออกมา แต่เดิมหม่อมฉันหาได้ทราบไม่ จนพระออกมาถึงเมืองบิ๊น เธอมาหาหม่อมฉันเอาลิขิตของสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์มีมาในนามของเถรสมาคมมาให้ ขอฝากพระที่มาให้หม่อมฉันช่วยอุปการะแนะนำด้วย จึงได้ทราบเรื่องเป็นที่แรก แต่หม่อมฉันก็รับเอาเป็นธุระด้วยความยินดี และได้อุปการะมาตามสมควรตั้งแต่พระธรรมยุตต์ออกมาอยู่ ณ วัดศรีสว่างอารมณ์ก็ได้ประพฤติกิจตามพระธรรมวินัยและสอนพระศาสนาโดยเรียบร้อย มีผู้คนเลื่อมใสมากขึ้นโดยลำดับมากกว่า ๒ ปี แต่มาเกิดเหตุลำบากขึ้นด้วยเมื่อถึงคราวเปลี่ยนกรรมการของสมาคม กรรมการชุดใหม่ล้วนเป็นคนชั้นหนุ่ม พวกกรรมการชุดผู้ใหญ่ที่เป็นเจ้าของวัดและได้ขอพระออกมาถึงคราวต้องออกจากตำแหน่ง หม่อมฉันสันนิษฐานว่ามูลเหตุจะเป็นด้วยเงินทุนของสมาคมบกพร่องด้วยได้เงินเรียกรายไม่มากเหมือนภาค

และบางทีจะเป็นเพราะรัฐบาลไม่อุทิศทุนเหมือนเช่นเคยอุทิศทุนสมาคมก่อนด้วย อย่างไรก็ตามก็พวกกรรมการชุดหนุ่มก็คิดจะตัดรายจ่ายของสมาคมคือค่าอุปการะพระที่ออกมาสอนพระศาสนาเป็นต้นให้ต้องจ่ายเงินน้อยลงเอาทุนไปปลูกฝังให้เกิดดอกผลสำหรับใช้ในการสมาคม โดยความกึกนั้นพวกกรรมการชุดหนุ่มอยากจะคืนพระกลับไป แต่พวกชุดผู้ใหญ่ที่เคยเป็นกรรมการไม่เห็นชอบด้วย ต่างยืนเรื่องราวต่อเถรสมาคมแย้งกัน พวก ๑ ขอให้เถรสมาคมเรียกพระกลับ พวก ๑ ขอให้พระอยู่ต่อไป เถรสมาคมสั่งมาให้ปรึกษาหม่อมฉัน ๆ เห็นว่า เหตุที่พระออกมาเป็นการระหว่างสมาคมญาติกับเถรสมาคมไม่เกี่ยวแก่บุคคลจำพวกใด อีกประการหนึ่งที่เถรสมาคมให้พระออกมาก็เพื่อจะสอนพระศาสนาแก่บุคคลทุกจำพวกเสมอหน้ากัน เมื่อเกิดแตกต่างกันขึ้นในสมาคมเช่นนั้น ควรเถรสมาคมจะเรียกพระกลับไปเสียเอง หากควรให้สมาคมตัดสินว่าจะให้พระกลับหรืออยู่ต่อไปไม่ เมื่อความเห็นของหม่อมฉันรู้ไปถึงพวกสมาคม พวกชุดผู้ใหญ่ไปประชุมกับพวกกรรมการชุดหนุ่มว่ากล่าวตกลงกัน พวกกรรมการชุดหนุ่มเขียนจดหมายถึงเถรสมาคมอีกฉบับ ๑ ว่าที่ได้ขอให้พระกลับนั้น เพราะปรารถนาค่าใช้จ่ายเท่านั้น แต่ถ้าพระยังจะอยู่ที่วัดศรีสว่างอารมณ์สมาคมก็รับจะเลี้ยงอยู่ต่อไป ก็เป็นการถอนจดหมายที่ขอคืนพระ เหตุการณ์ก็สงบมาคราว ๑ แต่ทั้ง ๒ พวกไม่ปรองดองกันได้จริง ข้างพวกชุดผู้ใหญ่ก็จะถอนวัดศรีสว่างอารมณ์ออกจากสมาคม พวกชุดหนุ่มก็ยังจะคิดคัดค้านเลี้ยงพระ หม่อมฉันทราบว่าเป็นเช่นนั้น เห็นว่าจะให้พระอยู่สำหรับพวกสมาคมทำให้เป็นไปไม่ได้ต่าง ๆ หากสมควรไม่ จึงแนะนำให้เถรสมาคมเรียกพระกลับไปเสีย หม่อมฉันไปส่งพระเมื่อก่อนวันจะกลับเห็นพวกอุบาสก อุบาสิกาพากันมาส่งมากสังเกตุดูล้วนมีความอาลัย ได้ยินว่าที่มาร้องไห้ก็มี

สนองความในลายพระหัตถ์

๓) ตรัสมาถึงเคยทรงฟังแซกชาวอินเดียนสวดทำนองคล้ายสรวัญญะ ทำให้หม่อมฉันนึกขึ้นถึงทำนองสวดแปลก ๆ ที่หม่อมฉันได้เคยฟังเมื่อไปนครวัด เย็นวันหนึ่งหม่อมฉันขึ้นไปเดินดูพระระเบียงชั้นกลาง ได้ยินเสียงพระสงฆ์สวดอยู่ในองค์พระปรางค์ชั้นยอดเป็นทำนองเหมือนภณยักษ์แต่ไม่มีกระโชกกระซกฟังเพราะจับใจ อยากจะนิมนต์มาสวดให้ฟังแต่คันธูตสารถีบนบันไดขึ้นไปจนถึงในปรางค์ แต่พระสวดจบลงบันไดทางค้ำอื่นไปเสียหมดแล้ว ไม่รู้ว่าอยู่วัดไหนก็สนใจไม่สมหมาย อีกอย่าง ๑ เมื่อยังหนุ่มได้เคยฟังพวกนักสวดเขาสวดเรื่องพระพุทธโฆษา เป็นทำนองลังกา ตอนพระอินทร์พาเทวตาลมาช่วยไล่สำเภา พระพุทธโฆษามีคาถาว่า สุเร สุร สุรม เป็นต้น เชื่อว่าท่านก็เคยได้ทรงฟังแล้ว แต่เขาสวดในกระบวนเล่นตลกหน่อยหนึ่งก็เปลี่ยนเป็นอื่นไม่เคยได้ยินจนจบก็นึกว่าเป็นของพวกนักสวดแต่งเล่น หมู่นี้หม่อมฉันอ่านหนังสือวิสุทธิมรรคที่มหาภิณายกให้ขุนโสภิตอักษรการ (แห) พิมพ์ ณ โรงพิมพ์ไทย เมื่อ พ.ศ.

๒๔๖๕ ตอนจบท้ายเล่ม ๖ เขาพิมพ์เรื่องพุทธโฆษนิทานไว้ด้วย เมื่ออ่านดู “หูฟัง” ด้วยเห็นได้ว่าหนังสือเรื่องนี้เองที่พวกนักสวดเอาไปสวด และบางที่รูปภาพเรื่องพระพุทโฆษาซึ่งทูลกระหม่อมโปรดให้เขียนในโบสถ์วัดมหาพฤฒารามก็จะออกจากหนังสือเรื่องนี้เอง ยังมีเรื่องและคาถาเช่นนั้นแปลกกว่าที่พวกนักสวด ๆ อีกมาก ควรนับว่าเป็นหนังสือแต่งนอกกริณานำอ่าน ถ้าไม่มีที่ตำหนักโปรดให้ชายงัวไปหามาถวายก็เห็นจะได้ ควรทรงอ่านเฉพาะตอนท้ายเล่ม ๖ เล่มเดียวเท่านั้น

กิดต่อไปถึงท่านองสวท กุซันชื่อว่าสวท คือท่งว่าอะไรยาว ๆ แล้วเป็นต้องมิตำนองหมดทุกอย่าง เบื้องต้นแต่กล่อมเด็ก ขับเสภา อ่านหนังสือ หรือเทศน์ให้คนฟังถึง ไม่สนใจ สำเนียงและกระบวนที่กล่าวคำเข้ากันก็เป็นทำนอง ๆ ของใครไพเราะชอบหูก็มีผู้จำอย่างไปใช้เช่นนั้นบ้าง แม้ทำนองเทศนาของพระมหาเถรแต่ปางก่อน ก็มีผู้เอาไปให้ชื่อ เช่นเรียกว่า “ทำนองกระต่ายติดแล้ว” “ทำนองแก้วบ่อนลูก” เป็นต้น เอาเป็นแบบอย่างเทศน์กันต่อไป ท่านทรงจำได้หรือไม่ พระราชาคณะที่เทศน์ทำนองอย่างเก่าองค์หลังที่สุดคือ พระธรรมคิลก (น่วม) วัดสระเกศ ฟังก็ไพเราะมาก ตั้งแต่สิ้นทำนองคั้นนั้นก็ไม่ได้ยินเทศน์ทำนองอย่างเก่าอีก

๔) เรื่องที่ใช้อักษร ร กับ ล สลับปลี่ยนกันนั้น หม่อมฉันมีโบราณคดีที่จะเล่าบรรเลงถวาย เมื่อครั้งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จเลียบหัวเมืองมณฑลฝ่ายเหนือใน พ.ศ. ๒๔๔๕ หม่อมฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย สั่งให้ผู้ว่าราชการจังหวัดไปรับเสด็จที่ชายแดนแล้วลงเรือพระที่นั่งโดยเสด็จสำหรับกราบทูลสนองพระราชดำรัสถามกิจการต่างๆ ถ้าเสด็จประพาสเฉพาะอำเภอให้นายอำเภอเป็นผู้ทูลสนอง ครั้งนั้นใครทูลสนองต้องพระราชหฤทัยก็โปรด ถึงได้รับพระราชทานบำเหน็จก็มีเช่นเจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิต) เวลานั้นยังเป็นที่พระวิเศษชัยชาญ ผู้ว่าราชการจังหวัดอ่างทองไปรับเสด็จ ทรงชักใช้ไปกลางทางทูลสนองได้พอพระราชหฤทัยเสด็จไปถึงเมืองอ่างทองตรัสชมว่าพระวิเศษชัยชาญเอาใจใส่สอดส่องรู้จักการบ้านเมืองดี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาอินทรวชิต ในเวลาประทับอยู่ที่เมืองอ่างทองนั้น เมื่อเสด็จประพาสอำเภอเมืองสรรคบุรี ก็ตรัสชมหลวงสรรคบุรีรักษ์ (ฉาย) นายอำเภอ เป็นเหตุที่ได้เลื่อนขึ้นเป็นพระวิเชียรปราการ ผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร ครั้นเสด็จถึงเมืองนครสวรรค์วันหนึ่งเสด็จประพาสตลาดปากน้ำโพ ขุนทิพบุรารักษ์ นายอำเภอเป็นผู้นำเสด็จประพาสตลาดบนบก แล้วพากลับเสด็จลงเรือพระที่นั่งคอนโคเลอพายประพาสทางแม่น้ำ ขุนทิพบุรารักษ์ลงนั่งที่กระตงท้ายเรือหลังที่ประทับ พอออกเรือ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงผันพระพักตร์ไปตรัสถามขุนทิพว่า “เจ้าเป็นที่อะไร” ขุนทิพว่า กราบทูลว่า “ข้าพระพุทธเจ้าเป็นที่ขุนทิพบุราลักษ์” พอได้ทรงฟังก็สับศพระพักตร์หันมาตรัสแก่เจ้านายว่า “อ้ายเอา ร เป็น ล นี่มันเกิดขึ้น

ในแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าแท้ ๆ แต่ก่อนหามีไม่” แล้วเลยตรัสเล่าต่อไปว่า เมื่อรัชกาลที่ ๔ เกิดพูดเสียง ร เจือ ว (ที่กรมหลวงประจักษ์เขียนว่ากะหะยะ กะเยียม เพราะไม่มีตัวอักษรที่จะเขียนเสียงนั้นได้) เพราะสิ้นสมเด็จพระยาว่าเสียง ร ไม่ชัด คนอื่นก็เอาอย่างไปพูดเสียงเช่นนั้นบ้าง (คือในพวกอมตยกุล เป็นต้น) แต่เมื่อสิ้นสมเด็จพระยาแล้ว เสียงเช่นนั้นก็หายไป แต่มาเกิดเอา ร เป็น ล แทน หม่อมฉันนั่งฟังตรัสออกนึกสงสัยสารพัดว่าเพราะเหตุไร ถ้าไม่พูดเอา ร เป็น ล บางทีก็เห็นจะตรัสชม แต่เรื่องเอา ร เป็น ล อย่างประหลาดยิ่งนั้นที่ภาษาจีนไม่มีสำเนียง ร พูดใช้ ล แทน และภาษาญี่ปุ่นไม่มีสำเนียง ล พูด ใช้ ร แทน โฉนจึงมาตรงกับไทย เอา ร เป็น ล คุณาพิศวง แต่พิเคราะห์ดูมิใช่ไทยเอาอย่างจีนและญี่ปุ่นมาพูดเอา ร เป็น ล เพราะเป็นแต่บางคน น่าจะเป็นด้วยเอาอย่างไทยด้วยกันเองทั้งพระราชดำริ แต่โรงเรียนแก้ไขได้มากแล้ว จีนและญี่ปุ่นรุ่นหลังก็ว่าได้ถูกทั้ง ร, ล ไทยที่ชอบเขียนเอา ร เป็น ล ก็น้อยลงมากแล้ว

๕) ข้อที่คำพูดเสียงเดียวกันหมายความว่าต่างกัน แต่อาจจะเข้าใจได้ด้วยอาศัยคำอื่น อันอยู่ใกล้เคียง อังกฤษเรียกว่า Context นั้นจริงถึงทรงพระดำริ คำเช่นนั้นที่น่ากลัวอย่างยิ่งคือคำใกล้ กับ ไกล อันหมายความว่าตรงกันข้าม มีที่สังเกตว่าผิดกันเพียงเสียงไม่โท แต่ก็ไม่เห็นใครเข้าใจผิด เพราะคงมีคำประกอบให้เข้าใจเช่นว่า “ใกล้แล้ว” หรือ “ยังไกล” เป็นต้น การใช้วรรณยุกต์หมายเสียงสูงต่ำจะว่าไม่จำเป็นก็ได้ เช่นพระยากำแหงสงคราม (จันท) แกชมว่า “กรมขุนสรรพสิทธิท่านเป็นช่างใหญ่” ก็ไม่มีใครเข้าใจผิด หนังสือเขียนกันแต่ก่อนสมัยมีโรงเรียนก็มีใครใช้วรรณยุกต์ เราอ่านก็ไม่เคยเข้าใจผิด

๖) ที่ต้องทรงทั้งวังท่าพระไปประทับที่ตำหนักปลายเนิน เพราะไปเคยพระองค์เป็นเหตุนั้นมิใช่แต่พระองค์ท่าน แม้สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็ต้องทั้งพระบรมมหาราชวังด้วยเหตุอย่างเดียวกัน เมื่อตอนแรกสร้างพระราชวังดุสิตก็ทรงพระราชดำริจะสร้างเป็นที่สำหรับประทับชั่วคราว เคยตรัสแก่หม่อมฉันว่าจะเสด็จออกไปประทับทุกปลายสัปดาห์ (Week End) คือวันเสาร์กับวันอาทิตย์ หม่อมฉันเคยกราบทูลสนองว่า “ข้าพระพุทธเจ้าเกรงแต่จะทรงพระเสียคน เมื่อกลิ่นอากาศสบายแล้วจะทนที่ในวังไม่ไหว” ก่อนนั้นมาไม่ถึงปี เสด็จประทับอยู่ในวังเวลาสงครามหม่อมฉันเข้าไปเฝ้า พอตอดพระเนตรเห็นก็ตรัสว่า “กรมดำรง ฉันเสียคนเสียแล้วอย่างเธอว่า บัดนี้เข้ามาถูกร้อนในวังถึงเป็นลม”

๗) เทียนที่เขาให้มาทูลลาตายนั้น หม่อมฉันเคยสังเกตว่าผิดเทียนอื่นเพียงเมื่อจับขึ้นมักบอบเข้าไป เพิ่งมาทราบว่าเป็นกลอุบายค้าขายของคนพื้นเทียนขายเมื่อตรัสออกมาในลายพระหัตถ์ และขอบใจคุณโศกผู้เผยแผ่ความรู้ด้วย

ข่าวทางปิ่น

๘) มีความรู้แปลกที่จะทูลเรื่อง ๑ ค่ายเมื่อเร็ว ๆ นี้ เจ้าของตึกชินนามอนฮอลเขาขออนุญาตให้ฝรั่งคน ๑ มาตรวจดูตามห้องที่อยู่ในเรือน เขาบอกว่าเพื่อจะจัดการกันปลวกขึ้น ต่อมาเขาคกลงกันกับบริษัทที่รับปราบปลวกให้คนมาลงมือทำการปราบอยู่แล้ว วิธีปราบปลวกที่ทำนี้เป็นอย่างใหม่ว่าคิดขึ้นได้ในออสเตรเลีย ค่ายมีผู้เชี่ยวชาญวิชาตรวจพบแมลง Microbe อย่าง ๑ ซึ่งไม่ให้ร้ายมนุษย์แต่เป็นเชื้อโรคแก่ปลวก เขาเอาตัวแมลงนั้นประสมกับอาหารล่อให้ปลวกกิน นัยว่าเมื่อปลวกตัวใดกินแมลงนั้นเข้าไปก็เกิดเป็นทรพิษติดตัวแล้วพาพิษไปติดต่อดังพวกปลวกเป็นโรคระบาคอาจจะตายได้หมดทั้งรัง แบ่งปราบปลวกนั้นทำได้ด้วยไม่ต้องลงทุนมาก จึงมีผู้ทั้งบริษัทรับจ้างปราบปลวกเรียกค่าจ้างย่อมเยากว่าปราบด้วยวิธีอย่างอื่น จึงมีพวกเจ้าของบ้านเรือนจ้างกันมาก หม่อมฉันพิจารณาวิธีปราบที่พวกบริษัทมาทำ ณ ชินนามอน ฮอล ดูเหมือนชั้นแรกผู้ชำนาญมาตรวจก่อน ว่ามีปลวกอยู่ที่ตรงไหนบ้าง หมายถึงตรงนั้นไว้ แล้วให้ลูกน้องมาทำการปราบแต่ละคนมีคบไฟฟ้าทวง ๑ เหล็กแหลมอัน ๑ กับกลักยาและเครื่องฉีดสำหรับ ๑ เทียวดูตามที่หมายไว้ เอาไฟฟ้าส่องและเอาเหล็กแหลมคว้านขยายรูจนเห็นตัวปลวกแล้วก็ฉีดแป้งยาพิษเข้าไป เวลานั้นยังไม่เห็นผลปรากฏว่าจะเป็นอย่างไร แต่ในแหลมมลายูตอนใต้รวมทั้งเมืองสิงคโปร์และปิ่นปลวกชุมกว่าในเมืองไทยมาก ถ้าบริษัทปราบปลวกได้ดังนั้นก็เห็นจะรวย เพราะเขาปีศาจพรพคุณยาปราบปลวกไว้เป็นความลับ ปราบด้วยวิธีนี้ได้แต่พวกเขาบริษัทเดียว

การมีควรแล้วแต่จะโปรด

ด. ๖๖ ๖๖๖๖๖๖

ตำหนักปลาเนิน กลองเตย

วันที่ ๑๑ มิถุนายน ๒๔๘๓

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวันที่ ๘ เดือนนี้ ได้รับลายพระหัตถ์เวย ซึ่งลงวันที่ ๔ มิถุนายน เรียบร้อยตามเคย มีตราสั่งผ่านเลข ๓๒ หนังสือฉบับนี้มากับรถไฟซึ่งถึงกรุงเทพ ฯ วันที่ ๘ แต่เขาส่งช้าไปวันหนึ่งหาเป็นไรไม่ จะกราบทูลสนองความในลายพระหัตถ์นั้นแต่กลางข้อต่อไป

สนอกลายพระหัตถ์

บานประตุมุกสามคู่ ลงพุทธศักราชเหลวอย่างทรงพระตำริคาค แม่นแล้วความแน่น
ต้องอยู่ที่ บีมะแม บีระกา บีกุน นั้นจะไม่พลัดไปได้เลย

เรื่อง ๑๒ นักษัตร ได้ทรงเริ่มเรื่องขึ้นทีหนึ่งแล้ว นึกเอาใจใส่อยู่เป็นอันมาก แต่ปัญหา
นั้นโรยราไม่เป็นผลสำเร็จไปได้ ก็คิดอยู่ที่สืบต่อไปเพื่อรู้เป็นส่วนจำเพาะตัว ตามที่ตรัสแนะนำ
ให้ถามพระเจนนักษัตรนั้นเป็นพระตำริที่ควรอย่างยิ่ง แต่เวลานี้แกเจ็บแก้นึกตายเสียด้วยซ้ำ คิด
จะไปเยี่ยมฟังอาการว่าหนักเบาเพียงไรก็ยังไม่ได้ไป แม้จะถามแกก็เป็น “อกาโล” แต่ไม่เป็น
ไร มีทางที่จะรู้ได้ต่อไป จะสืบสวนดู ถ้าได้ความเป็นลัสน้อยอย่างไรก็จะกราบทูลมาให้ทรงทราบ
ด้วยทางแถบเราใช้กันมาก

หนังสือ เรื่อง กามนิต จะจัดทำส่งมาถวายไม่ยากอะไร

การปลุกมะพร้าวในที่ผิงรกเก็กนั้น เพื่อประโยชน์อุคหนุนเด็กเป็นแน่ พอเด็กโต
มะพร้าวก็ออกลูก ได้เป็นกำลังแก่เด็ก งามจะเป็นเช่นนั้น ข้อพระตำริที่ว่าควรวใหญ่ขึ้นแยกเรือน
ไปนั้นถูกต้อง เคยคิดอยู่ว่าคำ “อเพพ” ก็คือ “อวยว” ควรจะเป็นความหมายถึงควรวที่แยก
ออกไปนั้น เหตุไฉนจึงเข้าใจกันว่าเป็นยกย้าย แต่ได้พบพระราชนิพนธ์ของทูลกระหม่อมแห่ง
หนึ่ง ทรงใช้ในที่ยกย้ายควรวเรือนไปพร้อมด้วยสาขาก็เป็นอันเข้าใจฟังได้สนิท

เรื่องสมโภชสามวันกับสมโภชเดือน เอาเป็นตกลงว่าใช้พระสังข์ด้วยกัน และ
องค์หญิงองค์ชายก็ใช้เหมือนกันไม่ควรต่างกัน เพราะเป็นการกระทำเพื่อประกอบการสม โภช
อย่างที่ทรงพระตำรินั้นชอบยิ่งแล้ว

บทกล่อมพระเจ้าลูกเธอ เคยเห็น

“ปางนั้นพระสุริยวง

อุ้มองค์วันดา

ขอสัญญาแด่หา

กรตระกองตระการชม”

เขาว่าหลวงสารประเสริฐ (นุช) แต่ง เข้าใจว่าเป็นคำกล่อมพระเจ้าลูกเธอตามปกติจะจัดว่าเป็น
ข้าลูกหลวงด้วยหรือไรก็ไม่ทราบ และบทที่เรียกว่าข้าลูกหลวงจะเข้ามาแต่ขึ้นพระอุหรือไรก็ไม่
ทราบเหมือนกัน

เมืองบาดบุรี ทรงพระตำริว่าจะเป็ เมืองวาพบุรี ไม่ใช่ปราณบุรี เป็นพระวินิจฉัยอัน
ประกอบด้วยเหตุ และเป็นพระตำริรับรองในความเห็นที่ว่าชนสินคำข้ามเขาเข้ามาทางบก

โบสถ์วัดวงษ์มูลซึ่งหันหน้าออกทางด้านแป เมื่อฟังตรัสเล่าก็นึกขึ้นได้ว่าเคยได้ยินมา
เหมือนกันว่าแก้ที่หลัง แต่ไม่ได้ยินเหตุว่าแก้เพราะเหตุไร โบสถ์พระปฐมเจดีย์นั้นทรงพระวินิจฉัย

ฉัยคีนัก เป็นแน่ดังนั้นด้วยมีวิหารที่ค้อยู่เป็นพยาน อันวิหารที่ค่นั้นเกล้ากระหม่อมเคยคิดว่าเดิม
ที่ทำได้เป็นที่ไหว้พระธาตุ ไม่มีพระพุทธรูปตั้ง เห็นได้ว่าทูลกระหม่อมก็ทรงพระราชดำริ
เช่นนั้น จึงทรงทำวิหารหน้าแห่งพระปฐมเจดีย์มีแต่แท่นบูชา ตกมาถึงรัชกาลที่ ๖ โปรดให้แก้
เป็นเปิดโปร่งเห็นองค์พระปฐมเจดีย์เสียด้วยซ้ำ

จะประทานอธิบายถึงเรื่องโบสถ์ ว่ายกขึ้นเป็นประธานสำคัญเมื่อไรนั้นคีนัก เกล้า
กระหม่อมก็เป็นแต่สังเกตเห็น แต่ไม่ทราบอายุว่ายกกันขึ้นเมื่อไร ในการที่สร้างพระเจดีย์ไว้
หลังโบสถ์ก็มาแต่วิหารที่นั้มีการพระเจดีย์นั้นเอง หากถูกแก้ให้เป็นโบสถ์เสียในภายหลัง วัตถุประสงค์
เหนือเห็นใช้โบสถ์น้ำทำเป็นแพกันเกลื่อนกลาด ความเป็นไม่นับถือโบสถ์จริง ๆ

ครั้นถึงการฉลาดวงของคนขายของ เรื่องในชาติปางก่อนก็มาผุดขึ้นในใจเรื่องหนึ่ง
คิดจะขึ้นทีจึงจะนำมาเล่าถวาย ในกาลครั้งหนึ่งเมื่ออยู่บ้านเจ้าพระยาเทเวศร์ที่คลองเตย ได้ชวน
กันขึ้นรถไฟ (ก่อนเขาทำรถไฟ) พุ่งไปเที่ยวปากน้ำแล้วลงเรือจ้างไปเที่ยวปากลัด ขึ้นรถราง
ไปบางคอแหลมข้ามเรือจ้างไปขึ้นรถรางอีกฟากหนึ่ง ถึงหัวลำโพงขึ้นรถเจ๊กกลับบ้านคลองเตย
ครั้งนั้นเขาไม่เดินรถรางทางไปคลองเตยในเวลาจำเป็นต้องใช้รถเจ๊ก ก็เป็นอันได้ขึ้นรถทุกอย่างต่าง
รื่นรมย์ไปด้วยกันทั้งนั้น เมื่อไปถึงปากลัดได้พากันไปเที่ยวตลาดเข้าไปในร้านแห่งหนึ่ง เจ้าของ
ร้านคือกตัญจะต้อนรับเป็นอันดีชงน้ำชามาเลี้ยง เกล้ากระหม่อมเห็นผ้าขาวแว่นไว้น่าพิศมัยเป็นรูป
สัตว์ จึงกะเนว่าถ้าเอาไปตัดเสื้อให้เด็กจะพอใจมาก ลูกหญิงปลื้มจิตรเห็นดีด้วยจึงสั่งให้เขา
ตัด อารามแก่กันแต่กันไปโดนด้วยน้ำชาหกรดผ้าที่ตัดไว้เข้า แก่ก็รู้สึกจุกจิกน้ำที่เบื่อนผ่านั้น
เจ้าของร้านบอกว่าไม่เป็นไร เอาใหม่ก็แล้วกัน ลูกหญิงปลื้มจิตรก็ชอบออกชอบใจเขา เขาก็ตัด
ห่อกระดาษส่งให้ลูกหญิงปลื้มจิตรยังพุดชมเขามาตลอดทางว่าเขาใจดี ครั้นถึงที่อยู่ก็แก้ห่อออก
อวดคนที่ไม่ได้ไปด้วย จึงพบปรากฏว่าผ่านั้นขาดตรงกลางไปตั้งคืบใช้อะไรไม่ได้ แปลว่าถูกสับ
เปลี่ยน ก็เป็นแต่หัวเราะกันไม่ได้โกรธเคืองอะไรเขา ด้วยเหตุที่เป็นไปก็เพราะเราเขลาเท่านั้นเอง

พระมหาบุษย์กลับกรุงเทพ ฯ ได้เห็นข่าวเขาลงพิมพ์ในหนังสือ “บางกอกไทมส์”
แต่นึกว่าคงกลับมาชั่วคราว หรือมิฉะนั้นก็คงจัดผลัดเปลี่ยนไม่นึกเลยว่าจะมีเหตุเกิดด้วยร้อย
ความ จะตรัสเล่าประทานให้ได้ทราบเรื่องนั้นคีนักเพื่อตักความมั่งมาย นึกก็น่าเสียดายที่เธอ
อุตสาหะเรียนภาษาฮกเกี้ยนจนเทศน์ได้ ย่อมเป็นประโยชน์แก่ชาวเกาะบิ๊นังมากทีเดียว

ปลื้มจิตร

ในกรุงเทพ ฯ สิ่งที่มาสู่จำเพาะหน้าก็ไม่มีอะไรนอกจาก “ใบดำใบแดง” ไหลมาเท
มาเป็นกระบุงหู แต่ก็ไม่มีใบใดซึ่งควรจะถูกทุบให้ทรงทราบ เว้นแต่ ๒ ใบซึ่งเห็นชั้นจึงจะเล่า
ถวายให้ทรงทราบ ว่าอนุภาพแห่งใบดำใบแดงนั้นเดี๋ยวนี้เป็นอย่างไร

๑. มีคนเอา “ใบดำ” มาให้โน่นลงชื่อพระญาณโสมณ เจ้าอาวาสวัดสังเวชบอกจะเผาศพไม่มีญาติซึ่งอยู่ที่วัด ๒๕๐ ศพ เชิญไปเผา เกล็ดกระหม่อมก็นึกว่าท่านประสงค์จะเรียรายเอาเงิน ได้ทำใจว่าจะส่งเงินไปถวาย แต่อีกครูเดียวเด็กมาบอกว่า คนที่เขาถือการศมา เขาอยากทราบว่าจะเสด็จไปได้หรือไม่ได้ก็ทำให้เข้าใจทันทีว่าเขาต้องการตัว ไม่ใช่ต้องการเงิน จึงบอกว่า “ไม่ไป” เห็นเป็นคำเพล่าที่สุดอยู่แล้ว

๒. นายอำเภอบางกรวยจกหมายมาให้ นำเงินค่านาคีคลองมหาสวัสดิ์ไปชำระ ในกาลอันเดียวกันนั้นส่ง “ใบแดง” มาให้ด้วย บอกว่าจะมีการบวชนายสละ เจ็ดสวัตย์ ที่วัดชะลอ ใกล้ที่ว่าการอำเภอบางกรวย ใครก็ไม่ทราบไม่รู้จักมักจะมีเกี่ยวข้องอะไรกันแม้แต่นึกเดียว ตกลงเป็น “นึ่งเสียดี” เพราะในการศก็มีแต่ว่า “ขอประทานทูต กราบเรียน เรียน เพื่อทรงทราบและเพื่อทราบ” เท่านั้น ไม่ได้เกี่ยวเชิญให้ทำอะไรจึงเป็นแต่ทรงทราบเท่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

บันทึกเรื่อง ความรู้ต่าง ๆ

ตำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๔๘๕

พระยาอนุমানราชชน

ทางวิสันดาเขาอ่านตัว j เปน ย เหมือนหนึ่ง ขวา เขาก็ออกเสียงเปน ยาวา tj เขาอ่านเปน จ dj เขาอ่านเปน ช ก็มาเข้าทางของเราที่เขียน กิจ = กิตย และ ปราโมช = ปราโมทย ที่บอกมานี้ เชื่อว่าท่านจะไม่ทราบแล้วจะอ่านคำของวิสันดาหลง เพราะนักเรียนอังกฤษของเรา ทุกวันนี้ถอดตัว j เปน จ

อีกเรื่องหนึ่งไปเฝ้าศพพระยาธรรมศาสตร์ (จุ้ย สุวรรณทนต์) ได้หนังสือแจกเรียกชื่อว่า ลักษณะพระธรรมศาสตร์ มา ในนั้นมีคำของอาจารย์ประเสริฐ จันทรสมบุรณ์ (ขุนประเสริฐศุภมาศรา) เป็นอาจารย์ในโรงเรียนวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองคนหนึ่งแต่งไว้ด้วย

ในคำแต่งนั้นก็คัดออก ว่า ธรรมศาสตร์ เดิมเป็นคัมภีร์มีในอินเดีย แล้วอ้างพระนามสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่าทรงกับอ้างชื่อมิตเตอร์วูค ว่าเดิมเป็นภาษาพม่าเข้ามาสู่เมืองไทยในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา แล้วว่าปรากฏในคำอรรถซึ่งได้ชำระในรัชกาลที่ ๑ ว่าได้มาแต่เมืองมอญ เดิมเป็นภาษามอญ แล้วอ้างถึง คัมภีร์ธรรมศาสตร์ นั้นว่ามีกล่าวมาแต่ครั้งสุโขทัย แล้วพยายามจะวินิจฉัยว่าอย่างไรแน่ จันเห็นว่าที่ว่าคัมภีร์เดิมเป็นของอินเดียนั้นถูกแล้ว แต่จะเอามาแปลอีกทีภาษา และจะเข้ามาถึงเมืองไทยก็ครั้ง อยุธยาว่า ๘ ครั้งก็ได้ ไม่จำเป็นจะต้องมาครั้งเดียวและเป็นภาษาอะไร กับพูดถึงกรรมการที่ชำระว่ามีตามจำพวก คืออาลักษณ์ ลูกขุน และราชบัณฑิตย แล้วพยายามอธิบายว่าอาลักษณ์นั้นจะเอาเป็นหลักฐานในเรื่องถ้อยคำ ลูกขุนนั้นจะเอาหลักฐานในเรื่องกฎหมาย แต่ราชบัณฑิตยนั้นออกจะแลไม่เห็น ใช้คำว่า สมณาจารย์ก็มี ส่วนในการบัญญัติจัดชำระกฎหมายอยู่ด้วย จันอยากจะวินิจฉัยว่า เพราะกฎหมายเก่านั้นเกี่ยวแก่บาลีอยู่บ้าง เช่น ลักษณะพระธรรมศาสตร์ ก็มี ฉันทา โทสา ภยา โมหา อยู่เป็นหลัก จึงได้จัดราชบัณฑิตยซึ่งเขารู้บาลีเข้าเป็นกรรมการด้วย เข้าใจว่าแม้กาลาในต้น ธรรมศาสตร์ ที่ชำระว่า

นตฺวาพุทฺธโลกาทิจจํ เปนต้นไปนั้น ก็เข้าใจว่าเป็นของกรรมการราชบัณฑิตยสถานใหม่ ใน
 ธรรมศาสตร์ ทางอินเดียกลัวจะไม่ใช้ภาษามคร

พร

* * * * *

วันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๕*

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๘ มีนาคมไว้แล้ว พระเดชพระคุณ
 ล้นเกล้าฯ หาที่สุดมิได้

ที่ตรัสประทานการเขียนอ่านทางวิสันตว่า ตัว j เป็น y tj เป็น จ dj เป็น ช เป็นถูก
 เสียงที่สุด ในตำราโฟเนติก ไม่พูดถึงพยัญชนะวรรค จ ก็เพราะเสียงพยัญชนะในวรรคนี้เป็น
 พยัญชนะเสียงควบ คือพยัญชนะวรรค ค ควบด้วยพยัญชนะ y โดยลำดับ ที่ในภาษาอังกฤษอ่าน
 คำ ti ในคำเช่น nation เป็นเสียง ช ก็เพราะเสียง j ใกล้กับเสียง y อรรถสละ วิทยา กับ วิชา
 ก็เป็นแนวเดียวกับ ปราโมช = ปราโมทย เสียงในภาษาอังกฤษเป็นเสียง โม่ชะ จึงเป็นครึ่งเสียง
 จ และ y แต่ก่อนเคยแปลงเสียงกันเป็น y เช่น John ก็เป็น ยอน แต่เดี๋ยวนี้แปลงเป็น จอน ไป
 แต่ข้าพระพุทธเจ้าคุ้นต่อเสียง y มากกว่า จ

ขวา ในหนังสือสัสกฤตรุ่นปรุณะเขียนเป็น ยาวทวีป ข้าพระพุทธเจ้าเคยพบเขา
 อธิบายว่า ยาวะ แปลว่า ลูกเต๋อย แต่มีผู้ค้านว่าจะไม่แปลว่าเช่นนั้น เพราะไม่มีคำว่าที่เกาะ
 นั้นมีต้นลูกเต๋อย ส่วน ขวา ก็ดูเหมือนจะแปลว่าคอกชะบาหรือคอกกุหลาบในสัสกฤต เป็น
 อันว่าในเวลานี้ยังไม่มีใครทราบกันได้แน่นอนว่า ขวา หรือ ยวา จะมาจากภาษาอะไรแน่ เห็นที
 จะเป็นชื่อของเจ้าของดินเดิมแล้วลากเสียงให้เข้ากับคำที่แปลได้ อย่างเดียวกับคำว่า เช่า หรือ
 ขวา ทางหลวงพระบาง

เรื่องกัมภีร์ธรรมศาสตร์ เข้ามาสู่เมืองไทย ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องในกระแสพระดำริ
 ว่า จะเข้ามาถึงเมืองไทยเป็นก็ครั้งก็ได้ นายแสงการ์ดเคยเล่าให้ข้าพระพุทธเจ้าฟังว่า กฎหมาย
 ของไทยนั้นได้มาจากมอญ และว่าได้เขียนเรื่องนี้ไว้ในหนังสือพิมพ์ของสมาคมค้นคว้าวิชาแห่ง
 ประเทศไทยแล้ว แต่เขาเขียนไว้เป็นภาษาฝรั่งเศส ข้าพระพุทธเจ้าจึงไม่มีโอกาสอ่านออก ข้าพระ-
 พุทธเจ้าเคยอ่านเรื่องราวด้วยกัมภีร์ธรรมศาสตร์ของพม่า ซึ่งฝรั่งคนหนึ่งชื่อ ฟอร โชมเมอร์ แต่งไว้

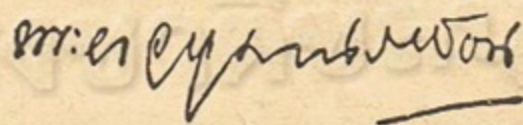
* จดหมายฉบับนี้ ไม่ลงสถานที่เขียน

ข้าพระพุทธเจ้าจำได้เงา ๆ ว่า คัมภีร์ธรรมศาสตร์พม่านั้น เขาว่าได้มาจากมอญ ส่วนมอญได้มาจากชาวอินเดียตอนใต้ จะเป็นชาวกลิงกราชฏหรือทมิฬ ข้าพระพุทธเจ้าก็จำไม่ได้ ต้นเดิมเป็นคัมภีร์ของอินเดียในมัธยมประเทศ เมื่อชาติอื่นนำเอาไปใช้ ก็ดัดแปลงแก้ไขให้เข้ากับศาสนาที่ตนนับถือและจารีตประเพณีของชาติตน เพราะฉะนั้นจึงเป็นการยากที่จะลงความเห็นปักลงไปได้แน่นอนว่า มาจากคัมภีร์นั้นคัมภีร์นี้ คิดด้วยเกล้า ๆ ว่า ธรรมศาสตร์ ของไทยจะเข้ามามานานแล้ว และเป็นหลายคราวทั้งที่ทรงสันนิษฐาน และต้นเค้าก็จะมาจากมอญ เพราะความเจริญของมอญเคยแผ่เข้ามาในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยที่เรียกในโบราณคดีว่า อาณาจักรทวารวดี และในสมัยจามเทวีปลายยุคทวารวดี คัมภีร์กฎหมายต่าง ๆ ที่เป็นของเก่า ของแคว้นพ่ายัพมีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติอยู่มากผูก ข้าพระพุทธเจ้าเคยขอให้นายสุกแปลออกมาเป็นภาษาไทย เพื่อตรวจดูว่าจะมีอะไรอยู่ในนั้นที่จะเป็นประโยชน์แก่ความรู้ ข้าพระพุทธเจ้าเคยแนะนำผู้มาขอหนังสือไปตีพิมพ์แจกในงานศพก็หาผู้ศรัทธาได้ยาก เพราะผู้ขอไม่ได้มุ่งไปประโยชน์เพื่อใช้เป็นเครื่องมือหาความรู้ คัมภีร์กฎหมายเก่าของพ่ายัพเหล่านี้ ถ้าได้ค้นคว้าสอบสวนเปรียบเทียบกับทางนี้ ก็อาจได้เรื่องงอกออกไปอีก เรื่องราชบัณฑิตยที่เข้าใจว่าเป็นสมณอาจารย์ คิดด้วยเกล้า ๆ ว่าเป็นความเข้าใจผิดของอาจารย์ประเสริฐ จันทรสมบูรณ์

ข้าพระพุทธเจ้าพบคำ ย้าย ในภาษาไทยใหญ่ ให้คำแปลไว้ว่า แยกออก กระจาย กระทำให้ข้าพระพุทธเจ้านึกถึงคำ ญายัย ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งอาจจะเป็นกร่อนเสียงมาจากคำว่า แยกย้าย ก็ได้ และคำว่า แยกย้าย และในชื่อตำแหน่งว่า ย้ายพลแสน ก็อาจแปลว่า แยก แยก หรือ กระจาย ก็ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

* * * * *

ตำแหน่งปลายนเนิน กลองเตย

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๔๘๕

พระยาอนุমানราชชน

หนังสือลงวันที่ ๑๔ มีนาคม ได้รับแล้ว ขอบใจมาก รู้สึกว่าเขียนหนังสือไปมากกับท่านนั้นดีมาก ได้ประโยชน์ที่แตกความรู้แก่กัน

คำ จปง แปลว่าเครื่องบีตรุนันต์ พ้นจากความหยาบไป ท่านบอกให้เข้าใจคำเดิมนี้
ชอบใจเป็นอันมาก

พลี ซึ่งประกอบกับเรือนในสวนนั้น ฉันไม่เคยเห็นจึงไม่ได้พูดถึง ตามที่ท่านนึกถึง
พื้นเรือนนั้นถูกแล้ว ถ้ามีพื้นก็ต้องเป็นพื้นฟากก่อน อย่างพื้นพระเมรุ พื้นฟากนั้นก็มาจากแร่ที่
นอนนั่นเอง จะเป็นพื้นกระดานไม่ได้เพราะไม่มีเลื่อยจะจัก ได้ยินเขาว่าแต่ก่อนนี้จะใช้พื้น
กระดานก็ต้องเอาซุงมาผ่า ย่อมเป็นการใหญ่อยู่ การกันสัตว์รังแกนั้นอยู่ที่ท่าฝา เหนจะมีมา
นานแล้ว สังเกตโบสถ์วิหารเก่า ๆ ก็เห็นทำเป็นฝาลูกกรง แม้จนเป็นฝาก่ออิฐแล้วก็เห็นก่อเป็น
ลูกกรง แปลว่าทำตามเคย เรืองแต่ก่อนเห็นจะใช้ไม้เล็ก ๆ เป็นลูกฝา

คำว่า ลาวเฉียง ก็คิดว่าถูก ไม่ใช่หลงมาแต่คำ ลาวเฉียง เพราะมีคำว่า ลาวขาว อยู่
เป็นคู่กัน อันหมายความว่า พวกลาวซึ่งอยู่ใกล้กับลาวเฉียงก็เป็นลาวทางพายัพ พายัพเป็น
อนุทิศ ต้องเป็นเส้นเฉียงเฉียงไปอยู่เอง คำ เชียง นั้นเสียอีกที่ควรคิดว่าจะแปลว่าอะไร ไม่ใช่
มีแต่เชียงใหม่ ที่อื่นก็มีมาก เช่นเชียงราย เชียงรุ่ง เป็นต้น

เรื่องเตาไฟซึ่งเอาไว้มากลางเรือน ท่านคิดว่าเป็นถ้วยอากาศหนาวนั้น ฉันเห็นถ้วยเต็ม
ถ้วย ที่เขาพูดถึงเจ้าถึงผิ้อะไรนั้นเห็นเป็นสระ

คำ ครว ฉันก็ทราบมาแล้วว่า ของใช้ ที่เราพูดว่า ครว หมายความว่าถึงคนซึ่งอยู่ด้วย
กันก็ต้องใช้ของร่วมกัน ที่เพ่งเอาเตาไฟว่าเป็นครวนั้น เพ่งด้วยความเข้าใจผิด

คำ แก และ ใช้ หรือ โฉย ทั้ง กับ ถ้วยนั้นฉันไม่เคยทราบ ที่ท่านบอกให้ทราบนั้น
ชอบใจมาก ทั้งนึกว่าที่ท่านคิดนั้นเป็นถูกต้องทีเดียว

ท่านตรวจและคิดประกอบได้ ว่า กะไค หรือ คั่นไคล ช้อไคล มาแต่ ไคล นั้นเป็น
สมใจฉันอย่างยิ่ง เข้ากับ จันเคียว ซึ่งว่าเป็นลาคไคสนิท การทำลาคก็เป็นทำตามธรรมดาเท่านั้น
ถ้าหากว่าทางลาคนั้นขึ้นขึ้นขึ้นก็ต้องบากเป็นคัน จะเห็นได้ว่าที่เป็นคันนั้นทำที่หลัง

คำ กะ เป็น กระ เป็น กรร นั้น กระ และ กรร เป็นทางเฉพาะแต่หนังสือ แต่ถ้า
พูดแล้วก็เป็น กะ ทั้งนั้น

ที่ฉันพูดถึงหินพระจันทร์ครึ่งซีก ซึ่งว่าใช้รองตีนกะไคเพื่อไม่ให้ปักจมดินลงไปนั้น
เป็นคิดเอาเอง ลางคนเขาก็เห็นว่าแผ่นหินที่ล้างเท้า แค่นี้จะเข้าใจเอาตามที่ใช้กันอยู่ แม้
อย่างไรก็ดี สิ่งที่รองตีนกะไคนั้นมีแน่ ประเทศที่หาหินได้ง่ายเขาก็ทำด้วยหิน ประเทศที่หาหิน
ได้ยาก เขาก็ก่อด้วยอิฐ รูปนั้นก็ย้ายไปต่างๆ ที่หลังดูเป็นให้เข้ากับกะไค แต่ก่อนขึ้นไปจึงทำ
เป็นรูปพระจันทร์ครึ่งซีก

นึกถึงส่วนกะโหลก ทางฝรั่งเอา ๖๐ ซม. ตั้ง แล้วหักเอาส่วนขึ้นกว้างออกไป แต่ห้ามไม่ให้แคบกว่าเท้าคน (คือ ๒๕ ซม.) เหลือนั้นเอา ๒ หานเป็นส่วนตั้ง ได้เคยจะเอาส่วนนี้ทำกะโหลกพระเมรุพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าที่หนึ่งแล้ว แต่เอาไม่ได้เพราะเป็นส่วนที่ยื่นออกไปมากกว่าสูง เอาไม่ได้ด้วยที่ไม่พอ กับทั้งคูก็เหนียวลึกลับด้วย ต้องทำเอาตามชอบใจ เข้าใจว่าส่วนที่ว่านี้ฝรั่งจะคิดขึ้นทีหลังเพื่อให้ขึ้นลงสบาย เมื่อเทียบกับกะโหลกของไทยเราก็ไม่มีส่วนจะเทียบ แต่เป็นแนวว่ากะโหลกของไทย ถ้าบากในฐานก็จะเกินฐานออกมาไม่ได้ สังเกตเห็นกะโหลกปราสาทหินในเมืองเขมรแห่งหนึ่งนั้นถึงดี คั่นกว้างสักนิ้วหนึ่งเท่านั้น คนจีนไม่ได้้นอกจากตุ๊กแก ที่เป็นคั่นนั้นก็เพราะปราสาทนั้นฐานสูงมากกับทั้งตากน้อยด้วย ในการที่จะทำกะโหลกไม่ให้พื้นฐานออกมาก็จะต้องเป็นเช่นนั้น เพราะจะทำกะโหลกให้ยื่นออกมานอกฐานจะสูญเสียทรงไป เว้นแต่จะแก้ไขให้เหมาะสม

ภาษาอังกฤษนั้นอย่าพูดถึงเลย เป็นอ่านยากที่สุด เพราะเขียนอย่างหนึ่งอ่านอย่างหนึ่ง ฉะนั้นจึงบอกว่าถ้าไม่ได้ยินเขาอ่านแล้วไม่กล้าอ่าน

คำที่ท่านเรียกว่า เอาเข้าความ หรืออะไรเทือกนั้น ฉันทักเคยได้ยินมาก่อนแล้ว มีเลาความอย่างนั้น แต่จกให้ไม่ได้เพราะเขาใช้คำหยาบ

ชอบใจท่านที่จกคำมลายูอย่างซิม ๆ ไปให้ทราบ มีลงคำก็เข้าใจผิดไป เป็นต้นว่า ตันหยง ก็เข้าใจว่าเป็นตันพิกุล แต่ในคำแปลว่าแหลม เข้าความดีกว่าที่รู้มาว่าตันพิกุลมาก คำที่รู้มาเคลื่อนไปมี เช่น กุหง เป็น กุหฺนง และ บุกิต เป็น ภูเก็จ ปเลา เป็น ปุเลา ปุตุ ปุโล ไป หากจะเป็นด้วยไม่เคยเห็นตัวหนังสือ หรือพวกมลายูจะพูดเพี้ยนกันไปก็ได้ คำ นครี เทสะ อะไรเหล่านั้น ก็ไม่ประหลาด เพราะมลายูเขาก็ใช้ภาษามอญซึ่งสกลุคตปนในภาษาของเขาอย่างเรานี่เอง ประหลาดแต่คำซึ่งไปเหมือนกับเขมร เช่น กัมปง เป็นต้น ไม่ใช่มีเหมือนแต่คำเดียว

คำ สลาตัน นั้นฉันทักเคยเป็นความ ทางมลายูเขาหมายถึงแต่ว่าเป็นกิตได้เท่านั้น โฉนเราจึงถือเอาคำนั้นว่าเป็นพยุร้าย ทั้งนั้นก็ที่จะมาแต่พูดถึงลมใต้เท่านั้นเอง คำ พยุ กับ พายุ นั้นเป็นคนละคำ ถูกของท่าน ได้ฝุ่น ไตฝุ่น อดอดถึง ตูฟาน นั้นเป็นลมพายุแน่ และเป็นคำเดียวกันด้วย

ชอบใจท่านที่บอกคำ ตนาวศรี ให้ทราบว่ามลายูเขาเรียกว่า ตานะศรี อันฉันทักไม่ได้ทราบมาก่อนเลย เสียงทางเราใกล้เคียงว่าทางอังกฤษเสียอีก

เรื่องหนังสือป้าย ฉันทักบอกแก่ท่านยังไม่หมด ใช้คำยาวฉันทักเห็นใช้ไม่ได้เพราะยานที่เราใช้เดี๋ยวนี้เร็ว อ่านไม่ทันหมดก็ผ่านไปเสียแล้ว

ผ้าบังหลังของญี่ปุ่น ซึ่งท่านอธิบายบอกนั้น เป็นอนุญาตไม่เป็นญี่นิฟอม เมื่อเร็ว ๆ นี้ฉันได้ไปเห็นผ้านั้นเข้าอย่างใกล้ชิด ๆ เป็นผ้าสามแถบบังหลังและบังข้างด้วย ที่เป็นคันนั้นก็ใกล้หมวกทรงประพาสเข้าไปอีกมาก

ที่ฉันเรียกหมวกอ่อนของเข่าว่าหมวกหนึบนั้นก็เรียกโดยปริยาย ที่จริงมีทรงสูง คล้ายหมวกทรงประพาสเข้าไปมาก คำที่เราเรียกว่า หมวกแก๊ป นั้น ในความหมายจะต้องมีกระบังยื่นออกไปข้างหน้า แล้วที่จะต้องแขงด้วยไม่เช่นนั้นนั้นก็จะเป็น หมวกแก๊ป

คำของเราที่ความตรงกันข้ามแต่เสียงคล้ายกันมีอยู่ เช่น ไกล ใกล้ เป็นต้น ถ้าเขียนเป็นหนังสือก็เห็นผิดกัน แต่ถ้าฟังสำเนียงแล้ว ก็อาจจะเข้าใจผิดไปได้ จะบ่วยกล่าวไปโย แม้แต่ต่างกันไปหน่อย เช่น บัด กับ เบ็ด ก็เล่นเอาถึงตายทีเดียว ตามที่ว่านี้หมายถึงเครื่องบินที่ใบพัดพื้นเอาตายเพราะพังผิด บัด เป็น เบ็ด จนทุลกระหม่อมชายต้องทรงเปลี่ยนคำ เบ็ด ในการเปลี่ยนคำนั้นไม่ยากอะไร เพราะคำใช้ของเรามีถมไป

लगคนเข้าใจว่าคำ สกต นั้นหมายถึงการใช้ตัว แต่ฉันคิดว่าเข้าใจผิด คำ สกต นั้นฉันเข้าใจว่าตัวที่ทำให้เกิดสยโยค ถ้าเป็นภาษาบาลีอย่างใหม่ก็คือตัวที่มีจุดอยู่ข้างล่าง

ที่ท่านว่าหนังสือเบตมีตัวเล็กเขียนไว้กับตัวโตแต่ไม่อ่านนั้น ฉันยังไม่เคยพบ ได้พบแต่ทางญี่ปุ่นเพราะเขาใช้หนังสือจีน หนังสือจีนนั้นแหละ ฉันหมายถึงว่าตัวใหญ่ เขาผูกขึ้นตามคำ แต่ส่วนตัวเล็กนั้นเขาผูกขึ้นตามสระ ถ้าหนังสือใหญ่อ่านไม่ได้ก็ใช้หนังสือเล็ก มีคำต่างประเทศ เป็นต้น

ถ้า เขา ฉันเข้าใจว่าเป็นคำไทย ที่เขียน เยว่ นั้นแปลว่าลากเอาเข้าภาษามครเป็น ยว เป็น แก้วด ไปมาก

ท่านบอกคำ ราม ว่ามาแต่ งาม นั้นดีมาก เพราะฉันอยากรู้อยู่แล้วว่า ราม แปลว่าอะไร ที่แปลง ง เป็น ร นั้นรู้ เช่นพระยาวิเชียรคีรี (ชม ลุงเจ้าพระยาศรีธรรมาสีเบต) เรียกเงิน ว่า เฮิน เรียก แจก ว่า แจก จนได้ชื่อเป็นฉายาว่า ตาแจก ที่จริงควรจะรู้คำที่เขาจริง ฮัง ว่า เป็น งัง โดยเทียบกับคำพระยาวิเชียรคีรีพูด เงิน เป็น เฮิน แต่ที่ตามก็ดูไม่เขลาเกินไป เพราะเราไม่รู้ความหมายของเขา ที่เขาร้องว่า พี่จะให้แหวนฮัง นั้นไปเข้ารูปที่เด็กเราร้องว่า ขอแหวนทองแดง ผูกมือน้องข้า เขาไม่ได้พูดถึงเทวรูป หากแต่เราเข้าใจเอาเอง แต่ที่เปลี่ยน ฮ เป็น ร นั้นฉันไม่ทราบ

พระลัดเขียน ฉันเข้าใจว่าคงอยู่ที่หอนาฬิกานั้นเอง แต่ฟังท่านบอกดูเป็นว่าได้ย้ายไปแล้ว จึงอยากทราบว่าย้ายไปอยู่ที่ไหน

เรื่อง กาลิมาเต นั้นฉันไม่รู้วิโนวี่เหนืออะไร ไม่พอที่จะเคาได้ แต่เรื่อง อยู่ทองหนีห่า นั้นเป็นเรื่องราวเมืองเราพอจะเคาเล่นได้ ที่ว่าหนีลงในหีบมาเจ็ดชั้นนั้นฉันเห็นหายใจไม่ออก แล้วทำไมจึงเชื่อนลงไปทางทะเล ฉันเห็นตามท่านว่าเป็นการยักเข้าคำที่มีอยู่นั้นเป็นถูกแล้ว นึกถึงคำห่า ก็เป็นมาตราวัดน้ำฝน ไม่น่าจะเป็นผีเป็นโรคไปได้ หรือเป็นคนละคำ เรื่อง อยู่ทองหนีห่า ฉันเกือบไม่รู้อะไรเลย ถ้าท่านรู้อะไรบ้างบอกให้ฉันทราบ จะขอบใจท่านเป็นอันมาก

เรื่องเขียนตัว h ในภาษาอังกฤษนั้น พิจารณาเห็นทำไปเป็นสองทาง ๑ เขียนด้วยเขา เหนออกเสียงผิดไปมาก (มีวรรณยุกต์ประกอบเป็นต้น) ทางหนึ่ง กับ ๒ เขียนให้เห็นผิดกับอื่น หรือหลบหลีกอีกทางหนึ่ง ที่ว่าถึงแต่ภาษาอังกฤษนั้น ก็เพราะค่อยรู้ภาษาของเขามากหน่อย ภาษาอื่นไม่พูดถึงก็เพราะรู้น้อย

อนึ่งได้ทราบความจากองค์ธานี ว่ากรมพระกำแพงเพชรฯ บอกว่าเมือง Ipoh นั้นพวกมลายูเขาเรียกกันว่า อีป้อ เป็นธรรมชาติที่หนึ่งก็ย่อมออกเสียงต่างกันไป แต่ก็พออาศัยเอาเป็นเลาได้

คำ จอน ซึ่งท่านพบและบอกให้ทราบนั้น ฉันออกก็ใจ เพราะคำนั้น ฉันก็ไม่ใ้ใจอยู่แล้วว่าอะไร ได้เคยพิจารณารูปภาพเก่าๆ เห็นว่ากนกตัวบนจะเป็นคอกไม้ทัด ที่หลังหูจะเป็นสายอุบะ กนกกลางจะเป็นคอกไม้ปลายอุบะ เพราะรูปภาพโบราณเขาเขียนนอนๆ ไม่ตั้งอย่างจอนเราทุกวันนี้ แต่สมเด็จพระยาคำรง เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสด็จไปเมืองทางอีสาน ได้ทรงเอาคัมพูของหญิงชาวเมืองนั้นมาประทานเป็นของฝาก เรียกว่า กะจอน ทำด้วยเงิน ข้างต้นเป็นขอ สำหรับเกี่ยวกับหู ข้างปลายแยกเป็นสามกิ่ง กึ่งกลางมีตุ้มอย่างที่เขาเขียนคัมพูรูปภาพติดอยู่ ทำให้ฉันเข้าใจว่า กะจอน คือคัมพู คำว่า กุณฑล นั้นเป็นภาษามคร สันสกฤตไป ไม่ใช่ภาษาไทย แต่เข้าใจไม่ได้ ด้วย กะจอน นั้นใหญ่โตทั้งมีน้ำหนักมาก จะเกี่ยวกับหูคนอย่างไรได้ เห็นหูขาด ตามที่ท่านบอกก็ไม่กระจัดชัดคิดว่า จอนเนื่องกับหู, ออกจะเสียใจว่าที่รู้เป็นคว้าน้ำเหลว ทั้งไม่สิ้นสงสัย กระเจียก เป็นภาษาอะไร แปลว่าอะไร ทำไมมาเกี่ยวกับ จอน จอน ทำไมมาเกี่ยวกับหู

หน้าต่าง ท่านบอกคำไทยว่า เขาเรียก บ้องเอี่ยม และ ฮูลางเต็น นั้นดีมาก ที่มลายูเป็น ทิยัน ท่านจะสอบทางอินเดียนั้นไม่คัดค้าน แม้มีใ้รู้ก็จะเป็นไรไป บุราณก็ย่อมารู้ไว้ใช้ว่า ใส่บาแบกหาม แต่คำ ทิยัน นั้นดูไม่มาข้างไทย แม้คำที่เราเรียกว่า หน้าต่าง ก็มีคนพยายามที่จะแปลว่าพบหน้าต่าง ๆ

การกันม่านนั้นเป็นแน่ โรงเรือนแต่ก่อนใช้กันกันด้วยม่านแทนฝาทั้งนั้น ที่หลังก็เปลี่ยนไปตามต้องการ

คำว่า สามเพง ซึ่งหมายถึงว่าหญิงคนชื่อนั้น กลัวจะมาที่หลังอย่างคำว่า ป่า สามเพง สงสัยว่าจะมีชื่อมาก่อนแล้ว จะเป็นภาษาอะไรก็ตามที่ กับที่เอาคำ นครโสเภณี หรือ ภินี มา ปรับกับหญิงคนชื่อนั้น เหนงกันไม่ได้ ผิดกันเป็นไหนๆ หญิงคนชื่อนั้นจะเรียกว่า หญิงคนช้วน หรือ หญิงหาเงิน นั้น ควรอยู่

คำ ญู หรือ ยี่ และ สาม ในภาษาเรามีใช้มากกว่านั้นเบ่ออื่นมาก แต่ก็แปลไม่ค่อย ออกเช่นท่านว่า

ดัง ว่าจุมุก ฉนั้นไม่เคยไถ่ยิน ไถ่ยินแต่คำเราพูดว่า ดังตะหมุก หมายถึงสันจุมุก ก็คือ จุมุกนั่นเอง

คำ เขน เขล ฉนั้นเอียงมาข้างท่าน ชอบ เขน แต่ก็ไม่มีอะไร เคยเขียนมาอย่างนั้น เท่านั้น

ชื่อเมือง ไพรม คำ บรุน นั้นไม่เคยรู้ และก็ไกลจาก ไพรม มาก เปร-มโย นั้น ไกลกับคำที่ฉนั้นบอกท่านมาก ดูเป็นภาษากว่า เข้าใจว่าถูก แต่ที่จริงก็หลบตาตักสินทั้งนั้น

ท่านพูดถึงคำ เคราะห์ ทำให้จับใจมาก ในพระบรมนามาภิไธย เขียนเป็น เคราหนี ไม่มีประหลังจนคนไม่รู้ชื่อว่า เคราหนี (หนวดขาตะไกรกับลิ้น)

การเขียนหนังสือ ถึงแม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๗ จะให้มีพระ คำรัสให้เขียนตามพจนานุกรมของกระทรวงธรรมการ ก็มีจำกัดแต่หนังสือในราชการเท่านั้น แม้ ไม่ใช่หนังสือราชการแล้วท่านจะเขียนอย่างไรก็ได้ ในการทำพจนานุกรมใหม่แก่เกล้า ถึงหากจะ เกี่ยวในราชการก็จริง แต่ฉนั้นเห็นว่าทำได้ ไม่เป็นการเกี่ยวข้องด้วยจดหมายคือหนังสือมีไปมา ส่วน ข้อที่ท่านปรารภว่าจะปรึกษาคำแก่พวกผู้ชำนาญภาษาบาลีสันสกฤตขัดข้องนั้น ฉนั้นเห็นด้วย ถ้าจะปรึกษาเขาเขาก็คงลากเอาเข้าภาษาบาลีสันสกฤตเป็นแน่นอน

หนังสือลงวันที่ ๖ เมษายนก็ได้รับแล้ว

ในการที่จะอ่านอย่างไร ก็ต้องตามเสียงของคนภาษานั้น ไม่ใช่เขียนอ่านเอาตาม ชอบใจ ที่ฉนั้นบอกแก่ท่านว่า ทางวิไลนภาเขาอ่านอย่างไรก็เพื่อจะไม่ให้ท่านอ่านหลงไปเท่านั้น

คำ ขวา จะถูก หรือ ยาวา จะถูกนั้นฉนั้นไม่ทราบ แต่ทางอีสานเมือง ขวา ทั้งแถบ หลวงพระบาง ด้วย ฉนั้นเห็นเป็น รับพร้าอาทานอย่าง ชื่อเมืองเก่าๆ มาทั้งนั้น เมืองหลวง พระบางร้างแล้ว ทางนครสวรรค์ก็มีมาก่อน เมืองขวา ก็มีมาก่อน

กัมภีร์ธรรมศาสตร์ ที่ฝรั่งเขาแต่งนั้นเขาพูดถูก พม่าต้องคัดไปจากมอญ เพราะ มอญเขาศรัทธาก่อน และมอญต้องต้อนมาจากอินเดียถูกแล้ว

ให้นึกสงสัยในคำ ทวารวดี หรือ ทวารวดี ว่า ทำไมจึงเอามาเรียกเป็นชื่อชนิก พระพุทธรูป แต่หากเห็นไต่อยู่ว่าต้อนมาจากฝรั่ง แม้ถ้าแปลโดยตรงก็ว่าประตูรั้ว หรือกลางที่จะ

เปนนางเจ้าประตุนคนหนึ่งก็ได้ แต่ไม่พบ แล้วทำไมเรามาเข้าใจกันว่า เป็นเมืองที่มีน้ำล้อมรอบจนเป็น กรุงทวารวดีศรีอยุธยา คำ ทวารวดี เข้าใจว่าเดิมเข้าเมื่อชุกชื่อหน้าแล้ว

การแจกหนังสือในงานต่าง ๆ นั้น สมเด็จพระยาคำรงทรงริ้นก่อน แล้วก็เปนครมเนียมมาจนทุกวันนี้ นำปลื้มใจอยู่ นึกว่าที่ทรงรักเพื่อจะตีพิมพ์หนังสือในหอพระสมุด แต่สังเกตว่างานเดียวกัน ตีพิมพ์หนังสือในหอสมุดน้อย ตามที่ท่านก็จะให้เขาตีพิมพ์กฎหมายต่าง ๆ ทางพายัพก็เป็นความพึงใจของท่านเช่นนั้น แต่ก็เป็นใหญ่อยู่ที่เจ้างาน ถ้าเขาไม่พึงใจก็ไม่ได้ตีพิมพ์

คำ ย้าย ซึ่งท่านพบนั้น นึกตัวอย่างก็ได้ ย้ายย้ายคชไต้เต้า ตามทาง คำนั้นเป็นย้าย แน่ คำนี้ทำให้นึกถึงสมเด็จพระยาเทวะวงศ์ ตรีสร้อยนายจร (ทีหลังเป็นพระยานครนายกหรืออะไรไม่แน่) ว่า หมื่นย้าย เวลานั้นเป็นมหาดเล็ก ตามสมเด็จพระยาคำรงอยู่ทรงคักเอาตำแหน่งในกระทรวงมหาดไทยซึ่งฟังชันมาใช้

ขอแสดงความเสียใจ ที่พราหมณ์สัตยานันท์บุรียาเสียแล้ว ที่แรกทราบแต่ว่าตายไม่ทราบเหตุผล ทีหลังจึงได้ทราบว่าตกเครื่องบินตาย

ทูล นั้นเข้าใจว่า แท้ก่อนแต่งเป็นพิเศษชั่วคราว แล้วทำไมจึงมีประจำเกิดขึ้นครั้งไร หวังว่าท่านจะกันบอกให้ทราบได้ เข้าใจว่าเป็นธรรมเนียมซึ่งเกิดขึ้นไม่นานนัก แต่ก่อนนี้เมื่อไม่ต้องการทูลประจำแล้ว ก็ให้หนังสือเดินทาง แต่เดี๋ยวนี้เปลี่ยนเป็นกักเอาตัวไว้แลกกัน

เมื่อเร็ว ๆ นี้อ่านหนังสือพิมพ์ เขาลงเรื่องโรงทำยาว่าทำยาอะไรได้บ้าง ในนั้นมีชื่อยา คินิน แต่มีหนังสือท่อนางเลี้ยวว่า คินินิน คุณจะเป็นจะชักให้ถูก แต่สงสัยว่าคำอังกฤษจะมีตัวคิวเปล่า ๆ อยู่หรือไม่ และถ้าคล้ายกับตัว ยู จะพาให้เป็นตัวควบ คว ขึ้นหรือไม่ แต่ที่เขียนสกอตสองตัวนั้นได้สังเกต ถ้าหนังสือฝรั่งเป็นสกอตตัวเดียวแล้ว หนังสือไทยก็ต้องเป็นสองตัว แต่ถ้าหนังสือฝรั่งเป็นสองตัว หนังสือไทยก็ต้องชักออกเสียตัวหนึ่ง เอาแต่ตัวเดียว อันนี้ก็เป้นแฟชั่นเท่านั้นเอง ไม่ใช่ความถูกต้อง

หนังสือของเราเอาอย่างหนังสืออังกฤษทุกอย่างไม่ได้กระดิก แต่ควรพิจารณาว่าอะไรควรเอาอย่างจึงเอา จะเล่านิทานให้ท่านฟัง พระวิเชียรกระวี (ท่านเจ้าภู่) ท่านชำระพระไตรปิฎก ลง ฟูตสตอป/ โตเท่าเม็ดพริกไทย ในนั้นถมหมึก ที่เป็นงูนั้นก็เพราะท่านไม่เคยเห็นว่า ฟูตสตอป/ ฝรั่งเขาเขียนอย่างไร แท้จริง ฟูตสตอป/ ของเราก็มี ที่ชาวักเรียกกันว่า หัวตะปู้ คือ ๆ ฉันทก็เคยเรียกกลางสิ่งให้น่าเกลียด เช่น? เรียกว่า ตะหวัก! เรียกว่า สากะเบือ โดยประสงค์จะไม่ให้ใช้ แต่ก็เอาไว้ไม่อยู่

เขาว่า แต่งงาน เป็นคำจีน ว่า นกหงษ์ ท่านช่วยสืบให้ด้วยว่าจริงหรือไม่จริง ถ้าจริงแล้ว
คำ นกหงษ์ แปลว่าอะไร คำ หงษ์ นั้น คือเงิน

จิตใจที่ได้ทราบว่ กรมเทศบาลพระนครเขาคึกจะเปลี่ยนป้ายชื่อถนน สุริยวงศ์ เป็น
ถนน สุรวงษ์ ให้ถูกต้องตามความเป็นจริงเพราะเขารู้

พร

กรมศิลปากร *

๓ มิถุนายน ๒๔๘๕

ขอประทานกราบทูล ชงซาบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๒ พฤษภาคมไว้แล้ว ที่ทรงพระเมตตา
ประทานความรู้ต่าง ๆ แก่ข้าพระพุทธเจ้า เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าว่า ครว หมายถึงความถึงเครื่องใช้ แล้วความหมายเลื่อนมา
เป็นคนซึ่งอยู่ด้วยกันและใช้เครื่องใช้ร่วมกัน ดังที่ตรัส และโดยเหตุที่เครื่องใช้มักเอาเก็บไว้ใน
เรือนไฟ ซึ่งใช้เป็นที่หุงต้มอาหาร ที่นั้นก็กลายเป็นได้ชื่อว่าครวไปด้วย แต่มีคำประกอบบอกให้รู้
เช่น ครวไฟ ไม่ใช่ ครว ในความหมายเดิม ภายหลังการหุงต้มอาหารเป็นงานประจำ คำ ครว ก็
มาเกาะอยู่กับ ครวไฟ เมื่อใช้คำว่า ครว ก็ชวนให้เข้าใจว่าเกี่ยวข้องกับอาหารการกิน เช่น คนครว
พ่อครว โรงครว ทั้งนี้จะถูกฝึกประการใดแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ต้นหยง ในภาษามลายูแปลว่า เหลื่อม ข้าพระพุทธเจ้าเคยเข้าใจผิดเป็นต้นพิกุล แต่
ในภาษามลายูไม่มีคำ ต้นหยง ที่แปลเช่นนั้น คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า ต้นหยง ซึ่งแปลว่าต้นพิกุล เห็น
จะมีอยู่ในภาษาชาวแต้จิ๋ว เสียงในภาษามลายูมีผิดเพี้ยนเป็นภาษาถิ่นอยู่มากมาย เพราะชนชาติ
มลายูอยู่เกาะเป็นส่วนมาก การติดต่อกันก็ได้แต่ทางทะเล จึงทำให้เสียงของคำกลายได้ง่าย แม้แต่
ชาวแขกปัตตานีก็มีเสียงผิดกับภาษามลายูกลางอยู่มาก เช่น มลายู อา ก็เป็น ออ ในปัตตานี เช่น
มูกา (หน้า) — มูกอ กปาลา (หัว) — กปาลอ มาตา (ตา) — มาตอ ถ้าเป็นแม่ กง กน กม เสียง
ก้านนาสิก เช่น ตางัน (มือ) — ตาแง มากัน (กิน) — มาแก ปลาแก (หลัง) — ปลาแก ฮิตา
(คำ) — ฮิตา ถ้าเป็นแม่ กก กด กบ เสียงกร่อนไป เช่น คูโต๊ก (นั่ง) — คูโคะ ลูตุต (เข้า) —
ลูตุ ในคำที่กราบทูลมานี้มีคำ มูกา ซึ่งแปลว่า หน้า กปาลา ซึ่งแปลว่า หัว ก็เป็น กามุข และ
กปาล ในภาษาบาลีแลตสกริต ชั่วแปลกที่ภาษามลายูออกเสียงสระที่ลงท้ายของคำเป็นสระ ออ

* การสะกดการันต์ตามจดหมายฉบับนี้เป็นไปตามที่ทางราชการได้ประกาศใช้ตัวอักษรและวิธีสะกดการันต์อย่างใหม่ในสมัยนั้น

เป็นหย่างเดียวกับในไทยใหญ่และในไทยกลาง ซึ่งผู้รับบาลีรังเกียจเรียกว่า อาเก้อ เช่น กายา พงสา จันทรา ไนภาสาบาลีสักริต และอังกริต นอกจากคำลงท้ายด้วยเสียงนาสิก คือแม่ กง กน กม แล้ว การออกเสียงสระสั้นของคำที่ลงท้ายด้วยเสียงพยัญชนะ คือ แม่ กก กค กบ ก็ออกไม่ได้ ต้องมีเสียงเข้าช่วย เช่น cut ก็ออกเสียงเป็น อะ หรือเสียงหนัก ห (วิสรรค) ต่อจากเสียง ะ ในบาลีต้องมีซ้อน พยัญชนะที่จะออกเสียงลงท้ายด้วยพยัญชนะหย่างในไทย ข้าพระพุทธเจ้ายังสังเกต ไม่พบ เช่น ทัก ลงท้ายด้วยพยัญชนะ ต ซึ่งยังไม่มีเสียงสระปน อ่านว่า ทัก แต่ในบาลีต้องมีตัว ตามออกเสียงเป็น ตะ ด้วยจึงจะได้

ตัวสกค ข้าพระพุทธเจ้าก็กลัวเกล้า ๆ ว่า คือตัวที่ถูกกดหรือถูกข่มเอาไว้ไม่ให้ ออกเสียงได้ เพราะการออกเสียงพยัญชนะมีอยู่สามระยะ ระยะสั้น ลม เล่นขึ้นมาจากหลอดลม ระยะ ที่ ๒ ถูกอวัยวะที่ในปากตอนใดตอนหนึ่งกักลมไว้เป็นเสียงอูบ ตอนที่สามอวัยวะที่กักเอาไว้เปิด ให้ลมระเบิดออกไปได้ ตัวสกคเป็นพยัญชนะที่อยู่ในลักษณะตอนที่สอง เปนเสียงอูบเอาไว้ยังไม่ ปล่อยให้ระเบิดออกมา ในบาลีมีเสียงอูบ แต่ทั้งไว้แค่นั้นไม่ได้ ต้องมีตัวตาม เพื่อให้มีเสียง ระเบิดออกมาให้หายอีกอึดใจ เพราะฉะนั้นที่ทรงเห็นว่า ถ้าเป็นภาษาบาลีอย่างใหม่ก็คือตัวที่มีจุด ข้างล่างนั้น เป็นถูกต้องกับที่ในไทยเรียกว่าตัวสกค หาใช่หมายถึงการใช้ตัวไม่

คำว่า เยาว์ ในภาษาจีนมีคำ เยาว์ (เสียงกวางตุ้ง ถ้าในเสียงแต่จิว เป็น ฮิว) แปลว่า อ่อน คนอายุต่ำ ๑๕ ปี เล็กน้อย ละเอียคอ่อน ก็กลัวเกล้า ๆ ว่า เยาว์ เป็นเรื่องลากเอาเข้าภาษา บาลี ดังที่ทรงสันนิษฐาน คำว่า หมุ่มหน้า ใน โคลงโลกนิติ กับ เยาว์ ก็คงเป็นคำเดียวกัน เพราะ ย-น มีคำที่สับเปลี่ยนกันได้อยู่หลายคำ เช่น นุ่ง-ยู่ นัว (กวางตุ้งแปลว่าบัสสาวะ) เป็น ยิว ในแต่จิว ส่วนไทยใช้ทั้ง นัว และ เยียว

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องในกระแสพระคำริว่า ฮัง คือ งัง แปลว่าทองแดงหาใช่แปลว่า เทวรูปไม่ หากแต่เทวรูปเหล่านั้นทำด้วยทองแดง จึงทำให้เข้าใจผิดเป็นหมายความว่าถึงเทวรูปไป

ข้าพระพุทธเจ้าเคยถามพระลัทธิเวียน เมื่อต้นเดือนธันวาคมว่า พักอยู่ที่ไหน แกบอก แก่ข้าพระพุทธเจ้าว่า อยู่บนตึกชั้นที่สองของที่ทำกรทนายความเบกุลีและทูล ซึ่งนายเอตุก ลูกเลี้ยงพระยาอินทมนตร์ (ไยล์) เป็นเจ้าของ อยู่แหมบนของปากถนนที่จะเข้าไปธนาคารฮ่องกง แแบงก์ แกบอกว่าอยู่ในสวนลุมพินีไม่ได้ ทุกคนรบกวนรังแกนัก ตั้งแต่ข้าพระพุทธเจ้าได้พบ คราวนั้นแล้ว ก็ไม่ได้พบปะอีก ตึกทนายความที่กล่าวก็ถูกปิด จึงไม่ทราบเกล้า ๆ ว่า เดียวนี้ หยุ่ที่ไหน ตามถนนหนทางก็ไม่เคยพบปะ

เรื่องท้าวอุทองหนี่ห้า มีหยุ่นใน พงสาวดารเหนือ แต่ที่เป็นตำนานเล่าติดปากกันมา ข้าพระพุทธเจ้าก็เคยได้ฟัง ข้าพระพุทธเจ้าขอคัดค้านเสียก่อน คำว่า ห่า ไทยในเมืองจีนหมายความว่า

ว่าหิมะ ทางไทยใหม่ ว่า ห่า หมายความว่าฝนที่ตกชุกใหญ่ บาดแผลที่ฟกช้ำดำเขียวก็ใช้ว่า ห่าเลือด ส่วนโรคระบาดเขาไม่เรียกว่า ห่า แต่เรียกว่า ห่า ว่าเป็นโรคซึ่งเกิดลุกลามโดยไม่มีเหตุผลปรากฏให้เห็น

กันเจียก ข้าพระพุทธเจ้าคิดว่าคล้ายเกล้า ๆ ว่า จะมาจาก ตรเจียก ในภาษาเขมรซึ่งแปลว่า หู ตร เปลี่ยนเป็น กร ไป แล้วเพิ่ม ร แทน ะ จึงเกิดเป็น กันเจียก ขึ้น เป็นอย่างเดียวกับ กันไทร—กันไกร—ตะไกร กะจอน ในภาษาภาคอีสานหมายความว่าตุ่มหูทั่วไป ข้าพระพุทธเจ้า สอบถามนายสุตถึงคำ กะจอน หรือ จอน ในอีสานแปลว่าอะไรก็ได้ก็ตาม ถ้า กันเจียก มาแต่ ตรเจียก แปลว่า หู จอน แปลว่าที่เสียบที่ทักกึ่งที่มีอยู่ในไทยใหม่ กันเจียกจอน ก็น่าจะแปลว่าหู ตอนที่ใช้เสียบใช้ทัก ทั้งนี้เป็นการคาดคะเนของข้าพระพุทธเจ้า การจะควนสถานใดแล้วแต่จะ ทรงพระเมตตา

ทวาราวดี หรือ ทวารวดี เป็นคำที่ศาสตราจารย์เชเคส ให้ชื่อเรียกอาณาจักรที่หุบในแหลมอินโดจีน ตอนลุ่มน้ำเจ้าพระยาสมัยเมื่อพันปีกว่า ก่อนที่เขมรมามีอำนาจ อาณาจักรทวาราวดี ตามหลักฐานในศิลาจารึกที่ได้เขียนเป็นอักษรมอญ ศาสตราจารย์เชเคสจึงลงความเห็น ว่า ชนชาติที่เป็นใหญ่ในอาณาจักรทวาราวดี เป็นชาติพุทธศาสนาอมม แต่จะเป็นชาติมอญด้วยหรือไม่ ไม่มีหลักฐานยืนยัน ส่วนที่ให้ชื่อว่าทวาราวดีอาศัยเอาตามเสียงจีนที่มีกล่าวไว้ข้างขึ้นว่า ท่อล่อปัดตี หรือคำมีเสียงคล้ายกันนี้ ศาสตราจารย์เชเคสว่า เสียงนี้ใกล้เคียงกับคำว่า ทวาราวดี เมื่อยังไม่มีหลักฐานอย่างอื่นมายืนยันว่า อาณาจักรที่กล่าวนี้เรียกว่าอาณาจักรอะไร ก็จะขอใช้ว่า ทวาราวดี ไปก่อน คนที่อ่านเรื่องที่ศาสตราจารย์กล่าวไว้ ไม่ท้อระเห่ให้ตัวนดี ก็เหมาเอาเป็นแน่นอนว่า อาณาจักรที่กล่าวนี้เรียกชื่อว่า ทวาราวดี ซึ่งทำให้ศาสตราจารย์เชเคสต้องเดือดร้อนหุ่ยบ่อยๆ ข้าพระพุทธเจ้าคิดว่าคล้ายเกล้า ๆ ว่าศาสตราจารย์เชเคสเขาไม่ผิด เพราะเมืองทวาราวดีเป็นเมืองหุ่ย ใกล้เมืองมัทราสของทมิฬ ได้ชื่อมาอีกต่อหนึ่งจากเมืองของพระกริสน์ ซึ่งอยู่ทางบอมเบย์ และ ซึ่งในตำนานว่าดลุ่มและจมลงทะเลไปหมดแล้ว คินแดนในแหลมอินโดจีนตอนใกล้ทะเล ชนชาติอินเดียตอนใต้ซึ่งไม่ใช่เชื้อชาติอริยะกะมาอยู่ตลอดไป เพราะฉะนั้น ที่มามีชื่อทวาราวดีหุบในแหลมอินโดจีนก็ไม่แปลก ที่ทวาราวดีมาเรียกเป็นชื่อพระพุทธรูปเพราะได้ชุกพบพระพุทธรูป มีลักษณะผิดกับพระพุทธรูปอื่นๆ ที่รู้จัก และพระพุทธรูปเหล่านี้ มีลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปในอินเดีย สมัยราชวงศ์คุปต์ นักปราชญ์โบราณคดี จะเป็นศาสตราจารย์เชเคส หรือผู้ใดไม่ทราบเกล้า ๆ จึงให้ชื่อพระพุทธรูปนี้ว่า พระพุทธรูปสมัยทวาราวดี ซึ่งนับเป็นพระพุทธรูปเก่าแก่ที่สุด ที่ชุกพบในประเทศไทย พระพุทธรูปทวาราวดีตามที่ข้าพระพุทธเจ้า

พอกุออก มักเป็นพระพุทธรูปยืน และพระพุทธรูปนั่งอย่างฝรั่งคือนั่งห้อยพระบาททั้งสองข้าง กางที่มีห้อยไว้ในวิหารข้างองค์พระปถมเจดีย์และที่วัดหน้าพระเมรุกรุงเก่า

ข้าพระพุทธเจ้าไฉนเขาสอบถามเรื่องทูต คงได้ความตามที่เขาส่งมาให้ข้าพระพุทธเจ้าดังต่อไปนี้

การตั้งทูตเป็นการประจำได้เริ่มปฏิบัติในรัชกาลแห่งอิตาลี เช่น เวเนเซีย เป็นต้น ในศตวรรษที่ ๑๕ แห่งคริสตศก คือภายหลังสมัย พัวคัล แล้วต่อมาในศตวรรษที่ ๑๗ ประเพณีนี้ จึงได้แพร่หลายออกไปในประเทศภาคเหนือของยุโรป สาเหตุที่เกิดมีทูตเป็นการประจำขึ้นก่อนใน อิตาลีนั้น มีผู้สันนิษฐานไว้หลายอย่าง ที่เป็นเช่นนี้คงจะเป็นด้วยเหตุว่า ชาวอิตาลีนั้นมีชื่อเสียง ว่า ชำนาญในทางเจรจาทางทูตมานานมาแล้ว ทั้งนี้เกี่ยวกับนิสัย และอาจเป็นเพราะความเจริญ ได้เกิดขึ้นทางริมฝั่งทะเลกลางแถบนี้ก่อนที่อื่น ชาวอิตาลีจึงต้องผจญกับชาวต่างประเทศ มากกว่าที่อื่น ๆ จะเห็นได้เช่น Machiaveli ชาวอิตาลีผู้นี้ได้มีชื่อโด่งดังในทางทูตจากการทูต ยิ่งนัก นอกนั้นก็ยังมีคนสำคัญเช่น Mazarin ชาวอิตาลีอีกคนหนึ่งซึ่งฝรั่งเศสถึงกับชักชวนเอาไว้ ใช้ในราชการแผ่นดิน ครั้นพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๓ และ ๑๔ นอกจากนั้นมีสาเหตุอีกอย่างหนึ่งซึ่งควรจะ ประกอบกันด้วย คือรติต่าง ๆ ในอิตาลีนั้นมีอยู่มากหลายด้วยกัน และตามประวัติศาสตร์ดูเหมือน รัชเหล่านั้นจะอยู่นอกความครอบงำของการปกครองระบอบฟัวคัล ซึ่งมีอยู่ในประเทศอื่น ๆ ในยุโรป รัชเหล่านั้นจึงคิดกัน คอยระวังซึ่งกัน และกันอยู่เสมอ เพื่อมิให้รั้งได้เบียดเบียนว่ากันได้ สถานการณ์ อันนี้คงจะได้เป็นเหตุผลอันทำให้แต่ละรั้งมีความจำเป็นมากกว่าในประเทศอื่นที่จะต้องส่งทูตออกไป คอยสืบสวนพฤติกรรมภายใน และความสัมพันธ์ของแต่ละรั้งกับรั้งอื่นอยู่เป็นเนืองนิตย์ จนในที่สุดจึงต้องตั้งทูตไว้เป็นการประจำทีเดียว เพราะ intrigues ระหว่างรั้งไม่มีที่สิ้นสุด ต่างก็ต้องคอยระมัดระวังซึ่งกันอยู่ทุกเมื่อ

การให้หรือขอหนังสือเดินทางนั้น หมายถึงการให้หรือขออนุญาตเดินทางกลับไป ประเทศของทูต และทราบได้ที่ทูตยังอยู่ในดินแดนของรั้งที่ตนประจำอยู่ ทูตย่อมต้องได้รับความ ค้ำกันเสมอ จารีตประเพณีระหว่างประเทศอันนี้ยังคงเป็นอยู่อย่างเดิม ที่ได้เกิดมีการปฏิบัติเป็น อย่างอื่นบ้างในบางประเทศนั้น ควรถือว่าเป็นกรณีพิเศษ เพราะมีความจำเป็นหรือเหตุสุดวิสัย บางประการที่บังคับให้ต้องกระทำเช่นนั้น

คำ กวินิน ในภาษาอังกฤษมีตัว กวิ กับตัว ยู ควบกัน ที่เขียน คินิน เขียนตาม เสียงเดิม เพราะต้นกวินินนั้นภาษาของชาว บิรู ในอเมริกาใต้เรียกว่า คินา ชาวสเปนเรียก เป็น ควินา จึงได้ถือมาเป็นคำ กวินิน ในเวลานี้

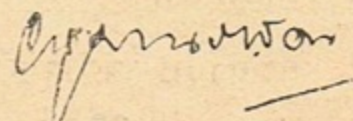
ข้าพระพุทธเจ้าเคยเขียนเรื่องคำ แต่งงาน ไว้ในหนังสือเรื่อง ไทย-จีน ว่าน่าจะเป็นคำเดียวกับคำ ตันหงั้น ในภาษาจีน ตัน คำแปลว่าการเซ่นบูชา หงั้น แปลว่า ห่านป่า ตามประเพณีแต่งงานโบราณของจีน ในวันแต่งงาน เจ้าบ่าวต้องนำห่านเป็นของกำนัล แล้วทำพิธีรินเหล้ารดห่าน เป็นการแสดงปณิธานว่า จะซื่อตรงเป็นคู่ผัวเมีย ทั้งห่านป่าที่มีความซื่อตรงต่อกัน ฉะนั้น พิธีรินเหล้ารดห่านนี้ จีนเรียกว่า ตันหงั้น เรื่องนกหงั้นหรือห่านป่าซึ่งซื่อตรงต่อกัน ทางคติอินเดียก็มีนกกจากพราภ ฝรั่งเรียกว่า Brahmin duck หรือเป็ดพราหมณ์ เป็ดกับห่านก็เป็นพวกเดียวกัน กระทำให้ข้าพระพุทธเจ้าสงสัยว่า นกหงั้น กับนกกจากพราภ อาจเป็นตัวเดียวกันก็ได้

เรื่องชื่อนนสูริยวงศ์ ข้าพระพุทธเจ้าได้พบพระยาประชาฯ (ซุบ โสธานนท์) นายกเทศมนตรี พระยาประชาฯ ได้บอกแก่ข้าพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เปลี่ยนเอง เพราะรู้ดีว่า สุรวงศ์ เป็นถูก เพราะเจ้าพระยาสุรวงศ์วัณส์ศักดิ์ซึ่งเป็นผู้ตัดถนน เป็นพี่ชายของเจ้าคุณประชาฯ เอง คือตัวเจ้าคุณประชาฯ เป็นน้องชายท่านผู้หญิงกลับ

ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระเมตตา ขอประทานทราบเกล้าฯ ถึงคำ บโทน เรื่องบโทน มีกล่าวอยู่ในหนังสือพระราชนิพนธ์ พระราชพิธี ๑๒ เดือน อยู่หลายแห่ง ถ้าหาความตามนั้น บโทน ก็เป็นบริวารติดหน้าตามหลังของผู้มีบรรดาศักดิ์ ซึ่งต้องได้รับพระบรมราชานุญาตให้หรือกำหนดไว้จึงมี บโทน ได้ ข้าพระพุทธเจ้าเคยอ่านเรื่องสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงติ นาย ก.ส.ร. กุหลาบ แต่งเรื่องยสเจ้าฟ้าว่า มีคนถือบโทนเท่านั้นเท่านั้น ครั้นว่า ถ้าเช่นนั้นก็ต้องอุ้มคนกัน หรือ ข้าพระพุทธเจ้าจำข้อความได้เงา ๆ เพียงเท่านี้ สดงว่า บโทน เป็นคนนั่นเอง ในหนังสือเรื่อง แผนที่เมืองนครสวรรค์มราช มีกล่าวถึง บโทน อยู่ ๒ แห่งว่า มหาบโทนเลี้ยงม้าเลี้ยงช้าง เปนอาคมประโยชน์ ในที่นี้มีคำว่า มหาด อยู่ด้วย สดงว่า มหาด คำเดียวกันนี้ใช้ นอกจากบโทน ยังมีคำว่า สัตโทน เช่นสัตโทนคนใช้ติดหน้าตามหลัง มี ขุนหมื่นบโทน หรือ นายบโทน ดูความตามนี้ สัตโทน เป็นคนใช้ และมีขุนหมื่นเป็นหัวหน้าคนใช้ เรียกว่า นายบโทน ไม่ใช่ นายสัตโทน ข้าพระพุทธเจ้าค้นหาที่มาของคำ บโทน และ สัตโทน ในภาษามลายูและมอญ ตลอดจนภาษาในอินเดีย ก็ได้ไว้แล้ว เป็นอันจบด้วยเกล้าฯ

ควนมิกวนแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า

๕/

ตำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๔๕

นาย ข อนุমানราชชน

หนังสือลงวันที่ ๓ มิถุนายน ได้รับแล้ว ชอบใจเป็นอันมาก ที่บอกอะไรต่าง ๆ ให้รู้
คำว่า กรวไฟ แต่ก่อนเรียกอย่างนั้นเป็นแน่ แล้วก็ถูกตัดคำ ไฟ ออกเพราะจะพูดให้
สั้นก็เลยเข้าใจผิด

ดีมากที่ได้ทราบว่า ต้นหยง คำมลายูหมายความว่าแหลม ผิดกันมากกับที่ชาวสยาม
ความว่าต้นพิกุล ความหมายที่ต่างกันไปเพราะประเทศอยู่ไกลกันนั้นเป็นแน่ แม้ในประเทศเดียว
กันต่างถิ่นสำเนียงก็ยิ่งต่างกันไปได้

อันคำทั้งหลายนั้น หนังสือก็เขียนไปตามหลักอันใดอันหนึ่ง หรือไม่เช่นนั้นก็เขียนไป
ตามเสียงคนพูด ถ้านักปราชญ์แลดูหนังสือคำไหนเข้าและได้แก่คำนั้น คำนั้นก็เป็อันเขียนถูก
ถ้าคำไหนที่นักปราชญ์ไม่ได้ดูไม่ได้แก่ คำนั้นก็หนักไปข้างผิด ไม่ประหลาดอะไรเลย

ฉันไม่ได้คิดไปถึงเลย ว่า กต กับ สกต เป็นคำเดียวกัน หากแต่ท่านบอกจึงคิดได้

คำ เขาวี ซึ่งฉันสงสัยว่า จะลากเอาเข้าคำมกรนั้นเป็นอันถูกทีเดียว โดยท่านบอกว่า
เป็นคำจีนกว้างตั้ง เขาว่า เข้ว ดีมาก ชำรู้คำว่า นัว กับ เขี้ยว เข้าอีกด้วย ชอบใจมาก

คำว่า ห่า กับ ห้า ก็ดีเหมือนกัน แต่เราไม่ควรเปลี่ยนตามเขา จะทำให้ยุ่งไปเปล่า ๆ
คงไว้ตามที่เคยพูดก็แล้วกัน คำที่ซ้ำกันมีถมไป เป็นแต่เพียงรู้เท่านั้นก็พอแล้ว การที่พระเจ้า
อยู่ทองหนีโรค ท่านจะบอกให้ทราบข้อที่หลังนั้นชอบใจมาก

ท่านบอกคำ กรรเจียก ว่าเป็นคำของเขมร เขาเรียกว่า ตระเจียก นั้นดีมาก ฉันไม่ได้
พบคำนั้นเลย ดูพจนานุกรมภาษาเขมร เขาแปลให้ไว้ว่า หู ตระเจียก เป็น กรรเจียก แล้วก็
กรรเจียก ก็เป็นไปได้โดยง่าย แต่ที่ว่าแต่งเป็นอย่างไรนั้นไม่พบ ถ้าคำว่า จร เป็นตุ้มหู แล้วเขียนว่า
กรรเจียกจร ก็แปลว่าหูใส่ตุ้ม เสียขายที่นายสุทตฤกไม่ได้ว่า กะจอน แปลว่าอะไร แต่เป็นธรรมคา
ณก็ควรรู้งานไม่รู้บ้าง อันตุ้มหูนั้นฉันก็คิดว่าเดิมเป็นคอกไม้ ไม่ใช่โลหะ

คำ ทวาราวดี หรือ ทวารวดี จะเป็นอย่างไรก็ตามที่ แต่ที่ว่ามีเมืองชื่ออย่างนั้นอีกเมือง
หนึ่งใกล้ มัทราส นั้นฉันไม่เคยรู้ หมายความว่าเมือง ทวารกะ ของพระกฤษณะ ซึ่งอยู่ทางเมือง
บอมเบ

พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท นั้นมีของเก่าอยู่มาก แต่เราเหยียดกันว่าเป็นพระปาลิ-
ลย์ก็ทั้งนั้น การที่เราพยากรณ์พระพุทธรูปว่าเป็นปางใดนั้นผิด โดยมากพระนั่งห้อยพระบาท

นางที่ท่าพระหัตถ์เป็นอย่างดีที่เราว่าขอฝน ไม่ใช่อย่างปาลิไลยกะก็มี แม่วัดที่เมืองสุพรรณก็เรียกกันว่า *ป่าเรไร* จะเป็นป่าอันมีเรไรก็ได้ ชาวเมืองเรียกกันแต่ว่า *วัดป่า* เท่านั้นเสียด้วยซ้ำ มีไม้เอกไม่ใช่ *ป่า* เสียด้วย ทั้งรูปช้างและรูปลิงก็ทำไว้ที่เสา เห็นได้ว่าเป็นของทำใหม่ แม้เสานั้นเองก็เห็นได้ว่าวิหารนั้นทำประกอบเข้าทีหลัง เติมไม่มี ไม่มีทั้งเสากับทั้งรูปช้างและลิง

ฝรั่งเขามาพูดว่าพระที่มีพระรัศมี (คือไฟลุกอยู่บนหัว) นั้นเป็นของไทยจริงอย่างเขาว่า แต่ก่อนฉันไม่ได้สังเกตเลย จะสังเกตได้ง่ายที่สุด

เรื่องทูตประจำ ฉันไม่ได้นึกเลยว่าจะเก่าแก่ถึงห้าร้อยปี ขอบใจท่านเป็นอันมากที่สอบเวลาบอกให้ได้

คำ แต่งงาน ถ้ามาแต่ ต้นหงษ์ แล้วใกล้กว่า นกหงษ์ แต่จะเป็นอะไรก็เกาทั้งนั้น

จากพราก เป็นคำไทย มกรเป็น จุกวาก สังสกฤตเป็น จุรวาก แต่เป็นพวกเบ็ดอย่างหนึ่งแน่ ไม่มีสงสัย

ถนน สุรวงย์ แล้วก็ เป็น สุริวงษ์ แล้วเป็นสุริยวงษ์ นั้น ไม่ใช่แต่พระยาประจำจะรู้คนเก่า ๆ รู้ทั้งนั้น มาทำให้ฉันรู้ขึ้นใหม่แต่ว่าท่านผู้หญิงกลับเป็นพี่สาวพระยาประจำ

อันการให้ชื่อนั้นผิดกันมาก แต่ก่อนนี้ไม่มีหนังสือพิมพ์ คนเรียกก็มักคัดชื่อให้สั้น เอาแต่เรียกคล้องปาก แล้วคนตั้งชื่อก็ตั้งให้สั้นตามที่คนพอใจ เช่น โรงเรียนบ้านสมเด็จ เป็นต้นก็เป็นอย่างนั้น เดียวนี้มีหนังสือพิมพ์ พนักงานหนังสือพิมพ์ก็สืบชื่อลงให้หมด ถ้าไม่หมดก็จะไปขอสืบไป เพราะเหตุนี้ชื่อสิ่งทั้งปวงก็คิดจะยาวมากไป เช่น โรงเรียนบ้านสมเด็จ ก็เป็น โรงเรียนบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ทำไมไม่เรียก โรงเรียนบ้านสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ ให้แจ่มแจ้ง วัดประทุมคงคา ก็มีคำต่อออกไปอีก แต่ลืมจำไว้ไม่ได้ ที่หลังก็หายไป ที่ว่านี่พอเป็นตัวอย่าง ยังมีอีกมาก

ท่านถามถึงคำ *บโชน* ฉันก็แปลไม่ออกบอกไม่ได้ ได้เคยคิดมาทีหนึ่งแล้ว แต่คิดไม่ออกก็ทิ้งไป เคยได้ยินแต่ฝีพายคู่ที่นั่งหน้ากันยา (เรือ) เขาเรียกกันว่า *บโชน* หนังสือเก่าต่าง ๆ ก็ได้เห็น แต่เห็นน้อยกว่าท่าน คำ *บโชน* มีอีกไม่ใช่แต่ฝีพาย คำ *สัตโชน* นั้นไม่เคยเห็น แต่อย่างไรก็ดี จะบอกได้แต่ว่า *บโชน* นั้นเป็นคน ไม่ใช่ของ

พร

ตำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๒๙ มิถุนายน ๒๕๔๕

นาย ข อนุมานราชชน

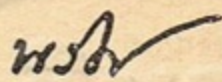
ได้เห็นประกาศในรัชกาลที่ ๔ เขียนว่า ปากใต้ แทนที่เตี้ยนี้เขียนกันเป็น บักซ์ใต้ บักซ์ ก็แปลว่า ปีก เห็นว่าถูกจึงเขียนตามเขาไป ได้คิดอยู่ว่าควรจะมีคำ บักซ์เหนือ เป็นคู่กัน แต่ก็ไม่มี ที่แท้เป็น ปากใต้ คู่กับ ฝ่ายเหนือ เห็นว่าที่ใช้คำ ปากใต้ นั้นถูก เพราะแผ่นดินทางนั้น เปนง่ามทะเล ทางเหนือไม่เป็นจึงยกเรียกเสียว่า ฝ่ายเหนือ เห็นถูกมาก ที่หลังจะเขียนตามเอา บักซ์ เป็น ปาก

กับที่เรียกว่าพระราชลัญจกรรัชกาลที่ ๑ ว่า ประทุมอุณาโลม นั้นก็เห็นเกินความจริง ที่เห็นเป็นรูปดอกบัวก็คือ รัศมีของอุณาโลมนั่นเอง ควรที่จะเรียกว่าพระราชลัญจกร อุณาโลม เท่านั้นพอแล้ว แม้ผู้ที่คิดพระราชลัญจกรองค์นั้นก็เห็นจะตั้งใจให้เป็นอุณาโลมได้เท่านั้น

เพิ่งรู้สึกขึ้นว่า คำ จรมุก จมูก ตมูก ก็เป็นอันเดียวกับคำ จรเช้ จเช้ ตเช้ นั่นเอง ที่เรา แบ่งเสียเป็นว่า จรเช้ กินคน จะเช้ คนตรี กับ ตเช้ ลากไม้หนักดีมาก

อ่านหนังสือพิมพ์ ประชาชาติ เขาลงความเห็นพระองค์เจ้าวรรณไวทยากรว่าคำทั้งปวง มีเกิดแก่เจ็บตายเหมือนคน นั้นก็คือคำอย่างที่ทำนว่าความหมายเคลื่อน แต่พูดเอาเข้าธรรมะ

ท่านถามถึงคำ บโชน แล้วก็คิด ที่นี้จะถามท่านบ้าง ท่านเคยได้ยินหรือไม่ คำว่า สีนอหาม สามนอแห่ นอหนึ่งขึ้นแคว่สองนอตามหลัง นั้นหมายถึงอะไร ท่านจะบอกได้หรือไม่

กรุงเทพฯ ฯ

๑๖ กรกฎาคม ๒๕๔๕

ขอประทานกราบทูล ชงซาบใต้ฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๖ และวันที่ ๒๙ มิถุนายน รวม ๒ ฉบับ ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลทูลตอบมาแล้วเข้าเฝ้าสมควน เป็นเพราะข้าพระพุทธเจ้าติดราชการด่วนประดังกันเข้ามา ทั้งนี้ขอพระบารมีปกเกล้า ฯ เป็นที่พึง พระอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ

เรื่องตัดคำให้สั้นเข้า เช่น โรงเรียนบ้านสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหารัษฎ์ริยวงศ์ ตัดเป็น โรงเรียนบ้านสมเด็จ ทั้งตัวอย่างที่ประทานมาคิดด้วยเกล้า ๆ ว่า จะเป็นด้วยกันทุกภาษา เพราะ ตามธรรมเนียมว่า ถ้าทางใ้ง่ายกว่าหรือสะดวกกว่า ก็มีสิ่งต้านทานน้อยที่สุด มนุษย์มักเลือกแต่ ทางนั้น คำพูดที่ยาวไปถ้าสามารถจะตัดออกเสียได้ และผู้ฟังก็เข้าใจคำพูดเหล่านั้น ก็มักตัดให้ สั้นเข้า แล้วคำที่ตัดนั้นเมื่อนิยมใช้กันก็เกิดเป็นคำขึ้น เช่น อักโขภินี้ ตัดลงเป็น อักโข แล้วยังไม่ พอใจ ตัดลงไปอีก เหลือแต่ โข คำเดียวก็มี เช่น มีออกโข พอเห็นได้ว่าแก่ อักโข เป็น 'ออกโข' พอถึงคำเช่นมี มากโข รูปเค็มก็หายหมด เป็นหย่างเดียวกับ brandewyn เป็นคำภาษาฮอลันดา ตรงกับภาษาอังกฤษว่า burntwine ในภาษาอังกฤษตัดเป็น brandy ตกลงมาถึงไทยย่อลงไปอีกเป็น เหล้าเบิร์น คำ Mea domina ในภาษาละตินตรงกับคำ my lady ในภาษาอังกฤษตัดลงเป็น Madame— Maam หรือ แหม่ม แล้วในที่สุดเป็นเสียง อัม อยู่ในคอ เช่น Yes maam ก็เป็น yes'm คำตัดเช่นนั้น ใน ภาษาอังกฤษก็มีอยู่หลายคำเช่น Navigation เป็น Navy Zoological Garden เป็น Zoo Automobile เป็น Auto motorcar เป็น car คำว่า รับประทาน หดลงมาเป็น รับ แล้ว ในบัดนี้ เป็น ทาน เฉย ๆ ก็มีพูดกันหนาหู ยิ่งเป็นคำมาจากต่างประเทศมักถูกตัดมาก เพราะคำเหล่านั้นไม่เหมาะที่จะเป็นคำ ไทย ด้วยมีมากพียงค์ คำเช่น กิโลเมตร หรือ กิโลเมตร ก็เหลือแต่ กิโลเมตร เหลือเป็น ฟอม น้ำเบอ เหลือเป็น เบอ ชื่อแขกอิสลาม เช่นคนชื่อ นายหลอ มาจาก Abdullah นางหยา มาจาก Cadiya นายมาน มาจาก Osman นายหมัด นายหมุด มาจาก Mahamad Mahamud นายชัน มาจาก Hassan เหล่านี้เป็นต้น คำที่ในภาษาไทยที่ใช้เป็นภาษาแล้วก็มี จอมไตร หอไตร ปรารภปรา อาชา ไกรสร ไอยรา ชันสา ชลักร เข้าที่ สวรรยา เอกอุ ฐ เป็นต้น คำเช่น นุชิต นิจจา นุเคราะห์ ภิรมย์ เสียง อะ พยางค์หน้าหายไป เป็นเพราะการเน้นเสียงมาอยู่ที่เสียง นุ นิ จ ภิ กระทำให้เสียง อะ เบาลไป ในที่สุดก็หลุดหายไปทีเดียว ลักษณะอย่างนี้ในคำรากิรติศาสตร์เรียกว่า Aphesis คือ เสียงที่ไม่เน้นในพยางค์แรกหายไป คำ ภิรมย์ ถ้าออกเสียงให้เต็มเป็น อภิรมย์ ก็กลายเป็นผิด คือไม่ภิรมย์ไป คำว่า อนิจจา ทางชาวไซบีเรีย นิจจา เหมือนกับไทย ในภาษาอังกฤษก็มี เช่น Esquire เป็น Squire, Apprentice เป็น Prentice ข้าพระพุทธเจ้าเคยผูกประโยคขึ้นเล่น เช่น เรือเดิน ทะเล—เรือทะเล—เรือเล (หย่างชาวปากไต่ออกเสียงตัด) และในที่สุดพูดให้เร็ว เรือเล อาจหดลงไป อีกเป็น รเล ก็เป็นได้ ถ้าหดเสียงถึงขั้นนี้ ก็สาวหาที่มาของคำไม่ได้

คำ บักส์ได้ ชงเห็นว่า คำเดิมควรจะ เป็น ปากไต่ เพราะด้วยเหตุผลหลายประการนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องในกะแสพระคำหรือทุกประการ คำที่ถูกลากเข้าวัด คิดด้วยเกล้า ๆ ว่าคงมีอยู่ เป็นอันมาก จนไม่สามารถจะรู้ถึงคำเดิมได้ก็คงมีมากต่อมาก แต่บัดนี้ตัดทอนตัวพยัญชนะ ในภาษาไทยลงหลายตัว คำว่าที่ถูกลากเข้าบ้านก็มีมาก เป็นเรื่องกลับกันคนละที่ ข้าพระพุทธเจ้า

เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าไม่เป็นไร เพราะภาษานั้นไม่ได้เกิดขึ้นเอง แต่เป็นของมนุษย์สร้างขึ้น จึงต้องมีเปลี่ยนแปลง หรือเกิดแก่เจ็บตาย ไปอย่างเจ้าของผู้สร้าง เกิด ได้แก่คำที่เกิดขึ้นใหม่ หรือได้มาใหม่ ตามความเจริญและความจำเป็นคำเกิดใหม่ก็เหมือนคนผู้เป็นเจ้าของ ลางคำเกิดมาไม่กี่วันก็ตายไป คือไม่มีผู้นิยมใช้ ลางคำมีชีวิตยืนยาวได้นานจนแก่ชรา ได้แก่คำโบราณ ที่เลิกใช้แล้วในที่สุด ก็ต้องตายไป ได้แก่คำที่สูญไปแล้ว ที่คำจะอยู่โดยไม่มีเกิดแก่เจ็บตายเป็นไม่มี นอกจากจะเร็วหรือช้าเท่านั้น ลางคำกลายเสียงกลายความหมายไปก็เหมือนคนที่เติบโตขึ้น ร่างกายและความคิดก็เปลี่ยนแปลงไปฉะนั้น ลางคำก็ขยายตัวสืบลูกหลานของคำออกไปมากมาย คำที่ได้มาจากภาษาอื่น มีเสียงไม่เหมาะกับภาษาไทยก็ต้องแก้รูปเสียงและรูปความหมายให้เหมาะกับเป็นคำไทย เกิดเป็นคำไทยเพิ่มขึ้นมาก เหมือนดังได้เด็กชาวต่างประเทศมาเลี้ยงไว้ ก็ต้องอบรมเลี้ยงเด็กนั้นโดย แต่งตัวเด็กต่างประเทศให้เป็นคนไทยเสียก่อน จึงจะนับว่าเป็นไทยได้ ส่วนเชื้อชาติเดิมจะสืบมาอย่างไรไม่สำคัญ ขอเพียงแต่อย่าลืมหาคำที่อบรมเป็นคำไทยแล้วให้กลับไปเป็นคำต่างประเทศ ตามที่กราบทูลมานี้ กราบทูลตามหลักในนิติศาสตร์ ที่เขาให้ไว้

ข้าพระพุทธเจ้าลองเก็บคำบาลีที่แต่งตัวเป็นไทยแล้ว ก็ได้หลายคำ เช่น ต้นกะทู้ม-กตุ่มพุ่ม-ตุ่มพุ่ม บุค-บุคฺ ลบ-โลป ชัดตะหมาก-สมาธิ หยาบโพน โลเล-โลล หรือ โลโล อุ๋น-อุหนั นัทยา-นัตถุ นิจสิน-นิจจัสส เสดด-เสดสม (สันสกฤต) ส่วน บาลี เป็น เสมห คำเดียวกันเป็น ชนิดกลับเสียงกัน คือ SLE SHAM SEM HA. เสียง ด กล้ากับ ส ในบาลีว่าไม่ได้ ต้องลง ฮี เป็นสวรภักดี

คำ ชิวหา ในบาลีเป็น ชิว ก็เป็น JIHVH พระยาอุปทิศเคยสันนิษฐาน คำ อเนจอนาต ว่ามาจาก อนิจฺจอนตฺตา ข้าพระพุทธเจ้าก็คิดว่าเกล้า ๆ ว่าถูก

ที่ซึ่งพระเมตตา ตรัสถึงเรื่องพระราชลัญจกรประทุมอุณาโลม ว่าที่ทำเป็นรูปดอกบัว ก็คือรัสมิ (RASMI) ของอุณาโลมนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้สติ ถ้าไม่ตรัสแนะขึ้นข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่เฉลียวใจ RANSI

ที่ตรัสถึงคำ จรเข้ จเข้ และ ตเข้ โดยเอาคำ จรมุก จมูก และ ตมุก เข้าปรับเทียบ ดี เป็นที่สุด ทำให้เห็นวิธแปลงเสียงของคำเพื่อแยกความหมายได้เป็นหย่างดี และอาจใช้เป็นหลักสำหรับขยายคำไทยได้ด้วยวิธีนี้

ข้าพระพุทธเจ้าหมกบึ้งมาที่จะตีความถึงคำว่า สีนอหาม สามนอแห่ นอหนึ่งนั้งแคว่ สองนอตามหลัง ข้าพระพุทธเจ้าไม่เคยได้ยินมาแต่ก่อน ได้สอบถามผู้รู้หลายคน ก็ไม่ซาบ ลางท่านซาบกับบอกได้เพียงได้ยินพูดกัน แต่จะหมายความว่าอะไรไม่ซาบ ลางท่านว่าเคยเห็นนาย

ก.ส.ร. กุหลาบอธิบายไว้ไปในทำนองหย่างต้นเหตุของคนเผาสพว่าเป็นภพ ๔ และอะไรเช่นนั้น แต่คงเป็นอธิบายอย่างเหลว ข้ำพระพุทธรเจ้าจึงไม่เอาใจใส่ในคำอธิบายนี้ แต่ยังไม่ละความเพียรที่จะสืบถามต่อไป

ข้ำพระพุทธรเจ้าได้รับภาระเป็นประธานอนุกรรมการ จัดทำตำราไวยากรณ์ภาษาไทยใหม่ คิดด้วยเกล้า ๆ ว่า ถ้าต้องการให้เด็กรู้จัก จั้ว ว่ามีรูปร่างอย่างไร อะไรไม่ดีเท่ากับพาเด็กไปให้ เห็นจัวตัวจริง ดีกว่าจะเพียรอธิบายถึงลักษณะจัวให้เด็กฟัง การอธิบายถึงการใช้ภาษาให้ถูกต้อง อะไรไม่ดีเท่ากับให้ประโยชน์ที่เห็นตัวอย่างใช้กันจริง ๆ ดีกว่าจะพยายามอธิบายถึงลักษณะคำ เหมือนอย่างในตำราไวยากรณ์ฝรั่งหรือบาลี ข้ำพระพุทธรเจ้าลองเขียนเค้าโครงขึ้นดูโดยอธิบายถึง ลักษณะหน้าที่ของคำแต่ละอย่าง พอให้เห็นเค้าของคำก่อนแล้วก็จะจับอธิบายถึงรูปประโยคที่เดียวเป็น ตัวแท้ของตำรา แต่การทำคราวนี้ ทำโดยรีบเร่งเพราะทางราชการต้องการเร็ว ข้ำพระพุทธรเจ้าไม่มี เวลาทรีกตรองได้พอ อาจมีบกพร่องอยู่มาก แต่ก็เต็มใจทำเพราะอาจเป็นประโยชน์แก่การเรียน ขึ้นบ้าง

ควนมิควนแล้วแต่จะโปรดเกล้า ๆ

ข้ำพระพุทธรเจ้า

๙/ *Pyramon*

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วงศ์

* * * * *

ตำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๘๕

นาย ข อนุมานราชชน

ได้รับหนังสือซึ่งลงวันที่ ๑๖ กรกฎาคม ซึ่งตอบหนังสือฉันลงวันที่ ๖ ที่ ๒๔ มิถุนายน นั้นแล้ว จะต้องพูจซ้ำ ว่าการตอบช้านั้นไม่เปนไรในหนังสือที่ไม่เร่งร้อน แล้วแต่จะมีช่อง

ท่านให้คำตัดสินตัวอย่างมาเปนกองสองกองนั้นดีมาก ลงคำฉันไม่รู้เลย ไม่ได้คิดไปถึง แต่อย่างไรก็ดี หามีพูดถึงคำต่อไม่ หรือควรจะถือว่ามีคำตัดสินแล้วก็ต้องมีคำต่ออยู่เปนธรรมดา

ตัวอย่างคำตัดสินซึ่งท่านบอกมานั้น ทำให้นึกถึงนิทานเก่าขึ้นมาได้เปนหลายเรื่อง ลง เรื่องควรจะเล่าให้ท่านฟัง เจ้านายเรียกเมียพระยาชลยุทธกันว่า แม่คำ คำนั้นก็ออกจาก madame

นั่นเอง เป็นคำที่ใช้กันทั่วไปเหมือน แหม่ม แท้หลวงแม่เจ้า (คำที่ เหนจะเป็นลาว) แก่ไม่เคยไคยิน สำคัญว่าเป็นคำไทยจึงตอกเข้าให้ว่า คุณหญิงดำ

เรื่อง รับ และ ทาน ซึ่งทำน่านั้น มีคนเล่นตลกกว่าต่อไปจะเป็น ประ เล่นเอาฉันท้องหัวเราะ (เราะ กับ ร้อ ก็ผิดกัน เขียนเป็น เราะ แต่พูดเป็น ร้อ)

ที่ทำนาลากเอาคำของเราเข้าวักนั้นถูกแล้ว แต่สิ่งที่จะเป็นเพราะผู้ลากฉันททางวัก ไม่ใช่เพราะคำ คำที่ผเอิญไปใกล้กันเข้ากับวักก็มี จะต้องพิจารณาเป็นคำ ๆ ไป มีคนว่าคำใดซึ่งพ้องกันเข้า จะต้องพิจารณาไปเป็นสามทาง คือเอาอย่างกันนั้นอย่างหนึ่ง ครุเดียวกันนั้นอย่างหนึ่ง ผเอิญไปโคนกันเข้านั้นอย่างหนึ่ง ตามที่วักนั้นเห็นถูกทั้งนั้น คำ อเนจอนาต ซึ่งพระยาอุปทิศเหน่ว่า มาแต่คำ อนิจจ อนตตา นั้นฉันเห็นด้วยเต็มตัว เป็นภาษามครลากเอาเข้าบ้าน จะต้องพิจารณาเป็นคำ ๆ ไปเหมือนอย่างนี้

คำที่ตก อ และ อา เดียวนี้ก็เป็นอย่างนี้ว่ารู้สึกกันขึ้นบ้างแล้ว เช่น หลวงภิรมย์โกษากร ก็เปลี่ยนเป็น หลวงอภิรมย์โกษากร และ พระยานุภาพไตรภพ ก็เปลี่ยนเป็น พระยาอนุภาพไตรภพ จะว่าพลากไปด้วยเหตุใดก็ยาก ที่หลงตัวสกลไปก็มี เช่น คำ ฌรงค์ ก็คือ รณรงค์ และ พยณ ก็คือ ภาพยนตร์ นอกจากนี้ก็มีอีกมาก เช่น กะจิบ กะจาบ ก็มาแต่ นกะจิบ นกะจาบ ตลอดถึง กะคุม ก็มาแต่ สุกะคุม ภาษาโบราณเขาออกเสียงตัวสกลด้วย จะหาตัวอย่างได้ที่ชาวปากใต้เขาพูด สัมฤทธิศก เป็น สัมระฤทธิศก

พูดถึงชาวปากใต้ พวกนั้นเขาฉันทักคำมาก เป็นตันว่าเรียก แก๊บ เท่านั้นก็แปลว่า ตแล็บแก๊บ คำนั้นก็คือ เตเลกราฟ อย่างเดียวกับท่าน คิคคำ เรือเต

ตามที่ฉันถามท่านถึง สีนอหาม ก็เพราะท่านถามถึง บโชน ไป เหนคำ สามนอแห่ ใกล้กับ บโชนแห่ จึงย้อนถามกลับมา แต่ก่อนที่จะถามมาก็ได้ไล่เรียงคนที่บ้านแล้ว เคยไคยินกันมาหลายคน แต่กับบอกความหมายไม่ได้ ถ้าท่านสืบไค้ความมาจะเป็นคืออย่างนี้ ที่อธิบายว่า สีนอหาม ได้แก่ภพทั้งสี่นั้น ฟังไม่ขึ้นเป็นอธิบาย ยัด ให้เข้ากะบ้องแต่ง เมื่อเร็ว ๆ นี้ก็มีภิกษุผู้เรียนมาถามว่า มนุษย์ นั้นหมายถึงอะไร ผเอิญฉันรู้คำนั้น เขาว่ามาแต่กษัตริย์ มนุ ในเรื่อง มัตสยาวตาร จึงเล่าให้ท่านฟัง แต่แล้วก็รู้สึกว่าเขาเล่าเรื่อง ยัด ให้เข้ากะบ้องแต่งก็เลยรับ กลอน สีนอหาม นั้น ทราบได้แต่ว่า น นั้นหมายเป็นคนแล้วก็ขึ้นเคร่แท้กัน แต่ความอื่นนอกไปจากนั้นไม่รู้ไค้

ท่านพูดถึงจะบอกรูปวักแก่เด็ก ทำให้นึกลัดแลงไปหลายอย่าง แต่จะพูดแก่ท่านเพียงสองอย่าง เรื่องหนึ่งที่ฝรั่งเขาทำสมุดรูปสัตว์ ซึ่งพวกช่างเราหลายคนเรียกว่า คัดตะลือก นั้น

ถ้าใครเอาอย่างก็เปนจบ เพราะสัตว์แต่ละอย่างในสมุคณั้น เอาที่ง่าย ๆ เช่นจ้วเปนตัน ก็ไม่เหมือนกับจ้วบ้านเราเลย อีกเรื่องหนึ่งเคยมีพระราชบัญญัติเรื่องฆ่าโค เข้ามาสู่ที่ประชุมรัฐมนตรีแต่ก่อน กล่าวถึงพ่อโค แม่โค ลูกโค ในนั้น มีคนตีในคณะรัฐมนตรี ทักว่าอายนี้แปลมาจากฝรั่ง เพราะฝรั่งเขาใช้คำเรียก พ่อโค แม่โค ลูกโค นั้นต่างกัน แต่ในภาษาเราเรียกว่า โค แล้วเปนแล้ว จะเปนพ่อโคหรือแม่โคลูกโคอะไรก็เหมือนกัน

คำ เจริญ นั้นเขมรเขาแปลว่า มาก คำ จำเริญ ไม่มี คำนั้นเปนคำไทยเราแปลกันว่า วัฒนะ เปนอันต่างรูป และต่างความหมายซึ่งกันและกัน

การก่อสร้างที่ศิริราชในตอนท้ายแห่งพระชนมชีพ ของสมเด็จพระราชบิดา

ของ

นายแพทย์ สำราญ วัศพาห

ในสมัยสมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิตลลิตยเกษตร กรมหลวงสงขลานครินทร์ คณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาลยังเป็นสถานพยาบาลที่มีขนาดเล็กขึ้นตรงต่อจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อที่จะขยายสถานพยาบาลให้กว้างขวางและให้มีอาคารถาวรเหมาะสมกับเป็นโรงเรียนแพทย์ชั้นดี สมเด็จพระราชบิดาได้ทรงใช้ทรัพย์สินส่วนพระองค์ ทรงแนะนำพระบรมวงศานุวงศ์และขอพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทำให้มีการก่อสร้างเกิดขึ้นที่ศิริราชพยาบาลเป็นจำนวนหลายอาคาร เช่นตึกพยาธิวิทยาหลังหน้า ซึ่งขณะนั้นเป็นที่ทำการของแผนกนิติเวชวิทยาและหน่วยพยาธิวิทยาคลินิก สร้างด้วยเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตึกมหิตลลิตยเกษตร ทุนของพระองค์ ศาลาอำนวยการซึ่งปัจจุบันได้เสริมเป็น ๓ ชั้น สร้างด้วยเงินของพระองค์กับรายได้ของโรงพยาบาลศิริราชฝ่ายละครึ่ง ตึกพระองค์หญิง สร้างด้วยเงินของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิจ ทางมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ได้ให้เงินสร้างตึกกายวิภาคศาสตร์และสรีรวิทยา ซึ่งขณะนี้ได้ขยายขึ้นเป็น ๔ ชั้นและต่อเติมด้านหน้าตึก เปลี่ยนจากรูปตัว "E" เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าจากทุนของมูลนิธิเช่นเดียวกัน ได้สร้างศาลาคล้ายกรรมซึ่งบัดนี้คงใช้เป็นที่พักักและที่สอนของแผนกจักษุ, นาสิก, โสต, ดาริ๊งซ์

นอกจากอาคารถาวรต่างๆ ตามที่กล่าวแล้ว ยังมีอาคารที่มีผู้สนใจอยากทราบประวัติอีก ๓ หลัง คือ ตึกอักษฎาภรณ์ ตึกจุฬารัฐและตึกตรีเพชร ตึกหลังแรกคือ ตึกอักษฎาภรณ์ สมเด็จพระราชบิดาได้ทรงขอพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ใช้เงินกองมรดกของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมา เป็นเงิน ๗๖,๐๐๐ บาท แต่การดำเนินงานชะงักไป เนื่องจากการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การก่อสร้างมาสำเร็จลงในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังสำเนาหนังสือเจ้าพระยาธรรมพรหมบงกชมทูลรัชกาลที่ ๖ ลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระราชบิดาที่ทรงห่วงใยเรื่องนี้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๗ เพราะทรงเกรงจะผิดสัญญาที่ได้ทำไว้กับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ถึงกับจะประทานทุนทรัพย์สินส่วนพระองค์ถ้าขาดเหลือ และจดหมายของเสนาบดีกระทรวงธรรมการถึงราชเลขาธิการ และลายพระราชหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ที่ทรงอนุมัติ

(สำเนา)

พระราชวังสนามจันทร์

วันที่ ๗ มีนาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๗

ขอพระราชทานกราบบังคมทูล ทรงทราบใต้ฝ่าละอองพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๓ เดือนก่อน พร้อมด้วยแผนผังต่าง ๆ ของตึกคนไข้ที่โรงพยาบาลศิริราชนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้รับใส่เกล้าฯ ไว้แล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าได้นำแผนผังต่าง ๆ นั้น ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายทูลกระหม่อมแล้ว มีพระราชดำรัสเหนือเกล้าฯ ว่า ทรงเกิดพระราชศรัทธาและเลื่อมใสที่เกี่ยว จะได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานตึกคนไข้ขนาดใหญ่หลังที่ ๒ เนื่องด้วยงานพระศพ สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา และจะพระราชทานนามตึกหลังนี้ว่าตึก “อัมพวัน” ถ้าเมื่อตึกหลังนี้ก่อสร้างแล้วเมื่อใด มีพระราชประสงค์จะเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดตึกหลังนี้ เพื่อทอดพระเนตรกิจการของโรงพยาบาลศิริราชด้วย

อนึ่งลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๔ เดือนก่อน พร้อมด้วยรูปฉายตึกคนไข้ขนาดใหญ่หลังที่ ๑* และตึกอื่น ๆ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้รับไว้เหนือเกล้าฯ แล้วเหมือนกัน และได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายทูลกระหม่อมแล้ว จึงขอพระราชทานส่งแผนผังตึกต่าง ๆ และรูปฉายกลับคืนมาถวายแล้ว

ต่อไปนี้ถ้าใต้ฝ่าละอองพระบาทจะพระราชทานพระกรุณาและเกียรติยศแก่ข้าพระพุทธเจ้าแล้ว ขอได้ทรงโปรดใช้สอยข้าพระพุทธเจ้าอีก ข้าพระพุทธเจ้าจะยินดีสนองพระเดชพระคุณทุกเมื่อไป.

การมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

(ลงนาม) ข้าพระพุทธเจ้า รามราชมพ

(เอกสาร ร.๗ หมายเลข ๑/๑๙ เรื่องสร้างตึกอัมพวัน ที่โรงพยาบาลศิริราช ฯ)

* เข้าใจว่าเป็นตึกมณฑลภิบาล เมื่อสร้างเสร็จสมเด็จพระราชบิดาไม่ทรงยอมให้มีชื่อตึก พึงมาตั้งเมื่อสิ้นพระชนม์

๒๕๑ ถนนพระรามที่ ๑

อำเภอประทุมวัน

กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๖๕.

ขอเดชะฝ่าล่องธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม,

ตามข้อสัญญาการร่วมมือกับรอกคิเฟลเลอร์ มูลนิธิในการจัดการโรงเรียนแพทย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีข้อความตกลงกันว่าฝ่ายรัฐบาลสยามจะสร้างสถานที่ปฏิบัติการปาโดโลยีหนึ่งหลัง สถานที่บัญชาการหนึ่งหลัง เรือนคนไข้ขนาดใหญ่มีเตียงเรือนละประมาณ ๕๐ เตียง สองหลังรวมคิดเป็นเงินประมาณ ๔๕๐,๐๐๐ บาท ฝ่ายรอกคิเฟลเลอร์ มูลนิธิจะสร้างสถานปฏิบัติอานาโตมีและฟิซิโอโลยีหนึ่งหลัง สถานที่ศัลยกรรมหนึ่งหลัง เป็นเงินประมาณ ๓๐๐,๐๐๐ บาท

บัดนี้ฝ่ายรอกคิเฟลเลอร์ มูลนิธิได้ลงมือทำการก่อสร้างสถานที่ที่เขารับจะให้ไว้เกือบเสร็จแล้ว, ฝ่ายรัฐบาลได้ทำสำเร็จไปแล้วเหมือนกัน เว้นแต่ตึกคนไข้หลังที่สองนั้น ยังไม่ได้ตั้งต้นด้วยเงินรายได้ของโรงพยาบาลยังเก็บไม่ได้พอ.

ข้าพระพุทธเจ้าได้ขอพระราชทานทุนสร้างตึกนี้แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกษฐและได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยารามราฆพมีจดหมายบอกมายังข้าพระพุทธเจ้าว่าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ จะพระราชทานเนื่องด้วยพระราชกุศลพระราชทานพระเพลิงทุนกระหม่อมอัยยงศ์ และเวลานั้นข้าพระพุทธเจ้าต้องกราบทูลลาไปรักษาตัว, การนี้จึงเลิกร้างมา. บัดนี้กระทรวงธรรมการแจ้งมาว่า โปรดเกล้า ฯ ให้จ่ายเงินนี้.

การก่อสร้างนี้อยู่ในความตกลงกับรอกคิเฟลเลอร์ มูลนิธิ ถ้าไม่ทำให้สำเร็จไปจะเสียแก่รัฐบาลสยาม ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอพระบรมราชานุญาตออกเงินโรงพยาบาลสร้างตึกนี้ไปก่อน และเมื่อขาดเหลือเท่าใดก็จะเติมทุนทรัพย์ของตนเองลงไปด้วย และขอพระราชทานให้คงมีนามว่า “อัยยงศ์”

ส่วนตึกที่จะพระราชทานนั้นในโปรแกรมยังมีตึกคล้าย ๆ ตึก “อัยยงศ์” นี้อีกถึงสองตึก แต่ยังไม่มีการก่อสร้าง ฉะนั้นเมื่อจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินเมื่อใด ก็ขอพระราชทานทรงสร้างตึกที่สามต่อไป เวลานี้ยังไม่เร่งร้อนจำกัดเวลา.

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

(ลงพระนาม) ข้าพระพุทธเจ้า มหิดล ขอเดชะ

(เอกสาร ร.๗ หมายเลข ๑/๑๔ เรื่องสร้างตึกอัยยงศ์ ที่โรงพยาบาลศิริราช ฯ)

ที่ ๓๕/๒๕๔๐

กระทรวงศึกษาธิการ

ลงวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘

เรียน มหาเสวกเอก ท่านเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ

เนื่องด้วยการจัดคณะแพทยศาสตร์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และก่อสร้างสถานที่
 สำหรับการศึกษาและสำหรับการรักษาพยาบาลคนไข้ในโรงพยาบาลศิริราช เมื่อปลายพ.ศ.
 ๒๔๖๗ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ได้ทรงทำแผนผังของการก่อสร้าง
 ขึ้นทุลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทอดพระเนตร์ ทรงเกิดพระราช-
 ศรัทธา มีพระราชดำรัสไว้ว่า ในงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราช-
 สิมา จะโปรดเกล้าฯ พระราชทานตึกคนไข้ขนาดใหญ่ ๑ หลัง ให้ก่อสร้างขึ้นที่โรงพยาบาลศิริราช
 ตามแบบที่สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นแล้ว
 หลังหนึ่ง และจะพระราชทานนามตึกหลังนี้ว่า ตึกอัมรินทร์ ความละเอียดแจ้งอยู่ในสำเนาหนังสือ
 เจ้าพระยารามราฆพ ที่ได้แนบมาพร้อมกับหนังสือนี้

เรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ได้ทรงมอบไว้แก่
 กระทรวงศึกษาธิการ ถ้ามีโอกาสนั้นขอได้โปรดนำความขึ้นกราบบังคมทูล ทราบฝ่าละออง
 รุธิพระบาท แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงนาม) เจ้าพระยาธรรมศักดิ์

จางวางเอก

เสนาบดี

(เอกสาร ร. ๗ หมายเลข ๑/๑๕ เรื่องสร้างตึกอัมรินทร์ ที่โรงพยาบาลศิริราชฯ)

* * * * *

ที่ ๑๓/๓๘๑

กรมพระคลังข้างที่

วันที่ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๖๘

กราบเรียน มหาเสวก เจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ

จดหมายฉบับที่ ๑๖/๔๔๔ ลงวันที่ ๓๐ เดือนก่อนว่า สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้า
 กรมขุนสงขลานครินทร์ ขอพระบรมราชานุญาตให้ก่อสร้างตึกอัมรินทร์ที่โรงพยาบาลศิริราช เปน

ที่อยู่ของคนไข้ ตามที่ได้ตกลงไว้กับรอกคิเฟลเลอร์มูลนิธิ ทรงพระราชดำริว่า เงินสร้างตึก
รายนี้จะจ่ายในเงินกองมรดกของสมเด็จพระเชษฐาธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา จึงโปรด
เกล้าฯ ให้สอบถามว่าจะจ่ายเงิน ๗๔,๐๐๐ บาท เท่าจำนวนที่กะไว้เดิมจะขัดข้องอย่างไรฤาไม่นั้น

เรื่องนี้กรมพระคลังข้างที่ไม่มีการขัดข้องอย่างใด ได้ตรวจเงินในบัญชีมรดกสมเด็จพระ
พระเชษฐาธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมาแล้ว มีพอจะจ่ายได้

ควรมีการแล้วแต่จะโปรด

(ลงนาม) มหาเสวกเอก พระยาบริบูรณ์ราชสมบัติ

อธิบดีกรมพระคลังข้างที่

(เอกสาร ร. ๗ หมายเลข ๑/๑๙ เรื่องสร้างตึกอักษฎาภิเศก ที่โรงพยาบาลศิริราช ฯ)

* * * * *

ที่ ๓๐/๑๐๑

วังสุโขทัย

วันที่ ๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔

ถึงพระยาบริบูรณ์ราชสมบัติ,

ให้จ่ายเงินในกองมรดกสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมาให้เสนาบดีกระทรวงธรรม-
การรับไปจัดการก่อสร้าง ตึกอักษฎาภิเศก ที่โรงพยาบาลศิริราช เป็นจำนวน ๗๔,๐๐๐ (เจ็ดหมื่น
สี่พัน) บาท.

(พระบรมนามาภิไธย) ประชาธิปก ป.ร.

(เอกสาร ร. ๗ หมายเลข ๑/๑๙ เรื่องสร้างตึกอักษฎาภิเศก ที่โรงพยาบาลศิริราช ฯ)

แต่เนื่องจากเวลาที่ออกแบบสร้างตึกขึ้นถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
จนถึงเวลาที่รับพระบรมราชานุญาตให้สร้างตึกได้ เป็นเวลาเนิ่นนานถึง ๓ ปี เมื่อถึงเวลา
ก่อสร้างจริงสมเด็จพระราชบิดาจึงทรงให้สถาปนิกประมาณราคาใหม่ให้ผู้ป่วนมากกว่าเดิม ฉะนั้น
ราคาตึกจึงสูงกว่าราคาที่กะไว้ ๒,๐๐๐ บาท สมเด็จพระราชบิดาจึงทรงมีลายพระหัตถ์ผ่านราชเลขา-
ธิการให้นำความกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตจำนวนเงินที่ยังขาดอยู่ ดังสำเนาต่อไปนี้

๒๕๑ ถนนพระรามที่ ๑

อำเภอประทุมวัน

กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๖๕.

แจ้งความมายัง เจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ

ตามหนังสือของท่านที่ ๕๕ / ๕๓๑ ลงวันวันนี้ ว่าได้มีพระบรมราชโองการสั่งอธิบดีกรมพระคลังข้างที่ให้จ่ายเงินในกองมฤคกสมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมาเป็นจำนวน ๗๔,๐๐๐ บาท ให้เสนบดีกระทรวงธรรมการรับไปจัดการในการก่อสร้างตึก "อัมพวงค์" นั้น ข้าพเจ้าได้รับทราบแล้ว. เป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นเกล้า ฯ.

ข้าพเจ้าขอชี้แจงให้ท่านทราบว่า เดิมราคาตึกหลังนี้ตามที่สถาปนิกยื่นมาเป็นจำนวนเงิน ๗๔,๐๐๐ บาท แต่การนี้ก็ได้เลิกร้างมา จนเวลานี้ข้าพเจ้าเห็นความจำเป็นที่จะต้องสร้างตึกนี้ขึ้นอีก จึงได้ให้สถาปนิกปรับจัดการกะประมาณราคาขึ้นใหม่คงเป็นจำนวนเงินที่จะสร้างได้ในเวลานี้ ๗๖,๐๐๐ บาท สูงกว่าราคาเดิมเล็กน้อย แต่คงบรรจุนั้นได้มากกว่าที่กำหนดเดิม. ข้าพเจ้าเห็นว่า แม้แต่จะแพงไปบ้างก็จริงแต่ประโยชน์ที่ได้ในทางส่วนกุศลมากขึ้นคุ้มเสียยิ่งกว่าจำนวนเงินนั้นอีก. ข้าพเจ้าจึงกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตสร้างตึกนี้ขึ้นต่อไป บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แล้วเป็นจำนวน ๗๔,๐๐๐ บาท ซึ่งยังคงขาดจากจำนวนที่กะไว้อีก ๒,๐๐๐ บาท. ฉะนั้นข้าพเจ้าต้องขอความอนุเคราะห์ท่านช่วยโปรดนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระบรมราชานุญาตจำนวนเงินที่ยังขาดอยู่นี้ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าไหนหนอก็ได้ทรงพระมหากรุณาให้สร้างขึ้นเพื่อที่ระฤกแห่งสมเด็จพระเชษฐาธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมาอยู่แล้ว จึงหวังใจว่าจำนวนเงินที่ยังขาดเล็กน้อยนี้ คงจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเป็นแน่แท้.

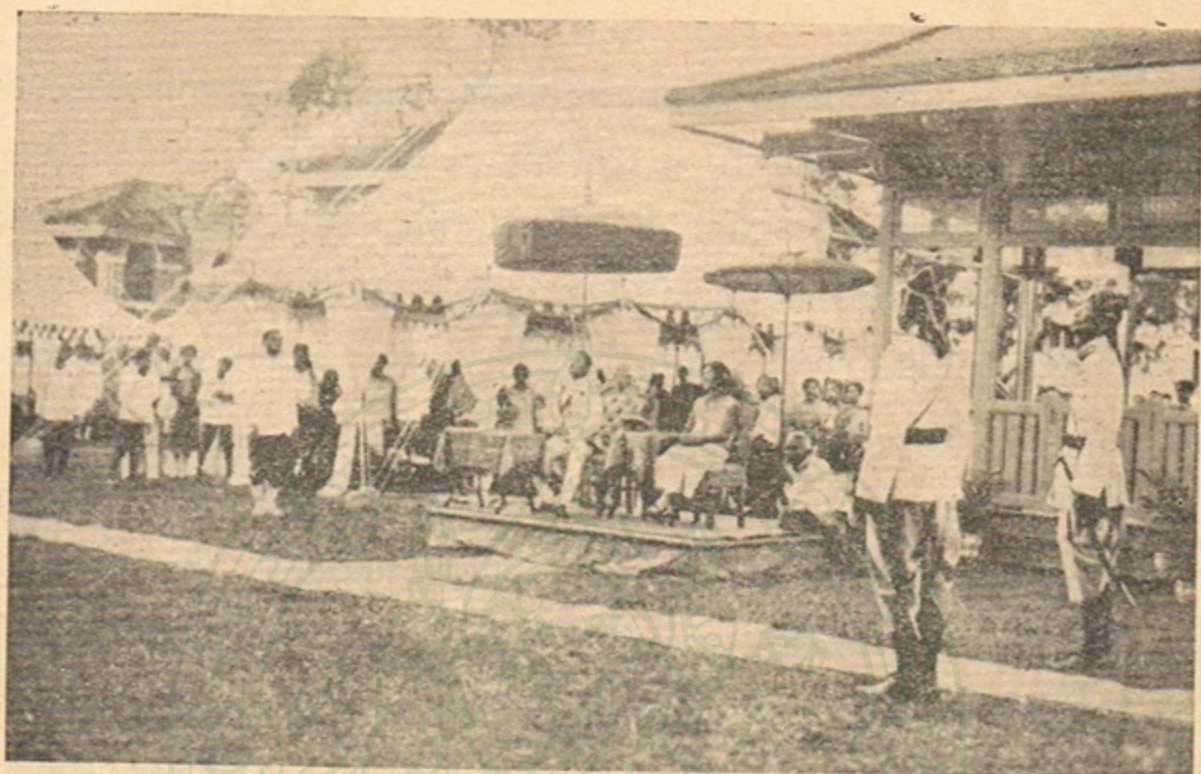
ขอได้รับความนับถือจากข้าพเจ้า

(ลงพระนาม) มหิดล

(เอกสาร ร. ๗ หมายเลข ๑/๑๕ เรื่องสร้างตึกอัมพวงค์ ที่โรงพยาบาลศิริราช ฯ)

หลังจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบว่ายังมีเงินพอในเงินกองมรคกของสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา จึงได้โปรดเกล้า ฯ ให้จ่ายเงินตามที่สมเด็จพระราชบิดาทูลขอมา ตึกนี้ได้ลงมือก่อสร้างเมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๕ เสร็จเรียบร้อยเมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๗๑ สิ้นค่าก่อสร้างทั่วตึก ๗๔,๑๒๒ บาท ๖๕ สตางค์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินี ได้เสด็จพระราชดำเนินทรง
เปิดตึกอักษรางค์เมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๑ เวลา ๑๖.๐๐ น.

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งสมเด็จพระบรมราชินี
เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดตึกอักษรางค์

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ * เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้กราบบังคมทูล
ถวายรายงานเกี่ยวกับตึกนี้ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินี ดังต่อไปนี้
ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ในคดีอันเป็นมงคลสมัย ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จพระราชดำเนินมาประทับเป็น
ประธาน ณ ที่นี้ ในนามแห่งบรรดาอาจารย์ และนักเรียน กับทั้งเจ้าพนักงานทุกชั้น แห่งคณะ
แพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคมทูล
แสดงความปิติยินดีในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้า ฯ

ตึกหลังนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชประสงค์ที่จะสร้าง
ขึ้นเป็นอนุสาวรีย์ สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา
และจะพระราชทานนามว่า ตึกอักษรางค์ เพื่อเป็นที่เชิดชูพระเกียรติสืบไป แต่การนั้นยังมีทันได้
ดำเนินการไป ก็เสด็จสวรรคต เมื่อได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ ได้ทรงทราบ

* พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

พระราชประสงค์อันนี้ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้จ่ายเงิน ๗๖,๐๐๐ บาท จากกองมฤคกของสมเด็จพระเชษฐาธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา โปรดเกล้าฯ ให้จัดการก่อสร้างขึ้นตามพระราชประสงค์นั้น

ตึกหลังนี้ เป็นตึก ๒ ชั้น หลังคามุงกะเบื้องสีเมนต์สีแดง ฐานรากหล่อด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กอย่างมั่นคงถาวร ตัวตึกกว้าง ๑๑ เมตร ยาว ๔๔ เมตร มีมุขริมทางคานหลัง ๒ มุข ตัวตึกคานหน้ามีเฉลียงทั้งชั้นล่างและชั้นบน มีทางเดินรอบตัวตึก มีบันไดขึ้นตัวตึกชั้นล่าง ๕ บันได คือ คานหน้า ๒ บันได คานข้างและคานหลังคานละ ๑ บันได กับมีบันไดขึ้นตึกชั้นบน ๒ บันได คือ ทางคานหน้า ๑ บันได คานหลัง ๑ บันได มีห้องน้ำ ห้องส้วม เครื่องชำระต่างๆ และไฟฟ้าพร้อมสรรพ

ตึกหลังนี้ ทางคณะแพทยศาสตร์มุ่งหมายจะจัดให้เป็นตึกพยาบาลใช้ทางอายุศกรม ชั้นล่างจัดเป็นห้องพยาบาลสำหรับคนไข้ชาย และชั้นบนสำหรับคนไข้หญิง มีห้องพยาบาลคนไข้สามัญ ห้องคนไข้พิเศษ สามารถจะบรรจุเตียงคนไข้ได้ตามปกติ ๕๒ เตียง และถ้าในเวลาจำเป็นหรือฉุกเฉิน ก็อาจบรรจุเพิ่มขึ้นได้ถึง ๗๒ เตียง พร้อมทั้งห้องรับประทานอาหาร ห้องทำงานของแพทย์ ห้องนางพยาบาล ห้องตรวจโรค ตลอดจนห้องพักคนเยียมไข้พิเศษ และมีเครื่องครุภัณฑ์สำหรับตึก เป็นอันว่าเตียงคนไข้ โต๊ะทำงานของแพทย์และนางพยาบาล มั่งลวกตาข่ายกันยุง ตู้เก็บอาหารและตู้เก็บเสื้อผ้าของคนไข้

การก่อสร้างตึกหลังนี้ ได้กระทำเป็น ๒ ตอน ฐานรากได้เริ่มงานแต่วันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๙ เสร็จวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ส่วนเบ้องบน ได้เริ่มทำแต่วันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๐ เสร็จเรียบร้อยแต่วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ สิ้นเวลาก่อสร้าง ๑๖ เดือนเศษ สิ้นเงินค่าก่อสร้างตัวตึก ๗๐,๑๒๒ บาท ๖๘ สตางค์ ค่าเครื่องประกอบ ๔,๐๐๐ บาท รวมเป็นเงิน ๗๔,๑๒๒ บาท ๖๘ สตางค์ ยังเหลือเงินอีก ๑,๘๗๗ บาท ๓๒ สตางค์ เพื่อสำหรับเครื่องอุปกรณ์ต่างๆ ต่อไป

ณ บัดนี้สมควรที่จะทำพิธีเปิดตึกอักษุวงศ์ ข้าราชการเจ้าขอพระราชทานพระมหากรุณา ทรงเปิดผ้าคลุมนามตึก และเสด็จพระราชดำเนินเหยียบตึก เพื่อเป็นสิริมงคลแก่สถานที่ และผู้ที่จะมาพักรักษาในนั้นสืบไป.

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

(เอกสาร ร ๗. หมายเลข ๑/๑๙ เรื่องสร้างตึกอักษุวงศ์ ที่โรงพยาบาลศิริราชฯ)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำรัสตอบ

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้มาทำพิธีเปิดตึกอักษฎางค์ในวันนี้ และได้ฟังรายงานการก่อสร้างกับความประสงค์ที่จะใช้ตึกนี้เป็นที่พยาบาลในทางอายุกรรมตามที่เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้กล่าวมา ข้าพเจ้าเห็นว่าเจ้าหน้าที่ได้วางรูปไว้สมควรแก่ภูมิฐานแล้ว

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริให้สร้างตึกนี้ขึ้น เพื่อเป็นอนุสาวรีย์ที่ระลึกถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าอักษฎางค์เคชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา เป็นการเหมาะสมอย่างยิ่ง เพราะการสร้างถาวรวัตถุเช่นนี้ นอกจากจะเป็นพระเกียรติยศแก่พระองค์ผู้ทรงล่วงลับไปแล้ว ยังเป็นประโยชน์สุขที่ได้บรรเทาทุกข์แก่ประชาชนผู้อยู่ภายหลัง ข้าพเจ้าจึงเห็นพ้องกับพระราชดำริและยินดีโดยเสด็จในการพระราชกุศลนั้นด้วย

อนึ่งถึงแม้ว่าได้มีตึกพยาบาลเพิ่มขึ้นอีกหลังหนึ่ง ก็มิใช่ว่าจะพอการย เพราะสถานที่เช่นนี้กำลังเป็นของต้องการอยู่มากสำหรับประเทศเราซึ่งเพิ่งเริ่มจัดการบรรเทาทุกข์ ท่านทั้งหลายคงจะได้เห็นสถิติการเกิดตาย ซึ่งเจ้าหน้าที่ได้ประกาศให้ทราบอยู่เนือง ๆ ว่าโดยทั่วไป ปรากฏว่าคนที่อยู่จนแก่มีน้อย มักจะตายเสียมากในระหว่างประถมวัยและมัชฌิมวัย เพราะเหตุฉะนั้น พลเมืองของเราจึงทวีขึ้นช้ากว่าที่ควร ไม่เหมือนกับบางประเทศที่บำรุงการอนามัยดีถึงขนาดมีคนอายุยืนมาก พลเมืองจึงเพิ่มขึ้นอย่างพอใจ ฉะนั้นการที่ได้มีสถานที่เช่นนี้เพิ่มขึ้น ก็เสมือนได้ปรุงยาอายุวัฒนะนานาใหญ่ไว้ในบ้านเมือง ย่อมเป็นกุศลอันแรงกล้า ธรรมกายคนเป็นผลที่พึงปรารถนานัก ชาติที่จะมีกำลังเป็นยิ่งใหญ่อีกด้วยอาศัยที่พลเมืองอายุยืนอยู่ได้นาน ๆ โดยเหตุนี้ สมเด็จพระโลกนาถของเราเมื่อจะทรงแสดงผลที่โลกปรารถนาสี่ประการ จึงได้ทรงยกอายุไว้เป็นพรที่หนึ่ง ส่วนที่จะดำเนินให้ถึงสัมฤทธิ์ผลนั้นเนื่องเข้าในปฏิบัติบูชา เราก็ต้องพยายามบริหารร่างกายเป็นที่ตั้ง ซึ่งมีทางหวังบรรลุได้โดยอาศัยสถานที่เช่นนี้ประกอบอายุกรรม ข้าพเจ้าจึงมีความยินดีเป็นอันมากที่ได้มีสถานที่เช่นนี้เพิ่มขึ้น

บัดนี้เป็นมงคลฤกษ์ ข้าพเจ้าขอเผยวจาประกาศิตให้เปิดตึกอักษฎางค์เป็นที่สำนักอาศัยบรรเทาทุกข์แก่ประชาชนตั้งแต่บัดนี้ไป และอุทิศส่วนพระราชกุศลอันจะพึงสำเร็จด้วยการบรรเทาทุกข์นี้แก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงประสิทธิ์ประสาทให้ก่อสร้าง และแก่สมเด็จพระเชษฐาธิราชของเราพระองค์นั้น ซึ่งหวังว่าเมื่อทรงทราบด้วยพระญาณวิถิต่างใด คงจะทรงอนุโมทนา ขอให้ตึกนี้จงตั้งอยู่มั่นคงดำรงกิจการทางบรรเทาทุกข์สำเร็จประโยชน์แก่ประชาชนสมดังพระราชประสงค์ทุกประการ ฯ

(เอกสาร ร. ๗ หมายเลข ๑/๑๙ เรื่องสร้างตึกอักษฎางค์ ที่โรงพยาบาลศิริราช ฯ)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำรัสตอบแล้ว ได้ทรงเปิดผ้าคลุมนามตึกกับเสด็จพระราชดำเนินชมตึก เพื่อเป็นศิริมงคลแก่ตึก

ทั้งสองพระองค์เสด็จลงจากตึก ติดตามด้วยศาสตราจารย์ เอ.ซี. เอลดิส กอนบ์
และศาสตราจารย์ ดับบลิว. เอช. เพอร์กินส์ หัวหน้าแผนกอาชุนกรรม

เมื่อสร้างตึกอักษฎางค์เสร็จและเปิดบริการผู้ป่วยแล้ว สมเด็จพระราชบิดาทรงห่วงใยถึงงานที่มีข้อผูกพันอยู่กับทางร็อกกีเฟลเลอร์มูลนิธิที่จะต้องสร้างตึกให้ครบตามข้อสัญญา จึงได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขอพระราชทานทรัพย์สร้างตึกผู้ป่วยอีก ๒ หลัง

หลังจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรแผนผังตึกและทรงทราบถึงพระประสงค์ของสมเด็จพระราชบิดาแล้ว ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างอีก ๒ ตึกที่ยังขาดอยู่ให้แก่โรงพยาบาลศิริราชตามคำกราบบังคมทูลของสมเด็จพระราชบิดา ได้มีพระราชกระแสรับสั่งแก่เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ครั้นจะเสด็จไปทรงเปิดตึกอักษฎางค์ เมื่อวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๑ ว่าทรงยินดีจะไปเปิดตึกอักษฎางค์ และสำหรับเงินจะสร้างตึกนั้น พร้อมทั้งจะสร้างเมื่อไรจะได้พระราชทานเงินให้ ตึกพระราชกุศลทั้ง ๒ หลังนี้ ได้รับพระราชทานนามว่า “ตึกศรีเพชร” และ “ตึกจุฑาธุช” ต้นค่าก่อสร้างรวมทั้งเครื่องใช้ประจำตึกอยู่ในวงเงิน ๑๘๐,๐๐๐ บาท

ในการก่อสร้างมีบริษัทรับเหมา ๗ บริษัทเข้าประมูล ปรากฏว่าราคาที่ประมูลต่ำสุด ยังมีราคาสูงกว่าที่ได้ทราบบังคมทูลไว้ครั้งก่อน คณะกรรมการได้ทราบบังคมทูลราคาประมูล รวมทั้งเรื่องที่มีการประชุมกันเมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ ไม่เห็นควรลดสิ่งใด ทั้งรายงานการประชุมต่อไปนี้

รายงานประชุมกรรมการ

ขยายเขตต์และก่อสร้างโรงพยาบาลศิริราช

ครั้งที่ ๔๕

เปิดประชุม ณ กระทรวงธรรมการ

เวลา ๑๕.๑๐ นาฬิกา

วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๑

รายนามกรรมการที่มาประชุม

๑. มหาเสวกโท	พระยาไพศาลศิลปศาสตร์	ประธานกรรมการ
๒. มหาเสวกตรี	พระยาอนุกนิษฐกรรม	กรรมการ
๓. มหาอำมาตย์ตรี	พระยาอนุกิจวิธูร	"
๔. ศาสตราจารย์	เอ.ย. เอลลิส	"
๕. อำมาตย์โท	พระสาโรชรัตนนิมมานก์	สถาปนิก
๖. รองอำมาตย์เอก	หลวงศรีปรีชาธรรมปาฐก	แทนล่าม
๗. อำมาตย์โท	พระประการวุฒิสัทธา	เลขานุการ

พระนามและนามกรรมการที่ไม่ได้มาประชุม

๑. มหาอำมาตย์ตรี	สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์	กรรมการ
๒. อำมาตย์ตรี	หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก	ล่าม
๓. อำมาตย์โท	หลวงอายุรแพทย์พิเศษ	กรรมการ

กิจการในที่ประชุม

เรื่องเบิกซองประมูลของผู้รับเหมาก่อสร้างตึกพระราชูทิศ ๒ หลัง เมื่อได้เวลาตามกำหนดแล้ว.

ประธานกรรมการ ให้เชิญผู้รับเหมาก่อสร้างซึ่งจะยื่นราคาประมูลมาพร้อมกันในห้องประชุม รวมผู้รับเหมาซึ่งจะได้ยื่นราคาประมูลมี ๗ รายด้วยกัน เป็นการพร้อมพร้อมแล้ว

ประธานกรรมการ จึกซองประมูลอ่านชื่อผู้ประมูลราคาให้กรรมการจดลงในบัญชีทุกคน แล้วสถาปนิกอ่านทานอีกครั้งหนึ่ง กรรมการรับถูกต้องถึงบัญชีต่อไปนี้

ลำดับราคา	รายชื่อผู้รับเหมา	ราคา	กำหนดเวลา	เลขหมายในใบประมูล	หมายเหตุ
๑.	นายเหยี่ยว ฟุทกี	๑๖๘,๘๐๐	๑๐ เดือน	๕	
๒.	สเปอร็อตตี	๑๖๘,๔๕๐	๑๒ เดือน	๒	
๓.	นายหงษ์ ก้วนฮ่องแสง	๑๗๒,๐๐๐	๑๐ เดือน	๓	
๔.	นายจี กวางยี่เหม็ง	๑๗๔,๐๐๐	๑๐ เดือน	๖	
๕.	ไทเซง	๑๘๑,๒๘๕	๑๐ เดือน	๗	
๖.	ยูไนเต็คนิวยอร์ก	๑๘๐,๐๐๐	๑๐ เดือน	๑	
๗.	นายซุ่นเค็ง ยงเฮียวเซียง	๑๘๗,๔๐๐	๑๐ เดือน	๔	

วินิจฉัยราคาประมูลเรื่องเงินเกินงบประมาณ

ประธานกรรมการ หรือกรรมการว่า ราคาต่ำที่สุด ๑๖๘,๘๐๐ บาท แต่งบประมาณซึ่งได้กราบบังคมทูลไว้แล้วเพียง ๑๖๐,๐๐๐ บาท เท่านั้น จะควรลดรายการลงไปหรือจะคิดประการใด

พระยาอนุกนิธิกรรม เห็นว่า ถ้าจะลดตัดทอนลงไปจะเป็นเหตุให้เกิดการบกพร่องต่อการแพทย์หรือไม่ เช่นส่วนของห้องหับต่างๆ นั้น เป็นของที่จะต้องทำตามความประสงค์ของแพทย์

ศาสตราจารย์ เอ.ย. เอลลิส ว่า ถ้าจะลดทอนเกี่ยวกับขนาดจะบกพร่องต่อการแพทย์

พระสารีโรชนนิมมานก์ ชี้แจงว่า ที่เห็นจะลดได้ ก็ตัดกะเบื่องหินเทียมปูสะพานเคิร์ดติดต่อกับตึกทั้งสองหลังนี้ออกเสีย ถึงอย่างนั้นเงินที่จะลดได้จากเปลี่ยนรายการนี้ ก็เป็นจำนวนเล็กน้อยยังไม่พอเพราะราคากะเบื่องไม่เท่าไร

พระยาอนุกิจวิรุทธ เห็นว่า ในเรื่องตัวไม้ก็ไม่ควรลด เพราะเครื่องบนก็ใช้ไม้ตะแบกอยู่แล้ว

พระยาอนุกนิธิกรรม เห็นว่า ยังไม่ควรลดรายการก่อนที่จะได้กะประมาณจำนวนเงินค่าคิไฟฟ้ากับคิเครื่องใช้สำหรับตึกรวมกันกับราคาคิซึ่งประมูลเป็นราคาต่ำ แล้วนำขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทเสียก่อน.

ประธานกรรมการ ให้สถาปนิกชี้แจงว่า นอกจากการสร้างตัวตึกแล้ว ยังจะต้องใช้เงินค่าติดไฟฟ้ากับเครื่องใช้สำหรับตึกหลังนี้ประมาณอีกเท่าไร

พระสาโรชรัตนนิมมานก์ ชี้แจงเทียบเคียงตามตึกอักษฎางค์ ว่าค่าไฟฟ้าประมาณเงิน ๓,๔๐๐ บาท กับค่าเครื่องใช้สำหรับตึกประมาณเงิน ๘,๐๐๐ บาท

ศาสตราจารย์ เอ.ย. เอลลิส เห็นว่า ควรได้ราคาถูกที่สุดเพียงจำนวนเงิน ๑๘๐,๐๐๐ บาท ถ้าเงินต้องจ่ายเกินกว่าจำนวนนี้ไปเท่าไรให้เป็นส่วนของโรงพยาบาล

ที่ประชุมตกลง ยังไม่ลดรายการก่อนที่จะได้ทำงบประมาณค่าติดไฟฟ้า ค่าเครื่องใช้สำหรับตึกทั้ง ๒ หลัง รวมกับราคาตึกซึ่งเรียกประมูลได้ราคาอย่างต่ำ ๑๖๘,๘๐๐ บาท ขึ้นทุลเกล้า ฯ ถวายให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสียก่อน.

ประธานกรรมการ ท้าหรือกรรมการว่า จะควรรับราคาประมูลอย่างต่ำนี้หรืออย่างไร คนใหม่จะต้องวางเงินประกันด้วย

พระสาโรชรัตนนิมมานก์ แสดงว่า นายเหี้ยม เป็นผู้ที่ไม่เคยมาทำการกับกระทรวงเป็นคนเคยทำการก่อสร้างทางกระทรวงกลาโหม และรับทำตึกสุขุมลย์อนามัย เมื่อซื้อแบบก็ได้ชี้แจงไว้แล้วว่าถ้าประมูลได้ผู้ทำจะต้องวางเงินมัดจำ ๑๐% แล้วหลักฐานอื่นๆ ของนายเหี้ยม นี้จะไปสืบสวนเพิ่มเติมต่อไป

ประธานกรรมการ กล่าวว่า ยังไม่รู้แน่ว่าจะได้ตกลงกับรายนี้ จะวินิจฉัยราคาถักขึ้นไปเสียด้วยจะเห็นอย่างไร

พระยาอนนทนิกรม เห็นว่า ครั้นนี้ให้ถือราคานี้ไว้ก่อน ถ้าต่อไปเป็นการขัดข้อง จึงค่อยหารือราคาถักขึ้นไปใหม่

ประธานกรรมการ กล่าวว่า ถ้าเรียกเงินวางมัดจำ เขาไม่มีจะทำอย่างไร

ศาสตราจารย์ เอ.ย. เอลลิส ว่า คนที่จะทำงานนั้นก็ทำได้ แต่มักจะไม่มีทุน ที่เรียกให้เขาวางมัดจำ ๑๐% นั้นจะทำให้ผู้รับเหมาลำบากไหม

ประธานกรรมการ กล่าวว่า ได้กำหนดให้จ่ายเงินงวดมากครั้งขึ้นแล้ว แต่ในครั้งหนึ่งจะกำหนดจำนวนเงินจ่ายหรือไม่

พระสาโรชรัตนนิมมานก์ ชี้แจงว่า การจ่ายเงินงวดนั้น ต้องกำหนดจ่ายจำนวนเงินเท่า ๆ กันกับจำนวนงานที่เขาได้ทำไปแล้ว.

ประธานกรรมการ กล่าวว่า ถ้าสถาปนิกไปสืบเห็นหลักฐานก็แล้ว และเขาวางเงินมัดจำได้ ก็ให้รอฟังพระบรมราชานุญาตเสียก่อน จึงรับว่าทำได้

พระยาอเนกนิธิกรรม เห็นว่า ถ้าสืบหลักฐานดี เห็นควรให้เขาทำได้ ก็ให้เรียกเงินมัดจำไว้ ๕% ก่อนกราบบังคมทูล

ประธานกรรมการ เห็นด้วย ในการที่จะให้ทำสัญญาวางเงินมัดจำ ๕% แล้วรอฟังพระบรมราชานุญาต แม้ได้ทำให้วางเงินเพิ่มอีก ๕% ถ้าเขาไม่รับทำตอนนั้น ให้รับเงินมัดจำ ๕% ตามสัญญาไว้ ในเรื่องสัญญานี้ ให้หลวงศรีปริชาธรรมปาฐก เป็นผู้ร่างมาทูล.

กรรมการ ทกลงตามที่ว่านี้

พระยาอเนกนิธิกรรม ถามว่า เขาทำงานให้เท่าไร จึงจะคืนเงินให้

พระสาโรชรัตนนิมมานก์ เห็นว่า ถ้าทำงานได้ครึ่งก็ควรจ่ายให้ ๕%

ประธานกรรมการ เห็นว่า ควรแบ่งเงินมัดจำฝากธนาคารเป็น ๔ ส่วน ถึงกำหนดเราจะถอนคืนให้เป็นส่วนๆ เป็นการถอนง่าย

พระสาโรชรัตนนิมมานก์ เห็นว่า ฝากรายวันถอนง่าย แต่จะได้ดอกเบี้ยน้อย

พระยาอเนกนิธิกรรม เห็นว่า จะทำอย่างไรก็ให้อธิบายให้ผู้วางมัดจำรู้ไว้ด้วย และให้ทำสัญญา ๕% จะบับหนึ่งต่างหาก

ประธานกรรมการ กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น เมื่อจ่ายเงินงวดครั้งใดจะจ่ายเงินประกันให้ด้วย จำนวนมากน้อยตามส่วนของเงินงวด

ที่ประชุมตกลง ให้ฝากเงินมัดจำต่อธนาคารเป็นกระแสรายวัน ในนามของกระทรวง แล้วจ่ายเงินให้ผู้รับเหมาตามความเห็นประธานกรรมการ.

เลิกประชุมเวลา ๑๖.๓๐ นาฬิกา

(ลงนาม) พระประการวุฒิสถิธิ์

เลขาธิการ

(เอกสาร ร.๗ หมายเลข ๑/๑๕ เรื่องสร้างตึกอักษฎาภรณ์ ที่โรงพยาบาลศิริราชฯ)

คณะกรรมการจึงได้ทูลเกล้าฯ ถวายบันทึกรายการประมูลและการตกลงของกรรมการขอพระราชทานเงินเพิ่มเติมผ่านราชเลขาธิการ ดังข้อความต่อไปนี้

ที่ ๒๔๒/๑๖๒๔

กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๑

เรียน มหาเสวกเอก เจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ

เนื่องจากหนังสือกระทรวงธรรมการที่ ๑๓๐/๗๒๘๑ ลงวันที่ ๑๔ กันยายน ศกนี้ ทูลเกล้าฯ ถวายแผนผังตึกพระราชมุข ๒ หลัง ซึ่งจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นที่

โรงพยาบาลศิริราช โดยประมาณราคาหลังละ ๘๐,๐๐๐ บาท และพระราชทานพระราชกระแสว่า พร้อมทั้งจะลงมือก่อสร้างเมื่อไร ให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา เพื่อยะได้โปรดเกล้าฯ สั่งจ่าย เงินพระราชทาน นั้น พระเดชพระคุณสิ้นเกล้าฯ หาที่สุดมิได้ กระทรวงธรรมการได้เรียกประมูล ราคาและประชุมกรรมการเปิดซองใบประมูลราคาเมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม ศกนี้ ได้ราคาอย่างต่ำ ละเพาะตัวตึก ๒ หลัง ซึ่งมีเครื่องประกอบ เช่น ท่อและรางสำหรับห้องน้ำ ห้องผ้าตัดด้วย เป็นเงิน ๑๖๘,๘๐๐ บาท สูงกว่าราคาที่ประมาณ ๘,๘๐๐ บาท และกรรมการไม่เห็นควรลดสิ่งใด

อนึ่งยังมีที่จำเป็นสำหรับตึกคือ การติดไฟฟ้าพร้อมด้วยเครื่องประกอบ ประมาณราคาไว้ ๓,๔๐๐ บาท ซึ่งจะได้จัดการเมื่อตึกจวนเสร็จแล้ว

นอกนั้นก็มีเครื่องใช้สำหรับตึกตามความต้องการของแพทย์ประมาณ ๘,๐๐๐ บาท แต่ รวมทั้งสิ้นให้อยู่ในวงเงิน ๑๘๐,๐๐๐ บาท ดังปรากฏอยู่ในรายงานประชุมกรรมการ ซึ่งส่งมาพร้อมกับหนังสือนี้ด้วยแล้ว ขอเจ้าคุณได้โปรดนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลี พระบาท จะควรประการใด สุกแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เสนาบดีเสด็จราชการหัวเมือง

(ลงนาม) มหาเสวกโท พระยาไพศาลศิลปศาสตร์

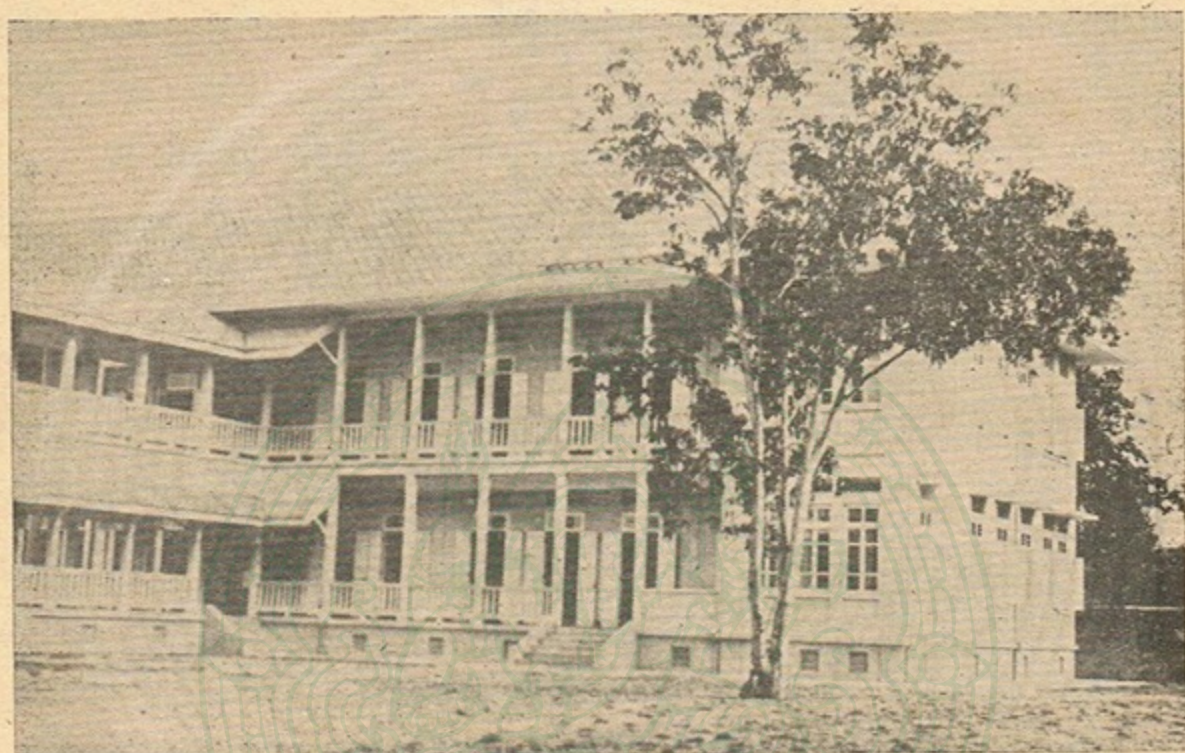
ปลัดทูลฉลองลงนามแทน

(เอกสาร ร.๗ หมายเลข ๑/๑๘ เรื่องสร้างตึกอักษุรักษ์ ที่โรงพยาบาลศิริราช ฯ)

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบถึงความประสงค์ของแพทย์ และความจำเป็นทางการแพทย์แล้ว ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ อนุมัติจ่ายเงินให้กระทรวง ธรรมการจำนวนเงินหนึ่งแสนแปดหมื่นบาท เป็นค่าก่อสร้างหนึ่งแสนหกหมื่นแปดพันแปดร้อย บาท เป็นราคาต่ำสุดที่นายเหี้ยม ฟุตกี ประมูลได้ และค่าไฟฟ้าและเครื่องประกอบสามพัน สี่ร้อยบาท เครื่องมือเครื่องใช้แพทย์ แปดพันบาท

เมื่อก่อสร้างใกล้จะเสร็จลง มหาอำมาตย์เอก พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานซื้อตึกเพราะได้ทราบแต่เพียงว่า ตึกพระราชทานนี้เป็นตึกสำหรับสุตกรรมและนรีเวชกรรม และได้เคยมีพระราชดำรัสปรารภว่า จะทรงพระราชอุทิศพระราชทานสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย แต่ ตึกสองหลังนี้มีสะพานเชื่อมถึงกัน อาจจะทรงพระราชอุทิศเป็นสองรายก็ได้ จึงได้ตรัสถามไปยัง ราชเลขาธิการว่า เจ้าฟ้าที่ยังไม่มีพระนามทรงพระราชอุทิศแห่งใด ๆ นั้นก็มี สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ

เจ้าฟ้าตรีเพชรรัตนธำรง และสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย ในที่สุดก็ได้รับแจ้งว่า ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานนามตึก “ตรีเพชร” หลังหนึ่ง ตึก “จุฑาธุช” หลังหนึ่ง

ตึกจุฑาธุชพร้อมทั้งทางเดินเชื่อมกับตึกตรีเพชรที่เป็นตึกหน้า

เมื่อตึกสองหลังนี้สร้างเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดในวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๒ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี

แต่ก่อนเสด็จพระราชดำเนินนั้น ได้มีพิธีสงฆ์ที่ตึกทั้งสองก่อน โดยมีพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ และได้เชิญพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าตรีเพชรรัตนธำรงไปประดิษฐานไว้ที่ตึกตรีเพชร และพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย ไปประดิษฐานที่ตึกจุฑาธุช* พิธีสงฆ์เริ่มขึ้นเมื่อเวลา ๑๕.๐๐ น. โดยมีพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต เสนาบดีกระทรวงธรรมการเป็นประธานในพิธีสงฆ์ พระสงฆ์ทำพิธีทั้งสองตึก ๆ ละ ๕ รูป เมื่อเจริญพระพุทธมนต์แล้วนิมนต์พระสงฆ์ตึกจุฑาธุชไปคอยถวายอนุโมทนารวมกันที่ตึกตรีเพชร

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีทรงรถยนต์พระที่นั่ง ออกจากพระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ไปยังท่าราชวรดิษฐ์

* ขณะนี้ไม่ปรากฏว่าพระพุทธรูปทั้งสององค์ประดิษฐานไว้ ณ ที่ใด

และเสด็จลงประทับรถยนต์พระที่นั่งไปขึ้นท่าโรงพยาบาลศิริราช เสด็จพระราชดำเนินไปประทับพระราชอาสน์เหนือเวทีที่สนามหน้าตึกศรีเพชร แล้วพระวรราชเธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ เสนาบดีกระทรวงธรรมการทรงอ่านรายงานการสร้างตึก กราบบังคมทูลพระกรุณา

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ในวาระอันเป็นมงคลสมัย ซึ่งได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จพระราชดำเนินมาประทับเป็นประธาน ณ ที่นี้ ข้าพระพุทธเจ้าในนามแห่งบรรดาอาจารย์ และนักเรียน กับทั้งเจ้าพนักงานทุกชั้น แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูล แสดงความปิติยินดีในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อม

ตึกทั้งสองหลังนี้ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ได้ทรงพระราชศรัทธาพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างขึ้น เป็นเงิน ๑๘๐,๐๐๐ บาท ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลพระราชทานแก่สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าศรีเพชรรัตนราชกุมารี และ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราไชย เพื่อเป็นที่เชิดชูพระเกียรติสืบไป.

การก่อสร้างสิ้นเวลา ๒๓ เดือนเศษ สิ้นเงินค่าก่อสร้างตัวตึก ๑๖๘,๘๐๐ บาท ค่าติดตั้งไฟฟ้า และค่าเครื่องประกอบต่าง ๆ ๑๑,๒๐๐ บาท

ทางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมุ่งหมายจะจัดให้เป็นตึกพยาบาลใช้ทางนรีเวชกรรม กับทางสูติกรรม ชั้นล่างของตึกทั้งสองหลัง จัดใช้สำหรับพยาบาลใช้ทางนรีเวชกรรม มีห้องคนไข้ขนาดใหญ่ ๕ ห้อง ขนาดเล็ก ๖ ห้อง และยังมีห้องแพทย์ ห้องนางพยาบาล และห้องทำการสอนอีก ชั้นบนของตึกทั้งสองหลัง จัดใช้สำหรับพยาบาลใช้ทางสูติกรรม มีห้องคนไข้ขนาดใหญ่ ๓ ห้อง ห้องคลอดบุตรขนาดใหญ่ ๑ ห้อง ห้องทารกขนาดใหญ่ ๒ ห้อง ห้องคนไข้ขนาดเล็ก ๖ ห้อง และยังมีห้องแพทย์ และห้องนางพยาบาลอีกพร้อมเสร็จ.

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานพระมหากรุณา ทรงเปิดผ้าคลุมนามตึก และเสด็จพระราชดำเนินทรงเหยียบตึกทั้งสองหลังนี้ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่สถานที่ และผู้ที่จะมาพักรักษาในนั้นสืบไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ขอเดชะ

(เอกสาร ร. ๗ หมายเลข ๑/๑๘ เรื่องสร้างตึกอักษฎางค์ ที่โรงพยาบาลศิริราช ฯ)

และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสตอบ

ข้าพเจ้าขอขอบใจเจ้าหน้าที่ทั้งหลายที่ได้รับการจัดการก่อสร้างตึก สำหรับสูติกรรม และนรีเวชกรรมชั้นที่โรงพยาบาลนี้ สำเร็จเรียบร้อยสมความประสงค์ของข้าพเจ้า การ

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินี
เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดตึกทั้งสองหลัง

อุปการะเพื่อความสะดวกในทางบรรเทาทุกข์นั้น ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นกุศลอันมีค่ายิ่ง ทั้งเห็น
ประจักษ์อยู่ว่าเมืองไทยเรายังไม่มีสถานที่เหล่านี้อย่างพอ จึงมีความยินดีและเต็มใจที่จะสละ
ทรัพย์อุดหนุนในทางนี้ หวังว่าตึกทั้งสองหลังนี้จะกระทำประโยชน์ตามสมควรแก่สภาพได้
อย่างดี เป็นที่พอใจแก่คนแพทยศาสตร์ และคนไข้ที่ได้พักอาศัยทั้งหลายทั้งปวง.

บัดนี้ประจวบวาระอันเป็นมงคลฤกษ์ ซึ่งข้าพเจ้าจะได้ดำเนินพิธีเปิดเพื่อให้เริ่มใช้
สถานที่ตามแผนการที่กำหนดไว้, กุศลบุญใด ๆ อันจะบังเกิดขึ้นในกาลต่อไป ข้าพเจ้าขอ
อุทิศถวายแด่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง กับ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า
จุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราไชย ดังได้จารึกพระนามประจักษ์ไว้แล้วคือ “ตึก
ตรีเพ็ชร” กับ “ตึกจุฑาธุช”

ด้วยอานุภาพคุณพระศรีรัตนตรัย ของกลุ่มครองผู้ได้รับการบรรเทาทุกข์ ณ ที่นี้
ให้พ้นโรคร้ายไข้เจ็บโดยเร็วพลัน กับขอตึกทั้งสองนี้จงถาวรมั่น เป็นประโยชน์แก่ประชา
ชั่วกาลปาวสาน เทอญ.

เมื่อจบพระราชดำรัสตอบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเปิดตึก เสนาบดี
กระทรวงธรรมการกราบบังคมทูลพระกรุณาเชิญเสด็จพระราชดำเนินขึ้นตึกตรีเพชร ทรงจุดธูป
เทียนนมัสการพระพุทธรูปแล้วทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมแก่พระสงฆ์ ๑๐ รูป พระสงฆ์ถวาย
อนุโมทนา พระราชาคณะถวายอภิวาท เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์ ๒ รูปประพรมน้ำโปรยทรายพระ-
พุทธมนต์ในบริเวณตึก ๒ หลัง แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ

พระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรตึกและประทับเสวยพระสุธารสเครื่องว่างแล้ว
เสด็จพระราชดำเนินกลับพระราชวังดุสิต

ทั้งสองพระองค์เสด็จลงจากตึกตรีเพชร ตามเสด็จด้วยเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ทรงสวมเสื้อกรวยปริญญา

ตามประวัติที่กล่าวมาแล้วนี้จะเห็นได้ว่า ตึกทั้งสามหลังนี้สำเร็จลงได้ก็เพราะพระวิริยะ
อุตสาหะของสมเด็จพระราชบิดา ที่ทรงคิดจะขยายโรงพยาบาลให้สามารถรับใช้ประชาชนได้มาก
ยิ่งขึ้น และยังมากระตุ้นการศึกษาให้มีระดับสูงขึ้น

เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่เมื่อตึกอักษฎาภิเศกสร้างเสร็จ และเปิดรับผู้ป่วยไว้รักษาได้เพียง
สิบเดือนเศษ สมเด็จพระราชบิดาก็เสด็จทิวงคตและก่อนพิธีเปิดตึกตรีเพชรและตึกจุฑาธุช แม้
เวลาจะไต่ล่วงมาเป็นเวลากว่า ๓๐ ปี ได้มีการก่อสร้างต่อเติมขึ้นอีกเป็นอันมาก ตึกทั้งสามนี้ก็ยัง
คงเป็นอนุสรณ์แสดงความอุตสาหะวิริยะของสมเด็จพระราชบิดาที่จะทรงปฏิบัติตามสัญญา กับ
มูลนิธิ ทำให้เกิดคุณประโยชน์เป็นที่บำบักทุกข์บำรุงสุขของประชาชนเป็นอันมากมาจนถึงทุกวันนี้
สมดังที่พระองค์ได้ทรงตั้งพระปณิธานไว้จนตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ท่าน

ขอขอบพระคุณท่านคณบดีคณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล (ศาสตราจารย์
นายแพทย์ สุก แสงวิเชียร) ที่ได้กรุณาให้ความคิดเห็นและประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ท่านพบขณะ
ก่อสร้างตึก คุณสมศรี โชติช่วง และ คุณเจริญ กัมพลาศิริ ได้ช่วยกันเอกสารและช่วยเหลืออีก
หลายท่านทำให้เขียนได้ถูกต้องและง่ายเข้าใจ จึงขอขอบพระคุณไว้ในที่นี้ด้วย.

พบเครื่องสังโลกไทยและเครื่องปั้นดินเผาจีน ในกรุพระเจดีย์วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบูรณ์

ของ

บรรจบ เทียมทัต

ในการขุดค้นศิลปโบราณวัตถุในกรุพระเจดีย์วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบูรณ์ เมื่อวันที่ ๒๑-๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐ ได้พบเครื่องสังโลกไทย จำนวน ๖๓ ชิ้น (รูปที่ ๑-๒) และเครื่องถ้วยกับกุกกาดินเผาจีน จำนวน ๒๓ ชิ้น ซึ่งเป็นภาชนะดินเผา (Pottery) เครื่องดินเผาเคลือบ (Ceramic) และเครื่องถ้วย (Porcelain)

เครื่องถ้วยสังโลกไทย ตาม พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าพระเจ้าขุนรามคำแหง มหาราช ทรงนำช่างจีนมาทำเครื่องสังโลกเป็นครั้งแรกในเมืองไทยเมื่อปี พ.ศ. ๑๘๓๘ มีเตาที่สำคัญ คือ

๑. เตาทุเรียง อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองสุโขทัยเก่า ห่างราว ๑,๒๐๐ เมตร บริเวณที่ตั้งทำเตาประมาณ ๕,๐๐๐ ตารางเมตร ยาวไปตามขอบสระแม่โจน มีเตาที่พบแล้ว ๔๔ เตาลักษณะเตาแบ่งออกเป็น ๓ ตอน เป็นที่ใส่ไฟตอนหนึ่ง ที่วางถ้วยชามตอนหนึ่ง และปล่องไฟ

รูปที่ ๑

กระปุกสังโลกเคลือบสีดำไม่มีลวดลาย

ดินเผาเคลือบ สมัยสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐

รูปที่ ๒
ช้างสังโลกสีเทา
ดินเผา สมัยสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐

อีกตอนหนึ่ง ถ้วยขามที่พบในบริเวณนี้ มีลักษณะคล้ายเครื่องถ้วยที่ Tzu-Ch'ou ของจีน ลวดลายเขียนสีติดกันขามที่พบมากมี ๓ แบบ คือ รูปกงจักร ดอกไม้และลายปลา เนื้อเครื่องถ้วยขามสู้ที่ศรีสัชชนาลัยไม่ได้

๒. เตาทุเรียงปายาง อยู่ห่างจากกำแพงเมืองศรีสัชชนาลัย อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๕๐๐ เมตร เนื้อที่กว้างราว ๕๐ เมตร ยาวราว ๑๐๐ เมตร มีซากเตาทำเครื่องสังโลก ใช้ประดับเจดีย์และวิหาร เช่นหัวสิงห์ รูปยักษ์ และเครื่องประดับอื่นๆ เครื่องสังโลกที่เมืองศรีสัชชนาลัยนี้คล้ายกับที่ Luang Ch'uan ในประเทศจีน

๓. เตาทุเรียงเกาะน้อย อยู่ในตำบลเกาะน้อย อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ห่างจากกำแพงวังขึ้นไป ตามลำน้ำยมประมาณ ๕ กิโลเมตร บริเวณยาวประมาณ ๖๕๐ เมตร กว้างประมาณ ๓๐๐ เมตร มีเตาเผาถ้วยขามเป็นอันมาก

๔. เตาเวียงกาหลง (ป่ากาหลง) อยู่ใกล้ทุ่งม่าน ตำบลหัวฝาย อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ลักษณะของเครื่องถ้วยเตานี้ เผาครึ่งไฟแก่มิน่ายาทาพื้นผิวใส มีลายเขียนเส้น ชูกลงบนพื้นไม่มีการปั้นหรือแกะลวดลายนูน

๕. เตาสันกำแพง อยู่ในท้องที่อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ กงท่าในรัชกาลพระเจ้าติโลกราช ลงมาจนถึงสิ้นราชวงศ์เม็งราย ราว พ.ศ. ๑๘๘๔-๒๐๐๑ ซึ่งนายไกรสิทธิ์ นิมนานเหมินทร์ ได้พบหลายเตา ลักษณะดินที่ใช้ปั้นมีทรายปนและหยาบ เพราะไม่ได้ร่อนให้

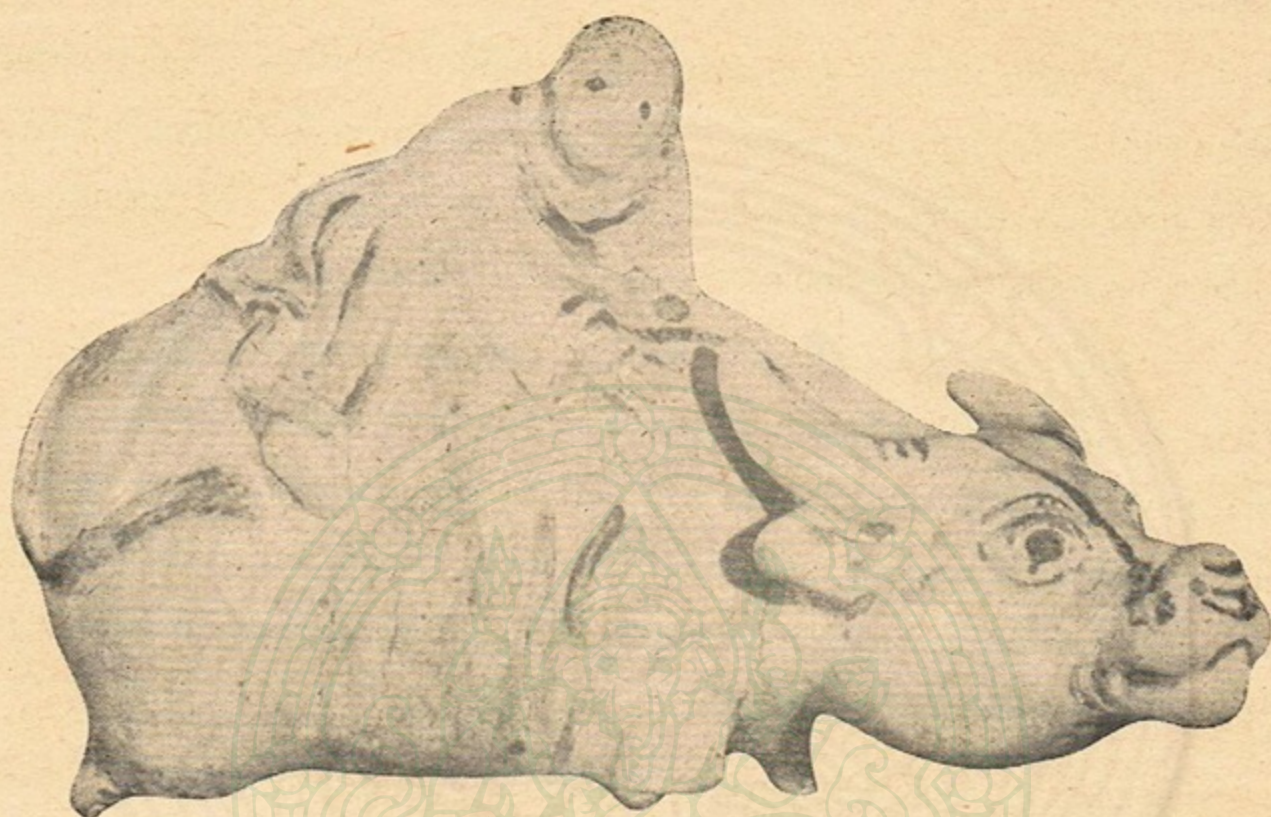

รูปที่ ๓

พระสังกัจจายน์ พระหัตถ์ซ้ายถือตาลปัตร (ไม่มีตาลปัตร)

ดินเผาเคลือบ สูง ๑๓ ซม. ศิลปจีนสมัยซ้อง

พุทธศตวรรษที่ ๒๐

รูปที่ ๔

กวางมีผู้ขายโกลีที่ระนองบนหลัง
ดินเผาเคลือบ ฟิลิปจีนสมัยชอง
พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗

ภาพจาก ฟิลิปจีน
ผู้เขียน

ละเอียดย่น น้ำยาเคลือบไม่เหมือนเตาที่สวรรคโลกและสุโขทัย ซึ่งมีฝีมือทางช่างเขียนลวดลายและเคลือบเป็นมัน

นายบุญยืน วุฒิสรรพ ช่างปั้นเครื่องถ้วยปัจจุบันที่จังหวัดเชียงใหม่ ว่าชี้เต้าของลำตันและใบมะกอกตาหมูนำไปผสมกับดินท้องถิ่น ตามส่วนที่ต่อเข้ากับน้ำพอไม่ให้ชั้นจนเกินไปแล้วจะได้น้ำเคลือบสีเขียวชดสีที่เรียกว่า เซลาดอน (Celadon) นอกจากน้ำยานี้ ใช้เขียนลวดลายซึ่งเป็นสีสำหรับน้ำตาลแก่นั้น ได้แก่ดินแกร่งธรรมชาติซึ่งมีแร่เหล็กเจือปนอยู่

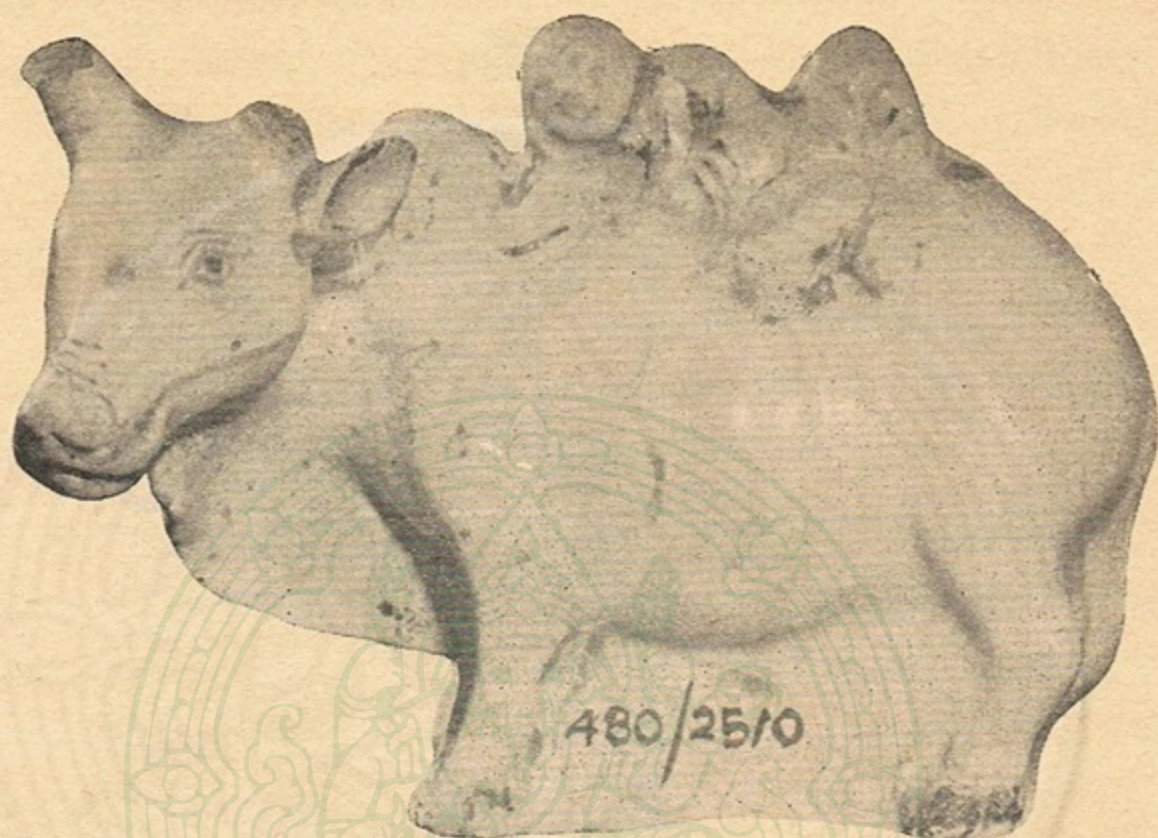
เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๑ กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นศิลปโบราณวัตถุในกรุพระปรางค์วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดี ทรงสร้างทรงที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าอู่ทองพระราชบิดา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ ได้พบโกสีย์เหลี่ยมพื้นขาวมีลายกอบัวสีน้ำเงินเป็นศิลปแบบไทยสมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งสั่งทำที่ประเทศจีนตามแบบลายไทยที่ส่งไปให้และในสมัยต่อมาได้สั่งทำด้วยขาม จาน กระโถน โถ เครื่องถ้วยเบญจรงค์และภาชนะอื่นๆ ตามแบบลวดลายไทยที่สั่งให้ทำในประเทศจีน

ต่อมาเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ กรมศิลปากรได้สำรวจพบเตาเผาเครื่องถ้วยและท่อน้ำสมัยอยุธยาในท้องที่อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี เข้าใจว่าทำขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ (อินทราชา) (พ.ศ. ๑๙๔๒ - พ.ศ. ๑๙๖๗)

เครื่องสังคโลกไทยได้แพร่หลายไปในต่างประเทศ เช่น อินโดนีเซีย (มีมากในพิพิธภัณฑ์สถานเมืองจาการ์ตา) ฟิลิปปินส์และหมู่เกาะบอร์เนียว เป็นต้น แสดงว่าเครื่องสังคโลกไทยได้ผลิตขึ้นเป็นสินค้าออก โดยเฉพาะในสมัยทองของไทย

ส่วนเครื่องและตุ๊กตาดินเผาเคลือบจีน ซึ่งพบในกรุพระเจดีย์วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบูรณ์ ได้ให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจพิจารณาแล้ว เป็นสมัยราชวงศ์ซ้องและเหมิง ไม่มีอักษรจีนจารึกไว้เลย

สมัยราชวงศ์ซ้อง (พ.ศ. ๑๕๐๓-๑๙๒๒) ซึ่งร่วมเวลากับสุโขทัย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเล่าไว้ในตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้นว่า “เมื่อราชวงศ์ซ้องได้เป็นใหญ่ พระเจ้ากรุงจีนแผ่นดินกึ่งใต้เสวยราชย์ ณ เมืองเปียนกิ่น (คือที่ตั้งค่ายฝงในมณฑลยูนนานปัจจุบัน) เป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๑๕๔๗-๑๕๖๑ ให้ตั้งเตาหลวงสำหรับทำเครื่องถ้วยขึ้นริมแม่น้ำเซียง ซึ่งมีภูเขาบังลมเหมาะแก่การตั้งเตาเครื่องถ้วย แลอยู่ในที่ท่าเลือนที่จะหาสรรพสิ่งที่ต้องการใช้ในการทำเครื่องถ้วยได้ง่าย ให้เรียกชื่อตำบลนั้นว่า ‘กึ่งใต้กิ่น’ (คำว่า “กิ่น” หมายถึง

รูปที่ ๕
 วัวมีเด็กไว้ผมเบี่ยนอนตะแกงขวา
 อยู่บนหลัง คินเผาเกลืออบ
 ยาว ๑๔.๒ ซม. สูง ๑๐.๕ ซม.
 ศิลปินสมัยชอง
 พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘

บันทึก ๕๐๑๖
 ๖/๖/๖๖
 ๕

หลวงพ่อ วัดมหาธาตุ
พ.ศ. ๒๕๒๔

รูปที่ ๖

พระพรหมทรงหงส์ ?

ดินเผาเคลือบ ขาว ๑๗ ซม. สูง ๒๗.๗ ซม.

ศิลปจีนสมัยซ้อง

พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘

ความว่าเป็นทำเลค้าขาย เมืองที่เรียกว่า “ตัน” (ถึงจะใหญ่โตเท่าไร ไม่ทำกำแพงเมือง) และเครื่องถ้วยที่ทำในเตาหลวงครั้งนั้นให้เขียนยี่ห้อ ‘เก็งเต็กนี้จี’ แปลว่าทำในแผ่นดินเก็งเต็ก ไว้ด้วยเป็นสำคัญ เครื่องถ้วยที่ทำที่ตำบลเก็งเต็กตันนั้น ไทยเราเรียกนามตามมณฑลว่า ‘เครื่องถ้วยกังไส’ มาจนทุกวันนี้” สืบต่อมาช่างจีนสมัยราชวงศ์ซ่งสามารถค้นคว้าส่วนผสมของน้ำยาเคลือบให้เป็นสีเขียวไข่กาเลียนแบบสียกคือชนิดที่เรียกว่า ซีลาดอน (Celadon) อย่างไรก็ดี แม้ความรู้การปั้นเผาเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์ซ่งจะก้าวหน้าไปไกล แต่ลวดลายและวิธีเขียนยังไม่วิจิตรงดงามนัก ชอบทำแต่ของสีเขียว เช่น สีขาวหรือสีเขียวไข่กา วิชาทำเครื่องถ้วยอย่างสีขาวและสีเขียวไข่กา คงล้าหลังหาใช่ทำอยู่แต่ประเทศจีนไม่ ในประเทศเกาหลี ญี่ปุ่น และประเทศไทย ก็ได้รับความรู้ความสามารถปั้นเผาได้เหมือนกัน เช่นที่เมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัย เป็นต้น

สมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ. ๑๔๑๑-๒๑๘๗) ซึ่งร่วมเวลากับสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็เริ่มต้นในปลายรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๑๔๑๑ และสิ้นสุดในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๗ ยุคนี้ศิลปกรรมทำเครื่องถ้วยชาแบบเตาเก็งเต็กตัน มณฑลกังไส ได้รับการทำนุบำรุงจนเจริญงอกงามเป็นเยี่ยมทั้งกระบวนปั้นรูป เขียนลายครามและลายสี จากหลายรัชกาลที่สำคัญคือ

๑. รัชกาลพระเจ้าเซ่งโง้ว (ยงเย้า) ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๔๔๖-๑๔๖๘ และได้ย้ายราชธานีจากเมืองนำเกียไปตั้งอยู่ที่เมืองปักกิ่ง เรียกยี่ห้อแผ่นดินว่า ยงลัก (Yung-Lo)

๒. รัชกาลพระเจ้าซวนจง ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๔๖๘-๑๔๗๘ เรียกยี่ห้อช้วนเต็ก (Hsüan Tê)

๓. รัชกาลพระเจ้าเซียงจง ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๐๘-๒๐๓๑ เรียกยี่ห้อแผ่นดินว่า เซ่งหวย (Ch'êng Hua)

๔. รัชกาลพระเจ้าชิงจง ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๖๕-๒๑๑๐ เรียกยี่ห้อแผ่นดินว่า เกียเจ็ง (Chia Ching)

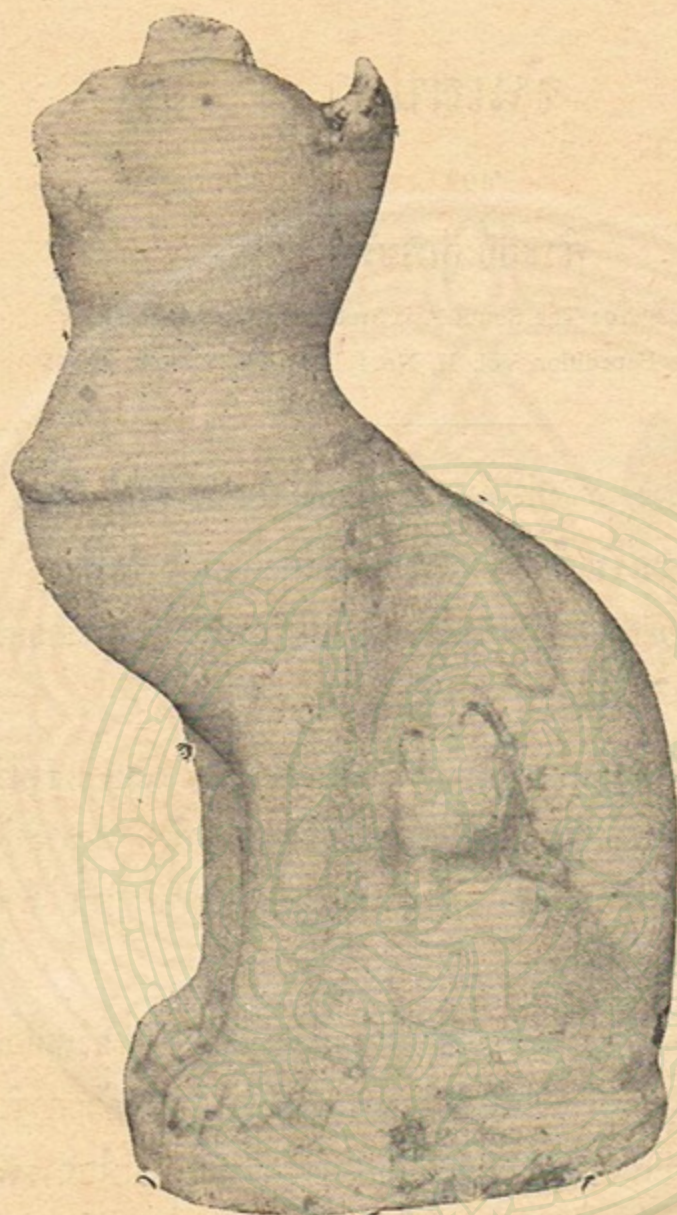
เครื่องถ้วยจีนมักมีเครื่องหมายการค้าหรือตัวหนังสือแสดงอายุของการสร้างอยู่ที่ก้นภาชนะ ตัวหนังสือนั้นเป็นนามราชวงศ์บ้าง เป็นนามกษัตริย์บ้าง เป็นยี่ห้อหรือนามแผ่นดิน (รัชกาล) เขียนเรียงจากขวามาซ้ายมือหรือเรียงแถวจากบนลงล่าง แถวเดียวบ้าง สองแถวบ้าง ตามแต่จะมีถ้อยคำมากน้อย แต่เครื่องถ้วยหรือตุ๊กตาดินเผาเคลือบที่พบคราวนี้ไม่มีตัวหนังสือจีนบอกเครื่องหมาย และทำเป็นรูปตุ๊กตาแปลกน่าชม ซึ่งพบแบบนี้เป็นครั้งแรกในเมืองไทย (ดูรูปที่ ๓-๘).

รูปที่ ๑
สิงโต ดินเผาเคลือบ
สูง ๒๔ ซม. ศิลปจีนสมัยซ่ง
พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘

ภาพที่ ๑
สิงโต
พระที่นั่ง

รูปที่ ๘
 แมวผูกโบว์นั่งชันขาหน้าชูคอ
 และมีลูกแมวโผล่หน้าใต้ท้องแม่
 ดินเผาเคลือบ สูง ๑๓.๘ ซม.
 ศิลปินสมัยชอง พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗

บันทึก
 ช. ๖
 ๖๖๖๖

จันเสน

ของ

สวัสดี กูเพ็ชร

แปลจากบางตอนของเรื่อง The South Asia Section by George F. Dales*
พิมพ์ลงในหนังสือ Expedition Vol. II, No. I, Fall 1968 หน้า 38, 40, 45

จุดมุ่งหมายที่สำคัญของงานทางค่านโบราณคดีของแผนกเอเชียใต้ คือ

๑. เพื่อสืบสวนถึงความเจริญขึ้นของอารยธรรมในดินแดนเอเชียใต้

๒. เพื่อสัมมนาร่องรอยการติดต่อเท่าที่จะเป็นไปได้ทางด้านการค้าขายและวัฒนธรรม
ระหว่างชมพูทวีป (อินเดีย) กับดินแดนตะวันออกไกล

เมื่อเร็ว ๆ นี้เองทางแผนกได้หาช่องทางที่จะขยายกิจกรรมงานสนามสำหรับพิพิธภัณฑ์
ของมหาวิทยาลัย เข้าไปในพื้นที่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ถูกทอดทิ้งมาจนกระทั่งบัดนี้ ดังนั้น
ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ทางแผนกจึงได้ออกทำการวิจัยงานสนามในอัฟกานิสถาน ปากีสถานตะวันออก
ตก อินเดีย ลังกา ไทย และอินโดนีเซีย

จากประเทศลังกาข้าพเจ้าได้เดินทางต่อไปยังประเทศไทย นายวิลเลียม โคชเลอร์
(Ms. William Kohler) เป็นผู้ชักจูงให้เราสนใจในโบราณคดีที่นั่น ด้วยความเอื้อเฟื้อของ
กรมศิลปากร และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร ได้อำนวยความสะดวกในการจัดยานพาหนะ
คันหนึ่ง เพื่อใช้ในการปฏิบัติงานของข้าพเจ้าในครั้งนี้ ข้าพเจ้าได้เดินทางไปสำรวจดินแดนทาง
ประวัติศาสตร์แหล่งใหญ่ ๆ ในภาคกลาง และภาคใต้ของไทยหลายแห่ง รวมทั้งจันเสนซึ่งเป็น
ดินแดนพุทธศาสนาในสมัยต้น ๆ ซึ่งเพิ่งค้นพบเมื่อเร็ว ๆ นี้ จันเสนเป็นชื่อใหม่ของตำบลเล็ก ๆ
แต่ก็มีความสำคัญ ตั้งอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ไปทางเหนือประมาณ ๑๐๐ ไมล์ บางส่วนของตำบล
จันเสนปัจจุบันตั้งอยู่ในบริเวณที่ปรากฏเห็นได้ชัดว่าเป็นเมืองโบราณเมืองหนึ่ง วัตถุที่พบบนผิวดิน
แสดงให้เห็นว่า บริเวณนี้บางส่วนอย่างน้อยที่สุดจะต้องมีอายุประมาณสมัยทวารวดี ในพุทธ-
ศตวรรษที่ ๑๑-๑๕ เมืองจันเสนนี้ถ้าได้ขุดค้นแล้วคงจะได้รับผลดี เนื่องจากบริเวณเมืองมีความ
สำคัญทั้งทางค่านประวัติศาสตร์ ประกอบทั้งมีลักษณะภูมิประเทศที่ดี ดังนั้นจึงได้ตกลงทำ
โครงการร่วม ๓ ปี กับกรมศิลปากร โครงการนี้ได้เน้นหนักไปในเรื่อง การอบรมงานสนามให้แก่
นักศึกษาในมหาวิทยาลัยของไทย และเจ้าหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติด้วย การเดินทาง

* ผู้อำนวยการโครงการแผนกเอเชียใต้ ของพิพิธภัณฑ์มหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย

[illegible][illegible][illegible]

สำรวจในเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๑๐ เป็นผลทำให้เรามีกงานที่น่าสนใจอย่างมากในบริเวณที่มีความสำคัญของเอเชียใต้และตะวันออกเฉียงใต้

เมื่อโครงการไซสตัน (Seiston) นี้สมบูรณ์แล้ว ในปลายเดือนมีนาคมข้าพเจ้าจึงได้ดำเนินงานต่อไปยังประเทศไทย สำหรับการทำงานในระยะแรกที่जनเสนนั้นข้าพเจ้าได้ร่วมงานกับนายเบนเนท บรอนสัน (Bennet Bronson) แห่งแผนกวิชามนุษยวิทยาของเรา และได้มีเพื่อนร่วมทำงานที่แหล่งขุดค้นซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และกรมศิลปากร รวมทั้งนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยศิลปากรเป็นจำนวนหลายคน ได้มีการเตรียมการต่าง ๆ สำหรับเราไว้ล่วงหน้าแล้ว รวมทั้งรถแลนด์โรเวอร์ บ้านพักที่เมืองजनเสน และคนครัวชาวจีนคนหนึ่ง ด้วยความเอื้อเฟื้อของมูลนิธิฮัส (Haas) พิพิธภัณฑสถานของมหาวิทยาลัยได้จัดให้ บรอนสัน และข้าพเจ้าดำเนินการขุดค้นและฝึกอบรม คณะสำรวจของเราซึ่งรวมทั้งนักศึกษาเฉลี่ยประมาณ ๑๕ คน และได้ว่าจ้างชาวบ้านทั้งหญิงและชายประมาณ ๔๐ คน เพื่อช่วยในการขุดค้นครั้งนี้

เมืองโบราณजनเสนมีลักษณะเกือบจะเป็นรูปกลม ล้อมรอบด้วยคูเมือง ลักษณะผิวดินแสดงว่ามีถนนหลายสายที่สร้างขึ้นด้วยดินที่อัดแน่น ออกจากเมืองไปทางทิศเหนือและใต้ หลังจากนั้นเราได้ทำการขุดค้น ๘ แห่ง ด้วยกัน ถึงแม้ว่าเราจะพบเศษอิฐเผาหลงเหลืออยู่บ้างบนผิวดิน แต่เราก็ไม่ได้พบซากของสิ่งก่อสร้างที่ทำด้วยอิฐ ณ แหล่งเดิม (in situ) เลย ที่ตั้งของเมืองนี้ไ้เป็นที่ทำการเพาะปลูกอย่างเป็นล่ำเป็นสันมาแล้วเป็นเวลานานหลาย ๆ ปี และชาวบ้านปัจจุบันคงจะได้อุดถอนหรือทำลายสิ่งก่อสร้างด้วยอิฐที่มีอยู่เดิมเสียไปแล้ว

การขุดค้นครั้งนี้ นอกจากจะได้รับผลและความพอใจในความสำเร็จของโครงการฝึกอบรมแล้ว ก็ยังได้ค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์อย่างไม่นึกฝันอีกด้วย เราได้พบเครื่องปั้นดินเผาที่อาจจะล้าคับอายุสมัยต่าง ๆ เป็นอย่างดี เป็นแบบแรกที่เคยพบในประเทศไทย นอกจากนั้นได้ขุดค้นพบศิลปวัตถุชิ้นพิเศษหลายชิ้น ที่สำคัญที่สุดคือ หวีทำด้วยงา มีลวดลายประดับอย่างวิจิตร กำหนดอายุไว้ชั่วคราวราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ เป็นฝีมือช่างอินเดีย เราพบหวีในหลุมของเศษสิ่งของที่ไม้ได้ใช้แล้ว (rubbish pit) หวีนี้อยู่ในระดับลึกของผิวดินประมาณ ๓ เมตร ชั้นส่วนเล็ก ๆ ของหวีประมาณ ๑๐๐ ชั้น ได้นำมาประกอบเข้าด้วยกัน และกำลังทำการซ่อมอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร นอกจากนั้นเราได้รวบรวมตัวอย่าง carbon ๘ ชิ้นจากหลุมขุดค้น ตัวอย่างดังกล่าวได้ทำการทดลองในห้องปฏิบัติการ carbon ๑๔ ของเรา ซึ่ง carbon เหล่านี้จะสามารถกำหนดอายุที่แน่นอนเป็นครั้งแรกสำหรับสมัยพุทธศาสนาตอนต้น ๆ ในประเทศไทยได้ นายบรอนสันได้ดำเนินการสำรวจบริเวณใกล้เคียงเมืองजनเสน และ

ได้ขุดตรวจพร้อมกับรวบรวมวัตถุต่าง ๆ ตามที่พบบนผิวดิน ในบริเวณหลายแห่งซึ่งมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับจันเสน เครื่องปั้นดินเผาที่ขุดพบตามลำดับชั้นต่าง ๆ ที่จันเสนนี้ เป็นเครื่องวัดอย่างดีที่สุดสำหรับการกำหนดอายุของบริเวณที่มีอายุตอนต้น ๆ ในภาคกลางของไทย นอกจากนี้ยังจะกำหนดความสัมพันธ์ร่วมกับวัฒนธรรมฟูนันโบราณของเวียดนาม ซึ่งค้นคว้าโดยชาวฝรั่งเศส ซึ่งได้ทำการขุดค้นที่ออก - แก้ว (Og-eo) อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของไซ่ง่อน และมีความสัมพันธ์กับขอมของกัมพูชาด้วย

โครงการขุดค้นที่ประเทศไทยควรจะทำต่อไปในฤดูหนาวนี้ ด้วยความร่วมมือกับนายบรอนสัน และเจ้าหน้าที่ใหม่ในคณะของเราคือ มิสอลิซาเบธ โลออนซ์ (Miss Alizabeth Lyons) ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเคยอยู่ที่นั่นเป็นเวลานาน สำหรับในปีนี้ ทางแผนกของเราได้รับเกียรติที่จะได้นักวิจัยสมทบคนใหม่คือนายโมฮัมหมัด ราฟีก มูгал (Mr. Mohammad Rafique Mughal) จากกรมโบราณคดีของปากีสถาน ซึ่งกำลังทำปริญญาเอกอยู่ที่นี้

บันทึกท้ายเรื่อง

เมืองโบราณที่จันเสน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าโคกจันเสน ตั้งอยู่ที่ตำบลจันเสน อำเภอบางบาล จังหวัดนครสวรรค์ อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของสถานีรถไฟจันเสน ประมาณ ๔๐๐ เมตร ลักษณะของเมืองเกือบเป็นรูปกลม มีคันคูล้อมรอบกว้างประมาณ ๗ เมตร คูเมืองบางตอนขึ้นเนิน ทางทิศใต้ของวัดจันเสนนี้มีบึงโบราณขนาดใหญ่เรียกว่าบึงจันเสน มีความกว้างประมาณ ๒๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๓๐๐ เมตร ใกล้กับบึงจันเสนทางทิศใต้มีคันดินโบราณเรียกว่า "คันคูหนุมาน" สูงประมาณ ๑.๒๐ เมตร กว้างประมาณ ๑.๑๕ เมตร เริ่มจากขอบบึงออกไปทางทิศตะวันออกเป็นเส้นตรง สภาพของเมืองโดยทั่วไป เป็นป่าละเมาะและที่ราบลุ่ม ประกอบด้วยเนินดินใช้ในการเพาะปลูกและมีถนนตัดผ่านเมืองซึ่งเป็นถนนที่สร้างขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ ซึ่งนายนิจ ธิญชีระนันท์ แห่งสำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย เป็นผู้ตรวจพบจากรูปถ่ายทางอากาศ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ เป็นผลให้คณะสำรวจกรมศิลปากรร่วมกับมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย ดำเนินการสำรวจและขุดค้นตั้งแต่เดือนเมษายน ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๑ เป็นเวลา ๓ เดือนโดยมีนายสมพร อยู่โพธิ์ ภัณฑารักษ์เอก กองโบราณคดี เป็นหัวหน้าคณะฝ่ายไทย ทางฝ่ายอเมริกันมี ดร. ยอร์จ เอฟ. เคลส์ และนายเบนเนท บรอนสัน ทำการขุดค้นบริเวณโคกจันเสนห่างจากวัดเข้าไปที่ขุดประมาณ ๑๕๐ - ๒๐๐ เมตร การปฏิบัติงานแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายขุดค้นและ

พญา นนทสูต ๑ พค. ๑๕๓๓ หลุมมอญ
 ๑.๑ (OPD ๑) ในพุทธของหายบฏช่วย -
 - พญาสุวณฺโณ เพื่อไปรักษาสุวณฺโณ ก. จันตน์
 ๑.๑๑๑.๐๕๑๑. กว้าง ๗.๕๗๗. ๗๗๗. ๕๗๗.
 ๗๗๗ ๑๑ ๗๗๗

คณะ: ศาสนา ศาสนาในศาสนา	
ผู้เขียน	วิจิตรวาทะ วิจิตรวาทะ
ผู้พิมพ์/ผู้จัดพิมพ์	วิจิตรวาทะ
ผู้พิมพ์/ผู้จัดพิมพ์	วิจิตรวาทะ
ผู้พิมพ์/ผู้จัดพิมพ์	วิจิตรวาทะ

ฝ่ายสำรวจ หลังจากชุกกันแล้วได้พบวัตถุเป็นจำนวนมากที่สำคัญที่สุดก็คือ เครื่องปั้นดินเผาตั้งอยู่ในชั้นดินต่าง ๆ ตั้งแต่ชั้นลงไปถึงลึกประมาณ ๓ เมตร ซึ่งเครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้ใช้เป็นหลักในการกำหนดอายุโดยประมาณว่า บริเวณที่พบของทวารวดีนั้นเป็นสมัยต้น กลาง หรือ ปลายเท่าที่เรา กำหนดอายุสมัยทวารวดีไว้แล้ว เราพิจารณาคุณลักษณะและลักษณะรูปเคารพ ได้พบวัตถุอีกชิ้นหนึ่ง คือ หวีทำด้วยงา กว้าง ๗๖ ซม. ยาว ๑๑ ซม. หนา ๖ ซม. มีลวดลายงดงาม กำหนดอายุตาม ลวดลายว่าคงจะอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ ในการชุกกันครั้งนี้ได้พบถ้ำในชั้นดินต่าง ๆ ซึ่ง ดร. เกลส ได้ขอเข้าไปทำการตรวจหาคาร์บอน ๑๔ ที่ห้องปฏิบัติการของมหาวิทยาลัย เพนซิลวาเนีย เพื่อจะทราบเรื่องอายุสมัยของทวารวดีได้แน่ชัด หลังจากได้ตรวจสอบแล้ว ดร. เกลส ได้แจ้งมาตามจดหมายถึง นายชิน อยู่ดี ภัณฑารักษ์พิเศษ กองโบราณคดี ลงวันที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๑๑ ความว่า “ผลของการทดสอบหาคาร์บอน ๑๔ นั้น แสดงว่าเงินเสนจะต้องมีอายุ เก่ากว่าที่เราคิดไว้แต่เดิม บางทีน่าจะมีอายุเก่าถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑ (พุทธศตวรรษที่ ๖)” ซึ่งแต่เดิมนั้นการกำหนดอายุทวารวดีอาศัยจากจดหมายเหตุจีนและลักษณะลวดลายรูปเคารพ เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ ดังนั้นจึงเกิดมีปัญหว่าสมัยทวารวดีจะตั้งกันเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๑ หรือก่อนนั้น และระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๖ กับพุทธศตวรรษที่ ๑๑ จะเป็นสมัยใด ตามจดหมายเหตุจีนกล่าวว่าเป็นสมัยฟูนัน ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องปรึกษากันต่อไป และนอกจากนั้น ดร. เกลส ได้ขอยืมเศษเครื่องปั้นดินเผาที่ได้จากการชุกกัน ไปตั้งแสดงชั่วคราวเพื่อศึกษาวิจัยที่มหาวิทยาลัย เพนซิลวาเนีย มีกำหนด ๑ ปี ซึ่งนอกจากจะเป็นการร่วมมือทางด้านวิชาการแล้วยังจะช่วยให้การศึกษาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ก้าวหน้าต่อไปอีกด้วย ทั้งยังเป็นการเผยแพร่ชื่อเสียงของประเทศไทยด้วย และในบั้นนี้คณะสำรวจชุกได้เสนอโครงการเพื่อทำการชุกกันหาหลักฐานให้ชัดแจ้งยิ่งขึ้น โดยจะเริ่มปฏิบัติงานราวเดือน กุมภาพันธ์ ถึงเดือนเมษายน.

ประติมากรรมขอม

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล

ทรงเรียบเรียงจากบทความของศาสตราจารย์ จอง บัวเชอติเย่

(ต่อจากนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๒ เล่ม ๕ พ.ศ. ๒๕๑๒)

เทพขึ้นรอง

พระคเณศ พระคเณศเป็นเทวรูปที่สร้างกันบ่อยที่สุดในศิลปขอม เป็นเทวรูปที่แพร่หลายอย่างแท้จริงในสมัยหลังเมืองพระนคร และคงหล่อด้วยสัมฤทธิ์อยู่ในประเทศกัมพูชาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ เทวรูปพระคเณศมี ๒ หรือ ๔ กร และทรงถือสิ่งต่าง ๆ กัน แต่ขวาน (ปรัศ) และพันธุ์ผักชนิดหนึ่ง (มุลกะ) ดูเหมือนจะไม่ปรากฏขึ้นในประเทศกัมพูชา ส่วนสังข์และจักรนั้นมีปรากฏอยู่เสมอ

ประติมากรรมพระคเณศสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร มี ๒ หรือ ๔ กร ประทับยืนหรือนั่ง มีหรือไม่มีพนักอยู่ข้างหลัง ทรงเครื่องแต่งองค์ที่ไม่แสดงลักษณะอะไรมากนัก เหตุนี้จึงเป็นการยากที่จะกำหนดอายุได้ ศาสตราจารย์ คูปองต์ ได้เสนอว่าเทวรูปพระคเณศประทับนั่งจากทวาลผักกิน (Túol Pheak Kin) ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ (รูปที่ ๕๗) นั้นอยู่ในศิลปแบบพนมดา รูปพระคเณศจากทวาลอังดอนโต (Túol Ang Don Teau) ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ ก็มีลักษณะคล้ายกับรูปพระคเณศจากตายนินญ (Tây - ninh) ในพิพิธภัณฑสถานกรุงไซ่ง่อน ทั้งสองรูปมีพนักอยู่เบื้องหลังและคงมีอายุไม่เก่าไปกว่า พ.ศ. ๑๒๕๐ อันอาจเห็น

รูปที่ ๕๗

พระคเณศจากทวาลผักกิน

ศิลา สูง ๑๕ ซม.

พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ

ศิลปแบบพนมดา

ได้จากเครื่องแต่งองค์ เทวรูปพระคเณศองค์อื่นๆ อาจกำหนดอายุได้ยากยิ่งกว่านี้ แต่รูปพระคเณศจากปราสาทไพรงุกซึ่งปรากฏอยู่ในองค์ประกอบบนผนังเป็นพิเศษ และได้ปรักหักพังไปมาก ตามหลักฐานจากศิลาจารึก ก็อาจมีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ สำหรับเทวรูปพระคเณศขนาดใหญ่จากตริโตน (Triton) รายละเอียดของลวดลายเครื่องประดับก็ทำให้อาจกล่าวได้ว่า เทวรูปพระคเณศองค์นี้อยู่ในศิลปะแบบกำแพงพระ

สำหรับในศิลปะขอมสมัยเมืองพระนคร ในบรรดาเทวรูปพระคเณศซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากตั้งแต่ศิลปะแบบเกาะแกร์ลงมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ จะขอลำดับถึงแต่เพียงว่าในศิลปะแบบเกาะแกร์ มีเทวรูปพระคเณศ ๒ กรประทับนั่งและทรงเครื่องอาภรณ์อย่างมากมาจากปราสาทบาก (Bak) เทวรูปองค์นี้เป็นเทวรูปพระคเณศขอมที่ใหญ่ที่สุด เป็นศิลาสลักแท่งเดียวกับฐานสูง ๒.๓๐ เมตร สำหรับในศิลปะแบบนครวัด ก็มีเทวรูปพระคเณศ ๘ กร ที่สลักอยู่บนภูเขาที่พุ่งเงกัง (Pung Keng Kang) ในปลายสมัยเมืองพระนครก็มีเทวรูปพระคเณศที่ปราสาทสรงเค (Srange) เป็นเทวรูปที่ยืนอิงแผ่นหลังมี ๓ เศียร ๖ กร และเป็นประติมากรรมที่มีลักษณะรูปภาพอย่างแปลกประหลาด

พระขันธกุมาร นอกไปจากประติมากรรมสมัยเมืองพระนครที่เป็นภาพสลักหินต่ำแล้ว ก็ยังคงมีประติมากรรมลอยตัวของพระขันธกุมารเพียง ๓ รูป ในสมัยก่อนสร้างเมืองพระนครมีอยู่ ๒ รูปที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน รูปหนึ่งมาจากเมืองนครบุรี (Angkor Borei) และปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ อีกรูปหนึ่งมาจากกไดอัง (Kdei Ang) ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกีเมต์ กรุงปารีส (รูปที่ ๕๘) ทั้งสองรูปมีพระเกศาขมวด แบ่งเป็น ๓ ปอย (ตรีศิวา) และประทับนั่งคร่อมอยู่บนหลังนกยูง หางนกยูงได้แผ่ออกเป็นแผ่นเบื้องหลังของพระขันธกุมาร เทวรูปพระขันธกุมารอีกองค์หนึ่งซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ น่าเสียดายที่ว่าพระเศียรได้หักหายไปเสียแล้ว พระขันธกุมารองค์นี้ประทับยืนอยู่เหนือพาหนะของพระองค์ เทวรูปทั้งสามองค์นี้คงสร้างขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔

ในภาพสลักหินต่ำสมัยเมืองพระนคร เป็นที่น่าที่ภาพสลักรูปเทพ ๔ องค์ที่จะกล่าวถึงต่อไป รวมทั้งภาพ

รูปที่ ๕๘

พระขันธกุมารจากกไดอังขุมนิค
ศิลาทราย สูง ๘๐ ซม.
พิพิธภัณฑสถานกีเมต์ กรุงปารีส
ศิลปะขอมแบบไพรงุกหรือกำแพงพระ

สลักบนหน้าบันและภาพสลักบนผนังในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ บางครั้งแรกก็เข้ามาเป็นพาหนะของพระขันธกุมารแทนนกยูง

รูปที่ ๕๕
พระอาทิตย์จากพนมบาเต
ศิลา สูง ๕๐ ซม.
พิพิธภัณฑสถานกรุงไซ่ง่อน
ศิลปะขอมแบบไพรกเมง

พระอาทิตย์ สำหรับประติมากรรมสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร ก็มีอยู่เพียงรูปเดียวจากพนมบาเต (Phnom Bathé) ในพิพิธภัณฑสถานกรุงไซ่ง่อน (รูปที่ ๕๕) เทวรูปพระอาทิตย์องค์นี้คงไม่เก่าไปกว่า พ.ศ. ๑๒๕๐ มากนัก สำหรับทางด้านแบบศิลปะ เทวรูปองค์นี้ต้องเป็นรูปพระอาทิตย์อย่างแน่นอน ทั้งนี้เพราะเหตุว่าทรงถือดอกบัวตูม ๒ ดอก ทรงสวมมาลาหลายเหลี่ยม ซึ่งมีประภาณทาลประกอบลักษณะบางประการของเครื่องทรงและเครื่องประดับก็ดูเหมือนจะแสดงให้เห็นว่าเป็นการพยายามคัดแปลงมาจากลักษณะรูปภาพของอินเดีย สำหรับเทวรูปพระอาทิตย์องค์อื่น ๆ ซึ่งทั้งหมดมาจากดินแดนแถบปากแม่น้ำโขง ก็อาจนำมาเปรียบเทียบกับเทวรูปพระอาทิตย์องค์ที่หนึ่งนี้ได้บ้าง เป็นต้นว่าลักษณะของเครื่องแต่งองค์ซึ่งมีแตกต่างกันออกไป มาลาทรงสูง มีประภาณทาลรูปวงกลมประกอบ

ในสมัยเมืองพระนคร ประติมากรรมลอยตัวรูปพระอาทิตย์องค์เดียวที่รู้จักกันอยู่ในศิลปะแบบเกาะแกร์ คือที่ปราสาทธม เป็นรูปพระอาทิตย์ประทับนั่งขัดสมาธิอยู่หน้าแผ่นเบืองหลัง ซึ่งเป็นวงกลมขนาดใหญ่ ทรงมงกุฎยอดแหลมเช่นเดียวกับพระนารายณ์ เทวรูปพระอาทิตย์องค์นี้คงจะเกี่ยวข้องกับเทวรูปพระจันทร์ ซึ่งจะเห็นได้จากภาพสลักบนทับหลังและหน้าบันที่มีเทพเจ้าที่สำคัญอยู่กลาง มีเทวรูปพระอาทิตย์และพระจันทร์ประทับนั่งอยู่หน้าประภาณทาลวงกลมใหญ่ ๒ ข้าง ในภาพสลักนูน

ทำขนาดใหญ่บางภาพในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ มีการสลักภาพพระอาทิตย์ประทับนั่งอยู่เหนือราชรถเทียมม้า มองเห็นทางด้านหน้า เช่นบนผนังที่ปราสาทมุกตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทนครวัด (รูปที่ ๑๐๐) และเศษภาพสลักจากเมืองพระนครหลวง เทวรูปพระอาทิตย์มักเป็นเทพองค์แรกเสมอในบรรดาภาพเทพ ๔ องค์

พระอินทร์ เทวรูปพระอินทร์ปรากฏค่อนข้างเร็วในภาพสลักนูนต่ำ เช่นบนทับหลังด้านตะวันออกของปราสาทสมโบร์ไพรกุกหลังที่ ๑ ได้ (ภาพลายเส้นที่ ๓ ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๑ เล่ม ๕ หน้า ๘๕)

เทวรูปพระอินทร์นี้ปรากฏอยู่บ่อย ๆ บนทับหลังด้านตะวันออกของเทวาลัยในสมัยเมืองพระนคร ทั้งนี้ เพราะเหตุว่าทรงเป็นผู้รักษาศิ (ทักปาต) ด้านตะวันออก พระองค์ทรงช้างเอราวัณซึ่งมักมี ๓ เศียร ไม่ปรากฏมีประติมากรรมลอยตัวของพระอินทร์ แม้ว่าเทวรูปพระอินทร์รูปหนึ่งจะมีกล่าวไว้ในศิลาจารึกทางพุทธศาสนา คือศิลาจารึกถมาพุก (Thma Puok) ใน พ.ศ. ๑๕๓๒ ก็ตาม ภาพบุคคลซึ่งช้าง ๓ เศียรที่มุกประตุมืองพระนครหลวงแม้ว่าจะมีลักษณะตรงกับพระอินทร์ก็จริง แต่ก็ไม่แน่ว่าจะเป็นเทวรูปพระอินทร์หรือไม่ ทั้งนี้ เพราะประติมากรรมในสมัยนี้ตกอยู่ในพุทธศาสนาลัทธิมหายานแบบผสมในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

รูปที่ ๑๐๐

ภาพสลักนูนต่ำบนผนังปราสาทมุกตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทนครวัด แสดงภาพเทพ ๔ องค์มาปลูกบรรทมพระนารายณ์ มีพระอาทิตย์อยู่ข้างล่าง

แถวบน (จากซ้ายไปขวา)

คือท้าวฤเว

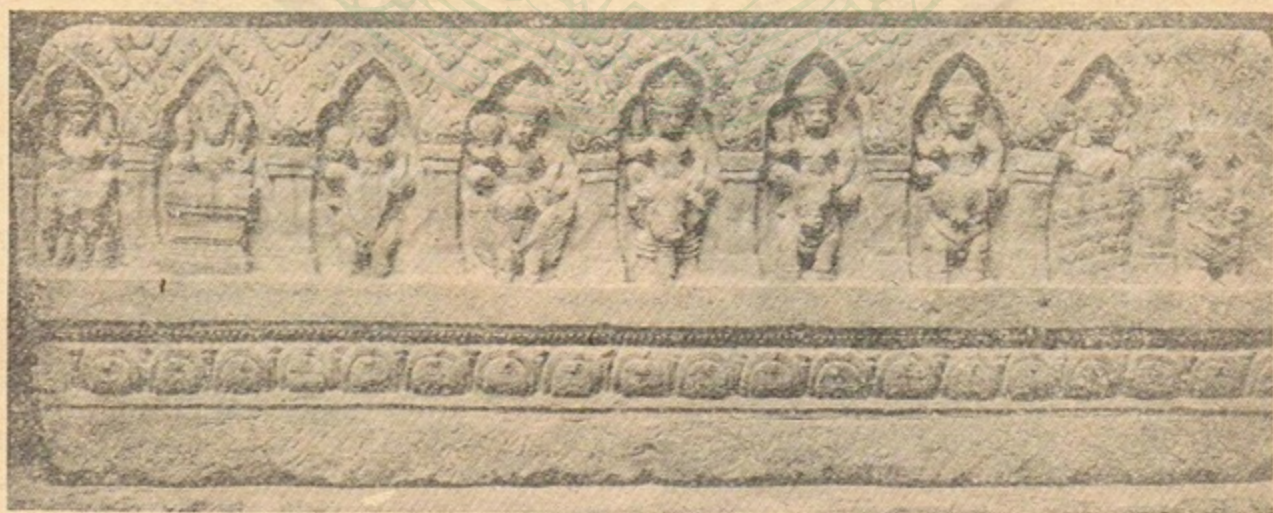
พระพรหม และพระขันธกุมาร ตามลำดับ

ศิลปขอมแบบนครวัด

เทพเจ้าองค์อื่น ๆ อาจรู้จักได้แต่เพียงเฉพาะประติมากรรมสัมฤทธิ์ เป็นกันว่ารูปพระวิศวกรรมในพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ หรือจากภาพสลักซึ่งเป็นอิสระในตัวเอง และมักแสดงถึงเทพเจ้าหลายองค์

เทพ ๔ องค์ ภาพเทพเหล่านี้มักสลักเรียงเป็นแนวภาพนูนต่ำ ในสมัยเมืองพระนครเทพแต่ละองค์จะประทับอยู่ภายในซุ้ม แต่สำหรับบางภาพก็อาจสลักนูนสูงออกมาภายใต้พลับพลาที่

แยกออกจากกัน หรือบางครั้งก็สลักแยกแต่ละองค์เป็นภาพเดี่ยว มีเคียวสำหรับตั้งบนฐาน ภาพสลัก
 นูนต่ำเป็นแนวตั้งกล่าวมีปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากตามศาสนสถานของขอม และดูเหมือนจะตั้งอยู่
 ในอาคารทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เทพเหล่านี้มักประกอบจากซ้ายไปขวาค้างต่อไปนี้ คือองค์ที่ ๑
 พระอาทิตย์ องค์ที่ ๒ พระจันทร์ องค์ที่ ๕ พระอินทร์ องค์ที่ ๘ พระราหู องค์ที่ ๙ พระเกตุ
 องค์ที่ ๖ มักเป็นท้าวภูเระ ส่วนเทพองค์ที่ ๓, ๔ และ ๗ นั้นไม่ใคร่แน่นอน และพาหนะของพระ
 องค์ซึ่งมักไม่ใคร่แน่นอนเสมอไปสำหรับเทพบางองค์ เช่นพระขันธกุมาร ก็ทำให้อาจทราบได้
 โดยยากว่าเทพองค์นั้นเป็นองค์ใด ในบรรดาเทพเหล่านี้บางครั้งก็มี พระยม พระพรหม พระอัคนี
 พระขันธกุมาร พระพาย (วายุ) พระอิศาน และพระนารายณ์ ฯลฯ ภาพสลักเหล่านี้เดิมมักมีผู้
 เข้าใจผิดคิดว่าเป็นภาพเทวตานพเคราะห์ แต่ความจริงอาจเป็นภาพสำหรับการเก็บน เช่นในศิลา
 จารึกที่ปราสาทออกยม คือภาพที่รวมเอาเทพประจำดาว ๔ ดวง เทวตารักษาทิศ ๔ หรือ ๓ องค์
 และเทพผู้ยิ่งใหญ่ ๑ หรือ ๒ องค์ มาปะปนกัน เทพผู้ยิ่งใหญ่เหล่านี้บางครั้งก็ทรงเป็นเทวคาผู้
 รักษาทิศด้วย หน้าที่อันแท้จริงของภาพสลักเหล่านี้ยังคงมีคมนอยู่ เป็นต้นว่า ภาพสลักกลุ่มเทพ
 ๘ องค์บนภูเขาที่อังขนา (Ang Khna) ก็เกี่ยวข้องกับภาพสลักนูนต่ำแสดงเทพผู้ยิ่งใหญ่ ๘
 องค์ และเทพธิดาอีก ๘ องค์ คงมีภาพสลักแบบนี้แต่เพียง ๒ แผ่นเท่านั้นที่อาจแสดงถึงเทวคา
 นพเคราะห์อย่างแท้จริงในสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร คือที่ปราสาทสมโบร์ไพรกุก และทับหลัง
 ที่วัดเจียง (Vat Chveang) ในศิลปะแบบไพรกเมง แต่ในสมัยเมืองพระนครนั้นรูปเทพ ๘ องค์นี้
 ก็มีอยู่ในศิลปะทุกแบบ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ (รูปที่ ๑๐๑)

รูปที่ ๑๐๑

เทพ ๘ องค์จากปราสาทออกยม
 ศิลาทราย พิพิธภัณฑ์สถานเมืองพระนคร
 ศิลปะขอมแบบบันทายศรีหรือคลัง พ.ศ. ๑๕๔๔

เทพผู้รักษาทิศ เทวรูปเทพผู้รักษาทิศมักปรากฏอยู่บนทับหลัง บนกลีบขนุนปรางค์ (ตั้งแต่ศิลปแบบนครวัด) บางครั้งเทพผู้รักษาทิศนี้ก็สลักเป็นประติมากรรมลอยตัวขนาดค่อนข้างเล็ก เป็นเทพกำลังประทับนั่งเหนือพาหนะ ยกพระขงฆ์ขาขึ้น ยังไม่เคยค้นพบเทวรูปเทพผู้รักษาทิศครบชุด แต่รูปเหล่านี้ก็ดูเหมือนจะมีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร คือตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ เช่นประติมากรรมที่มาจากเมืองนครบุรีและปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์ก็เมต์ กรุงปารีส

มีรูปพระวรุณทั้งงดงามอยู่องค์หนึ่ง ประทับนั่งอยู่บนฐานซึ่งประกอบด้วยหงส์ ๔ ตัว ประติมากรรมดังกล่าวมาจากปราสาทกุกโดน (Kuk Don) และอยู่ในศิลปแบบแปรรูป (รูปที่ ๑๐๒) รูปเทพผู้รักษาทิศนี้มีอยู่เป็นจำนวนมากในศิลปแบบบายน เช่น รูปพระวรุณเหนือนาค ๓ เศียร ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ พระนिरฤติเหนือรากษส ฯลฯ เทพผู้รักษาทิศนี้มักแสดงเป็นรูปเหมือนมนุษย์ แต่ก็มักทรงศิราภรณ์ของอสูร ลักษณะดังกล่าวอย่างน้อยที่สุดก็มีปรากฏอยู่ในศิลปแบบบายน เช่น รูปพระนารายณ์ทรงกรุฑา (รูปที่ ๑๐๓)

รูปที่ ๑๐๒

พระวรุณทรงหงส์จากปราสาทกุกโดน
ศิลาทราย สูง ๗๘ ซม.
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบแปรรูป

รูปที่ ๑๐๓

พระนารายณ์ทรงกรุฑา (ผู้รักษาทิศ)
จากปราสาทบันทายฉมาร์
ศิลาทราย สูง ๓๗ ซม.
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบบายน

เทวสตรี

ภาพเทวสตรีที่นิยมสร้างกันบ่อยที่สุดก็คือเทวรูปพระเทวีและพระศรี ทั้งนี้ หมายถึง ศักติ (ชายา) ของพระอิศวรและพระนารายณ์นั่นเอง จากผลการค้นคว้าในปัจจุบัน ปรากฏว่าประติมากรรมรูปเทวสตรีปรากฏขึ้นช้ากว่าประติมากรรมรูปเทวบุรุษเล็กน้อย คือเริ่มปรากฏขึ้นในศิลปะแบบ สมโบร์ไพรกุกและแบบก่อนมาเท่านั้น ทฤษฎีเก่าที่ว่าประติมากรรมรูปสตรี “ที่ยืนเอียงตะโพกอย่างค่อนข้างแข็งกระด้างและขม้อย่างที่ไม่อาจอธิบายได้” เป็นประติมากรรมที่เก่าที่สุดในศิลปะขอม นั้น ได้เลิกเชื่อกันเสียแล้ว

พระเทวีหรืออูมา เทวรูปพระเทวีนี้นักกล่าวอยู่อย่างชัดเจนในศิลาจารึก แต่ก็เป็นกรยากที่จะรู้จักได้ เพราะเหตุว่าสิ่งที่ถืออยู่ในพระหัตถ์มักหายไปเสียแล้ว รูปพระเทวีนี้นั้นมี ๒ กร เกลาพระเศียรเป็น “ชฎา” ไว้ข้างบน หรือมี ๔ กร ทรงสวมมาลารูปทรงกระบอก และถืออาวุธของพระนารายณ์ (ตำราบางเล่มยังได้กล่าวไว้ว่า พระอูมาหรือพระเทวีนี้นั้นเป็นพระชนิษฐาของพระนารายณ์) ประติมากรรมรูปสตรีสมัยก่อนสร้างเมืองพระนครจะเป็นรูปพระเทวีนี้นั้น (รูปที่ ๑๘ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๑ เล่ม ๔ หน้า ๖๕)

ประติมากรรมพระเทวีที่เห็นได้ชัดที่สุดในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ ก็คือรูป มหิษาสูรมรรทินี ซึ่งอาจรู้จักได้จากประติมากรรมที่มี ๔ กร มักถืออาวุธของพระนารายณ์ ทรงสวมมาลารูปทรงกระบอก และประทับยืนอยู่บนฐานซึ่งมีภาพการฆ่าควายหรือตีระฆะควาย คือ มหิษะประกอบอยู่ (รูปที่ ๑๐๔) องค์ของเทวสตรีจากสมโบร์ไพรกุก ซึ่งแสดงการเอียงตะโพกอย่างมากมายอันอาจหมายถึงการสู้รบ (รูปที่ ๑๐๕) ก็อาจเป็นรูปมหิษาสูรมรรทินีนี้ได้เช่นเดียวกัน

ในศิลปะสมัยเมืองพระนคร รูปมหิษาสูรมรรทินีนี้ ก็มักมีแสดงเป็นภาพสลักนูนต่ำเท่านั้น และมีอยู่เป็นจำนวนมากพอใช้ เช่นที่สลักอยู่บนส่วนล่างของเสาศิลาภรณ์ และบนหน้าบัน ณ ปราสาทบันทายศรี นอกจากนี้ยังมีประติมากรรมอีก ๒ รูป คือประติมากรรมจากปราสาทคอนเท (Don Tei) ทรงศิราภรณ์แบบ “กิริฎะ - มุฎะ” มีฐานประดับด้วยตีระฆะควายและมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ รวมทั้งเศษชิ้นส่วนจากกุกแขวต (Kuk Khvæt) ในพิพิธภันท์กรุงพนมเปญ

โดยทั่วไป ปรากฏว่าพระเทวีที่มีลักษณะเหมือนมนุษย์ธรรมดา มี ๒ กรนั้น มักจะปรากฏตั้งแต่ศิลปะแบบพระโคลงมา (ณ ปราสาทบากอง ยังคงมีเทวรูปพระเทวี ๔ กร ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภันท์กรุงพนมเปญ แต่น่าเสียดายที่สิ่งที่ถืออยู่ในพระหัตถ์ได้หักหายไปเสียแล้ว) ศิราภรณ์ที่ทรงมักประกอบด้วยกระบังหน้าและ “ชฎามงกุฎ” และแม้ว่าจะไม่ทรง “ทักจันทร์ เป็นปิ่น”

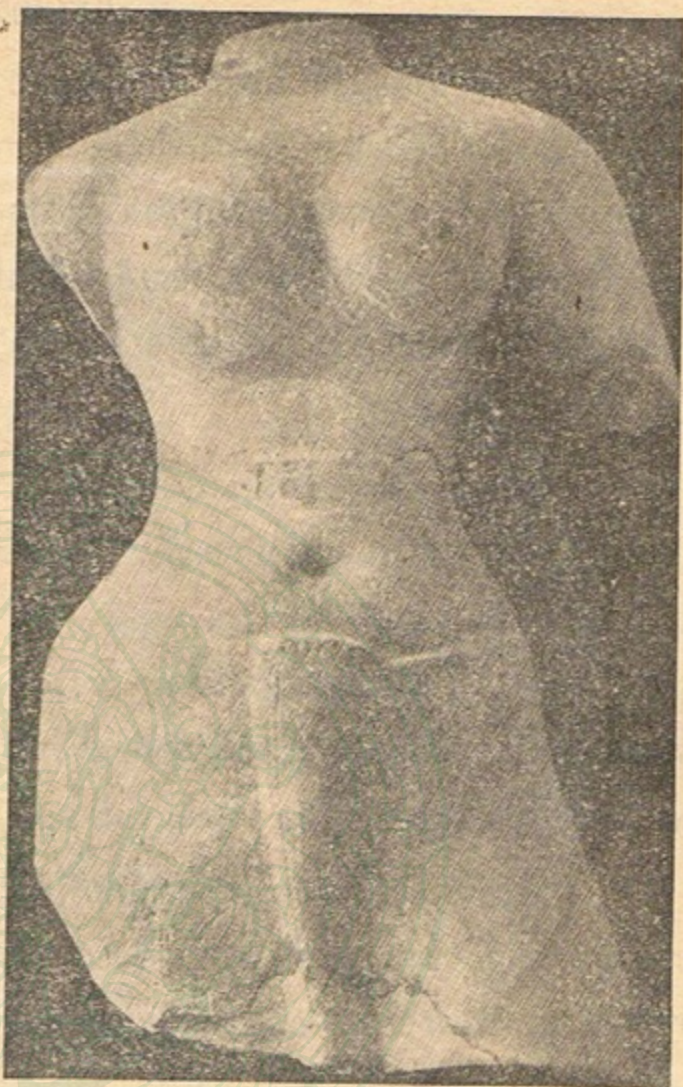
รูปที่ ๑๐๔

พระมเหษาสุมรรณีนีจากเหลียวฮู
(Lieu - huu)

ศิลา สูง ๑๕ ซม.

พิพิธภัณฑ์สถานกรุงไซ่ง่อน

ศิลปขอมสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร

รูปที่ ๑๐๕

พระอุมาจากสมโบร์ไพรกุก

ศิลา สูง ๖๕ ซม.

พิพิธภัณฑ์สถานกรุงพนมเปญ

ศิลปขอมสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร

แต่ศิราภรณ์ของพระเทวีก็มีวิวัฒนาการเช่นเดียวกับศิราภรณ์ของพระอิศวร เช่น รูปพระอุมาเหศวรทรงโคนนทิจากปราสาทธม และรูปพระอุมาเหศวรจากปราสาทบันทายศรี (รูปที่ ๓๐ ใน นิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๒ เล่ม ๑ หน้า ๖๘)

พระศรีหรือลักษมี ไม่ปรากฏมีจารึกที่กล่าวถึงพระศรีก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๕ และไม่มีประติมากรรมสมัยก่อนสร้างเมืองพระนครที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นรูปพระศรีอย่างแน่นอน รูปหุ่นต่ำพระศรีมีปรากฏอยู่เพียงรูปเดียวบนทับหลังในศิลปะแบบไพรกเมง แสดงภาพปางอนันตคยันมุรติหรือพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ที่ปราสาท A ในกลุ่มใกล้กับโรบังโรเมียะ (Robang Romeah)

พระลักษมีนี้ทรงถือดอกบัว แต่พระเศียรได้หักหายไปเสียแล้ว อย่างไรก็ตาม นายปาร์มังทีเอร์ผู้ได้เห็นทับหลังชิ้นนี้เมื่อยังอยู่ในลักษณะที่ติดว่า ได้กล่าวว่า ทรงผมของ “ผู้รับใช้” นั้นเป็นแบบ “ชฎามงกุฏ”

เทวรูปพระศรีขนาดใหญ่ที่เก่าที่สุดอยู่ในศิลปะแบบเกาะแกร์ คือภาพสลักนูนต่ำภายในปราสาทกระวัน เราอาจทราบได้ว่ารูปนี้เป็นพระลักษมีก็เนื่องจากศิลาจารึก นางทรงสวมกระบังหน้าและมงกุฏ มี ๔ กร และถืออาวุธที่แปลกออกไปบ้าง คือ ศรียูล จักร ดอกบัว และขอช้าง (รูปที่ ๑๐๖) นอกจากนี้ยังมีประติมากรรมเทวสตรีเป็นจำนวนมากที่มี ๒ กร ตั้งแต่พุทธศตวรรษ

รูปที่ ๑๐๖

ภาพสลักนูนต่ำบนผนังอิฐภายในปราสาทกระวันหลังเหนือ
แสดงภาพพระลักษมีและบริวาร
ศิลปะขอมแบบเกาะแกร์

รูปที่ ๑๐๗

พระลักษมีจากปราสาทพระโค
ศิลาทราย สูง ๑.๘๔ เมตร
พิพิธภัณฑ์สถานกรุงพนมเปญ
ศิลปะขอมแบบบาชน

ที่ ๑๕ ลงมาถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ แต่เราก็ไม่อาจทราบได้แน่ชัดว่าเป็นใคร เพราะเหตุว่าไม่มีสัญลักษณ์ประกอบหรือสิ่งที่ถืออยู่ในมือก็ได้หักหายไปแล้ว คงมีแต่เพียงในศิลปะแบบบาชนเท่านั้นที่ได้มีรูปพระศรีที่อาจทราบได้อย่างแน่นอน พระศรีรูปนี้ทรงศรียาล้อมรอบมวยผมข้างบน และทรงถือดอกบัวกุม ๒ ดอก (รูปที่ ๑๐๗) ในภาพสลักนูนต่ำสมัยเมืองพระนคร ภาพอภิเษก

ของพระศรีก็มีแสดงมากที่สุด โดยเฉพาะบนทับหลัง ในภาพอนันตยศันมูรติหรือพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในศิลปะแบบบาปนและนครวัด พระศรีทรงเกล้าผมแบบ “ชฎามงกุฏ” หรือทรงศรียาล้อมแบบ “กิริฎะ — มุกุฎะ”

ณ ปราสาทมณีเกาะแกร์คือปราสาทกระหมี่ มีประติมากรรมนั่ง แต่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่แตกหักเสียที่ปั้นเอน เป็นประติมากรรมสลักแท่งเดียวกับฐาน ฐานประดับด้วยรูปกรูทมองเห็นทางค้ำหน้า รูปนี้อาจเป็นเทวรูปพระไวษณ्वก็ได้

เทวสตรีอื่น ๆ แม้ว่าจะมีกล่าวถึงอยู่บ่อย ๆ ในศิลาจารึก แต่เทวรูปพระสร้อยศวาก็ยังมีแต่เพียงประติมากรรมสัมฤทธิ์ ๒ - ๓ ชิ้นที่หล่อขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ แม้ในภาพสลักนูนต่ำ การสลักภาพเทวสตรีอื่น ๆ ก็มีอยู่น้อยมาก มีภาพสลักนูนต่ำเพียงชิ้นเดียวที่ปราสาทบันทายศรีที่แสดงถึงภาพสัปตมตฤกา (รูปที่ ๑๐๘) นอกจากนี้ที่ปราสาทแปรรูป ณ ปราสาทหลัง

รูปที่ ๑๘๐

ภาพสลักนูนสูงสัปตมตฤกาจากปราสาทบันทายศรี
ศิลาทราย พิพิธภัณฑสถานเมืองพระนคร
ศิลปขอมแบบบันทายศรี

ตะวันออกเฉียงใต้บนลานชั้นบน ณ สถานที่ซึ่งมักสลักเป็นรูปเทพธิดาตามธรรมดา ก็มีเทวรูปพระพรหมี่ ซึ่งแลเห็นได้ ๓ พักตร์ (รูปที่ ๑๐๙) และรูปนางวราหิซึ่งมีศรัทธาเป็นหมูป่า ในศิลปะแบบไพรกเมง ก็มีรูปแม่พระยมนาประดับอยู่บนเสาดิติดกับผนัง ณ ปราสาท A ในกลุ่มใกล้กับโรบัง-โรเมียะ ภาพนี้เป็นภาพเดียวของเทพธิดาแห่งแม่น้ำซึ่งรู้จักกันในประเทศกัมพูชา (รูปที่ ๑๑๐)

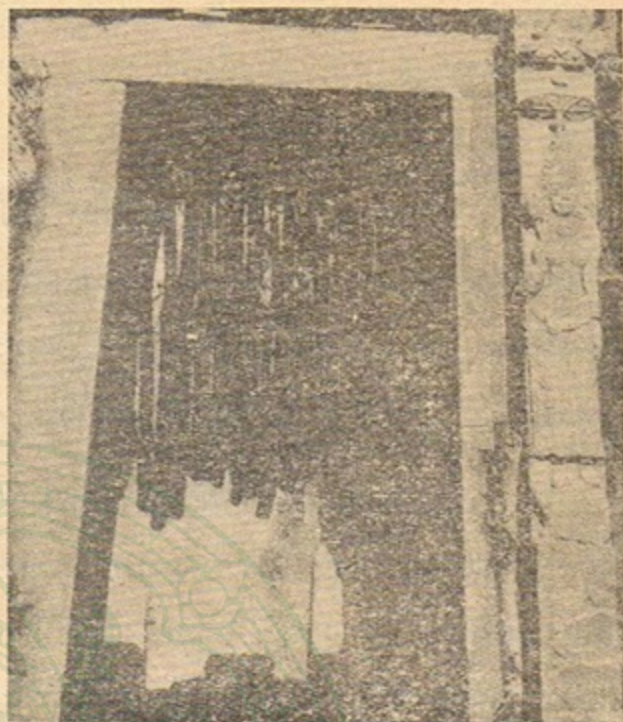
เทวดาชั้นต่ำ

ณ ที่นี้เราไม่อาจกล่าวถึงประติมากรรมรูปเจ้าชายและเจ้าหญิงของขอมที่ได้รับการยกย่องขึ้นเสมอเหมือนเทวดาหลังจากที่สิ้นพระชนม์ไปแล้วได้ บางครั้งการยกย่องขึ้นเป็นเทวดานี้

รูปที่ ๑๐๕

พระพรหมีและเทพธิดา บนผนังปราสาทแปรรูป
หลังตะวันออกเฉียงใต้
ปุนปั้น ศิลปะขอมแบบแปรรูป

รูปที่ ๑๑๐

เจ้าแม่ขุมานบนเสาประตูปราสาท A ในกลุ่มใกล้กับโรงโม่เยะ
ศิลาทราย ศิลปะขอมแบบไพรกเมง

อาจกระทำเมื่อเจ้านายเหล่านั้นยังทรงพระชนม์
อยู่ก็ได้ อย่างไรก็ตามก็ตีประติมากรรมเหล่านี้ก็มีอยู่
น้อยในสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร (การกล่าว
ถึงตำแหน่งยกย่องบุคคลที่วายชนม์ไปแล้ว ปรา-

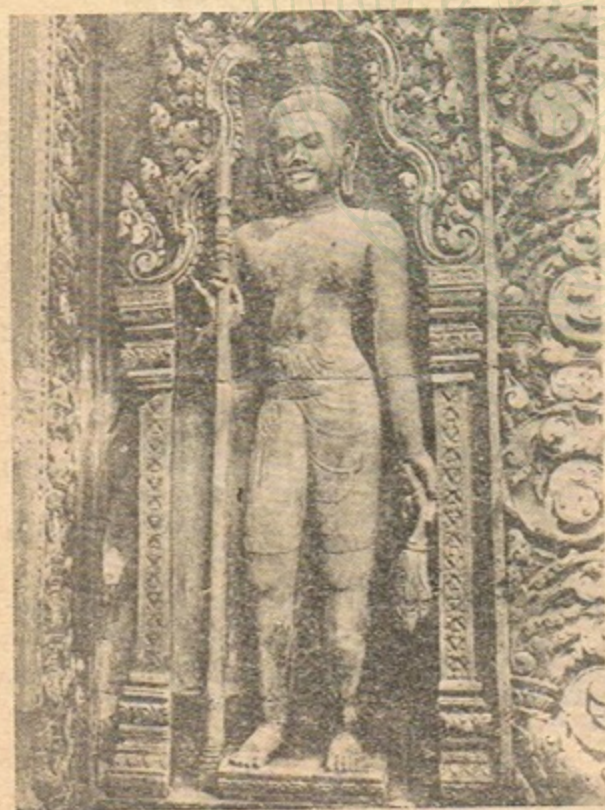
กฤษณ์เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๑๒๒๓ ในศิลาจารึกซึ่งกล่าวว่า “พระราชาได้เสด็จไปยังศิวิปุระ” และ
นามนี้ดูเหมือนจะหมายถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ผู้สิ้นพระชนม์ไปแล้ว รูปพระหริวิศรุรูปซึ่งสร้าง
ขึ้นในพ.ศ. ๑๒๔๗ ก็ดูเหมือนจะเป็น “ประติมากรรมภาพเหมือน” รูปแรก อย่างไรก็ตามก็ควรระลึก
ไว้ด้วยว่า “วิศรุรูป” นี้เป็นอวตารปางที่ ๘ ของพระนารายณ์ในตำราศาสนาวัต สंहิตา) จารึกสมัย
เมืองพระนครได้กล่าวถึงประติมากรรมที่ยกย่องบุคคลขึ้นเสมอเหมือนเทวดานี้บ่อย ๆ แต่ประติ-
มากรรมดังกล่าวก็ไม่แตกต่างไปจากประติมากรรมรูปเคารพแต่อย่างใดเลย และนอกไปจากใน
ศิลปะแบบบายันแล้ว ประติมากรรมขอมเหล่านี้ก็ไม่ใช่ “ภาพเหมือน” เลย

ประติมากรรมที่เราจะกล่าวถึงต่อไป เป็นประติมากรรมที่ไม่มีบุคลิกภาพแน่นอนและ
เป็นแต่เพียงประติมากรรมขึ้นรองในศาสนสถาน แต่ก็มีส่วนร่วมในความหมายโดยทั่วไปของ
ศาสนสถานแห่งนั้นด้วย แม้ว่าประติมากรรมเหล่านี้จะไม่ได้สลักเป็นประติมากรรมลอยตัวอย่าง

แท้จริงก็ตาม แต่บางรูปก็ไม่อาจแยกออกไปจากกลุ่มประติมากรรมที่สำคัญในสมัยเมืองพระนครได้ และเราจำต้องกล่าวอ้างถึงด้วย ประติมากรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่มีลักษณะคล้ายคลึงกันทั้งในศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา

ทวารบาล จารึกบางหลักที่หาได้ยากเช่นที่ปราสาททอกโป ได้กล่าวถึงการสร้างรูปโคนนทิและพระกาลหรือมหากาล ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นทวารบาลทางทิศตะวันออกของเทวาลัยของพระอิศวร แต่ทวารบาลเหล่านี้ก็ไม่เคยมีชื่อตามแบบอินเดียเลย จารึกจากปราสาทตาแก้วในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ก็กล่าวถึงแต่เพียง “โลกบาล” เท่านั้น

ทวารบาลเหล่านี้มีลักษณะผิดแผกกันอย่างชัดเจน ทวารบาลที่อยู่ทางด้านขวาของทางเข้าศาสนสถานมีลักษณะเป็นผู้แสดงความเมตตากรุณา สวมศิราภรณ์และตุ้มหูตามแบบ “เทพ” และถือตรีศูล แต่ทวารบาลที่อยู่ทางด้านซ้ายกลับมีลักษณะโหดร้าย สวมศิราภรณ์และตุ้มหูแบบ “อสูร” และถือตะบอง แต่ที่ปราสาทพระโค ตะบองนี้ก็เปลี่ยนเป็นหอกชนิดหนึ่ง ที่ปราสาทบันทายศรี ทวารบาลทั้งหมดแสดงความเมตตากรุณา เกือบจะเป็น “ชฎามงกุฎ” ถือหอกและบัวขาบ (รูปที่ ๑๑๑) โดยทั่วไปทวารบาลมักมีอยู่เฉพาะศาสนสถานหรือทางเข้าที่สำคัญ (ยกเว้น

รูปที่ ๑๑๑

ทวารบาล ณ ปราสาทบันทายศรีหลังกลาง
ศิลปขอมแบบบันทายศรี

ปราสาทพนมบาเค็ง พนมบก พนมกรรม และปราสาทนครวัด) ทวารบาลที่เก่าที่สุดที่รู้จักกันดีเป็นภาพปูนปั้น และอยู่ในศิลปะแบบกำพงพระ คือที่โชคมัต (Chot-mat) ทวารบาลลอยตัวดูเหมือนจะเริ่มปรากฏขึ้นในศิลปะแปรรูป คือที่ปราสาท B ณ ปราสาททอกโป วิวัฒนาการของทวารบาลแสดงโดยเครื่องแต่งกายและเครื่องอาภรณ์ การเปลี่ยนแปลงท่าทางและอาวุธ (อาวุธสั้นสำหรับทวารบาลลอยตัวทั้งหมด ได้นำมาใช้แก่ทวารบาลภาพสลักปูนปั้นตั้งแต่ศิลปะแบบบาปวนลงมา) ต่อจากนั้นจึงควรคำนึงถึงทางด้านสุนทรียภาพ สำหรับทวารบาลภาพสลักปูนปั้นองค์ประกอบของซุ้มก็อาจให้ความรู้ที่แน่นอนในการกำหนดอายุได้ด้วย (รูปที่ ๑๑๒)

เทพธิดา ภาพสตรีซึ่งมีอยู่ ณ สถานที่แห่งเดียวกับทวารบาล ณ ทางเข้าของศาสนสถานบางแห่ง ซึ่งโดยมากมักเป็นศาสนสถานชั้นรองหรือเทวาลัยของเทวสตรี (ยกเว้นศาสนสถานขนาดใหญ่ในศิลปะแบบบาแก็งและศาสนสถานบางแห่งในศิลปะแบบนครวัด) นั้นดูเหมือนจะไม่มีหน้าที่อันกระจ่างนัก ภาพเทพธิดาเหล่านี้มักเรียกกันว่านางอัปสรในสมัยก่อน แต่ก็ไม่มีเหตุผลอะไรที่จะเรียกเช่นนั้น ภาพเทพธิดาเหล่านี้มีน้อยและไม่ค่อยแตกต่างกันจนกระทั่งถึงปลายศิลปะแบบบาปวน สิ่งที่ถือกันมักเป็นเส้นและบัวขบ ภาพเทพธิดานี้ดูเหมือนจะปรากฏขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ คือ ณ ปราสาท H ณ พนมบายัง และปราสาทหลังตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทออกยม (รูปที่ ๒๑ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๑ เล่ม ๔ หน้า ๖๗)

รูปที่ ๑๑๒

ทวารบาลรูปคู่รายที่ปราสาทพระโคหลังตะวันตกเฉียงเหนือ
ศิลปาราชสลักในผนังอิฐ ศิลปะขอมแบบพระโค

วิวัฒนาการของเทพธิดานี้ก็คล้ายกับวิวัฒนาการของทวารบาล แต่ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ คือในศิลปะแบบนครวัดและบายน ภาพเทพธิดาก็จะแบ่งออกเป็นหลายชั้น คือภาพเทพธิดาที่อยู่ใกล้ทางเข้าที่สำคัญที่สุดก็มีเครื่องตกแต่งมากที่สุด การศึกษาเทพธิดาในศิลปะแบบบายนทำให้ท่านฟิลิปป์ สแตร์น สามารถจัดแบ่งศิลปะแบบนี้ออกได้เป็น ๓ สมัย ไม่ปรากฏมีภาพเทพธิดาลอยตัว และภาพเทพธิดาหรือทวารบาลในระหว่างศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ในศิลปะแบบนครวัดและบายน ก็มีลักษณะรูปภาพแตกต่างกันน้อยมาก (รูปที่ ๒๖ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๑ เล่ม ๖ หน้า ๓๐ และรูปที่ ๔๐ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๒ เล่ม ๒ หน้า ๖๗)

นางอัปสร นางอัปสรปรากฏมีอย่างแน่นอนในภาพสลักนูนต่ำบางภาพเท่านั้น เช่นในภาพการกวนเกษียรสมุทรที่ปราสาทนครวัด (รูปที่ ๑๑๓) โดยการเปรียบเทียบ เราจึงอาจกล่าวได้ว่าภาพนางพื่อนรำที่สลักเป็นแนว สลักในพื้นที่ว่างระหว่างเสาดิจกับผนัง บนเสาดและบนกลีบบนปูนปรังค์ ฯลฯ นั้น คือ ภาพนางอัปสร วิวัฒนาการของท่าทางและการเปลี่ยนแปลงของเครื่อง

รูปที่ ๑๑๓

ภาพสลักบนผนังระเบียงด้านตะวันออกของปราสาทนครวัด
แสดงภาพหนุมานกำลังช่วยเทวดาควนเกษียรสมุทร
เบื่องบนมีนางอัปสรกำลังพ้อนรำอยู่ในท้องฟ้า
ศิลปขอมแบบนครวัด

รูปที่ ๑๑๔

ภาพสลักนางอัปสรพ้อนรำ ?
บนฐานเสากระเบียงชั้นนอกของปราสาทบาเยน
ศิลปขอมแบบบาเยน

ประดับและเครื่องแต่งกาย ทำให้อาจกำหนดอายุของนางอัปสรเหล่านี้ได้ตั้งแต่ศิลปแบบนครวัดคือ ตั้งแต่ปราสาทหินพิมายลงมา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในศิลปแบบบาเยนภาพนางอัปสรเป็นจำนวนมากทั้งที่เป็นภาพสลัก (รูปที่ ๑๑๔) และประติมากรรมสัมฤทธิ์ ความจริงอาจเป็นภาพนางโยคีก็ได้

เทวดาชั้นต่ำอื่นๆ มีรูปภาพอีกหลายภาพที่ไม่อาจทราบได้อย่างแน่นอนว่าหมายถึงใคร รูปยักษ์และยักษ์ณีก็อาจกล่าวได้โดยยาก ยกเว้นแต่จะเป็นรูป “กณะ” ที่เกาะแกร์มีภาพบุคคล ๒ รูปที่มีหน้าตาโหด ร้ายแวมเครื่องประดับ ก็คือเตียรผู้ชายที่ในพิพิภตค์กรุงพนมเปญ (รูปที่ ๑๑๕) และลำตัวผู้หญิงที่ในพิพิภตค์กรุงพนมเปญเช่นเดียวกัน รูปทั้งสองนี้อาจจัดเป็นรูปยักษ์และยักษ์ณีได้ ในศิลปแบบบาเยนเราอาจรู้จักรูปยักษ์และยักษ์ณีได้ง่ายกว่า เช่นที่ขอบสระในพระราชวังหลวง ณ เมืองพระนครหลวง ที่ลานพระเจ้าชัยวรมัน และที่บันไดชั้นบนของลานรูปช้าง (รูปที่ ๑๑๖)

อสูรซึ่งอยู่ตรงข้ามกับเทพ ปรากฏอยู่ในภาพการกวนเกษียรสมุทรสมัยเมืองพระนครเป็นจำนวนมาก อสูรที่กำลังยุคนาคอยู่ปากหนึ่งของทางเข้าในศิลปแบบบาเยน เช่นที่เมืองพระ

รูปที่ ๑๑๕

เศียรยักษ์จากปราสาทม
ศิลาทราย สูง ๕๐ ซม.
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบเกาะแกร์

นครหลวง ปราสาทพระขรรค์ในเมืองพระนคร และปราสาทบันทายฉมาร์ ก็สวมเครื่องประดับ ตกแต่งแบบเดียวกันกับอสูรในสมัยนั้น (รูปที่ ๕๑ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๒ เล่ม ๒ หน้า ๗๐)

สำหรับรูปพระยานาคและนางนา หรือ นาคินีซึ่งมีรูปร่างเหมือนมนุษย์ ก็มีปรากฏ อยู่บนทับหลังบางชิ้นในศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก และไพรกเมงรวมทั้งในองค์ประกอบต่างๆ ในศิลปะแบบนครวัด เช่นที่พระปาล์โลยก์

ปราสาทตาพรหมในเมืองพระนคร หน้บบ้างแห่งมีรูปพระยานากกำลังพนมมือ มีร่างกายเป็น มนุษย์แต่มีศีรษะเป็นนาคหลายเศียร ณ ลานพระเจ้าขีรเอนและสระในพระราชวังหลวงมีรูปนาง นาคเป็นรูปสตรีสวมมงกุฎซึ่งประดับด้วยเศียรนาค (รูปที่ ๑๑๗) ลักษณะเช่นนี้ได้เคยปรากฏ

รูปที่ ๑๑๖

ขัณฑ์บนบันไดกลางของลานหลวง เมืองพระนครหลวง
ศิลาทราย ศิลปขอมแบบบาเยน

รูปที่ ๑๑๗

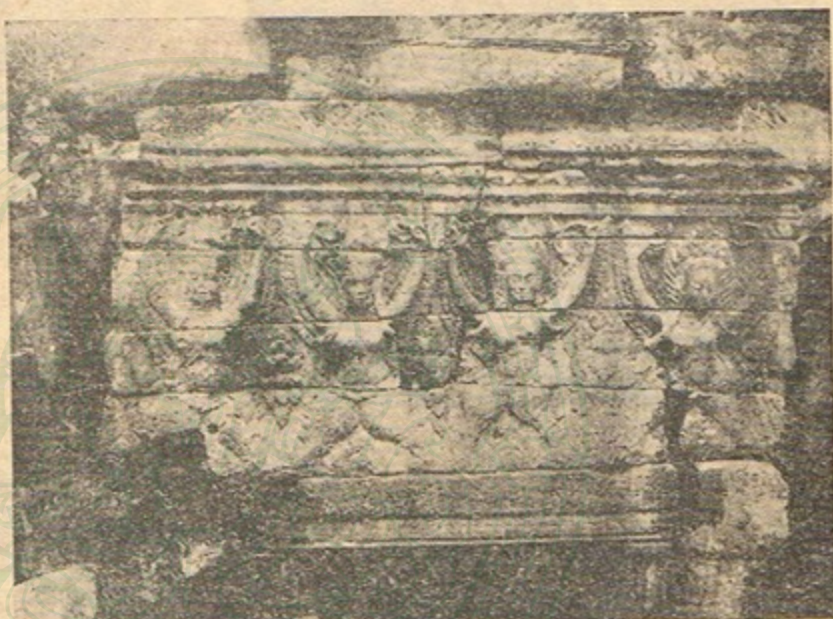
นางนาคบนผนังชั้นในของลานพระเจ้าขีรเอน
ศิลาทราย ศิลปขอมแบบบาเยน

และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในศิลปะแบบบาเยนเช่นที่

บนหน้าบัน ณ วัดพระป่าเลไลยก์มาแต่ก่อนแล้ว ปัจจุบันหน้าบันนี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ (รูปที่ ๗๐ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๒ เล่ม ๔ หน้า ๖๘)

สำหรับคนธรรมดาที่นั่น ก็มีปรากฏในศิลปะแบบเขมรเป็นรูปกนิหรี คือรูปสตรีมีปีกบน แนวชั้นบนของลานรูปช้าง ขอบสระในพระราชวังหลวง และที่ปราสาทบันทายฉมาร์ (รูปที่ ๑๑๘) รูปกนิหรีซึ่งมีร่างกายเป็นมนุษย์มีปีกและมีเท้าเป็นนกนี้เป็นที่นิยมกันมากในลวดลายเครื่องประดับ สมัยหลังเมืองพระนคร

ภาพที่อาจเข้าใจได้ ตีกว่าก็คือภาพ “กณะ” และ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพ “ฤษี” “กณะ” มักใช้ประดับราวบันได ของศาสนสถานบางแห่ง เช่น ที่ปราสาทธม ณ เกาะแกร์และ ปราสาทบันทายศรี หรือบนกลีบ ขุนนปรางค์ เช่น ณ ศาสนสถาน หลังปราสาทคลังเหนือ รูป “กณะ” เหล่านี้เป็นรูปมนุษย์ที่มีศีรษะเป็นสัตว์ เช่น สิงห์ ม้า “กณะ” ซึ่งมีศีรษะเป็นช้าง

รูปที่ ๑๑๘

กนิหรี สลักบนยอดผนังปราสาทบันทายฉมาร์
ศิลาทราย ศิลปะเขมรแบบเขมร

และไม่อาจปะปนกับพระคเณศได้ ดูเหมือนจะเป็นที่นิยมกันมากในศิลปะแบบพระโค บากัง และ แปรรูป เป็นต้นว่าทับหลังหลายชั้นซึ่งมีลวดลายแปลกประหลาดเป็นรูป “กณะ” กำลังชิงวงของตนเองและปลายของงวงก็กลายเป็นรูปม้า “กณะ” เหล่านี้ไม่มีครบหมดทั้งชุด แต่เราก็อาจคาดคะเนได้จากหน้าบัน ๒ แห่งที่ปราสาทบันทายศรี คือ หน้าบันที่แสดงภาพราวฉนวนครุฑมุขหรือภาพทศกัณฐ์กำลังโยกเขาไกรลาส (รูปที่ ๑๑๙) และภาพทศกัณฐ์หรือภาพพระกามเทพ แผลงศรไปยังพระอิศวร

ฤษีซึ่งเกล้าผมเป็นชฎาและมีเครา ปรากฏมาแล้วตั้งแต่ศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุกเช่น บนทับหลัง และในศิลปะแบบกุเลนเช่นที่ปราสาทมอคอบ (รูปที่ ๒๕ ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๑ เล่ม ๔ หน้า ๓๒) รูปฤษีนี้สลักโดดๆ เป็นประติมากรรมลอยตัว นอกจากนี้ยังมีสลักเป็นทั้งภาพ นูนสูงและนูนต่ำ คือบนกลีบขุนนปรางค์ ส่วนล่างของเสาดัดกับผนัง เป็นแนวยาว ที่ฐานของเสา ประดับกรอบประตู และเป็นลวดลายประดับเสา ฯลฯ ฤษีเหล่านี้พนมมือ นั่งในท่าโยกาศน์ มีโยก-

ปฏักเข้าอยู่ จนกระทั่งถึงราว พ.ศ. ๑๕๐๐ (รูปที่ ๑๒๐) ตั้งแต่ ศิลปแบบบาแก็ง รูปฤๅษีก็มักยืน ถือหอกหรือตะบอง ซึ่งเป็นท่าของ ทวารบาล และมักใช้ประดับกลีบ ขนุนปรางค์ในศิลป แบบนครวัด และบายน ศิราภรณ์ครอบมวยผม ซึ่งมีองค์ประกอบแปลกๆ รวมทั้ง เครื่องแต่งกายซึ่งมีต่างๆ กัน ก็ดูเหมือนจะแสดงให้เห็นว่ามีฤๅษีอยู่ หลายนิกาย นอกไปจากรูปฤๅษี สมัยก่อนสร้างเมืองพระนครแล้ว ฤๅษีก็มักสวม สร้อยคอลูกประคำ ง่ายๆ แทนที่สายธำของพราหมณ์เสมอ

รูปที่ ๑๑๕

ภาพสลักบนหน้าบันหอสุมลหลังใต้ของปราสาทบันทายศรี แสดงภาพทศกัณฐ์กำลังโยกเขาไกรลาส มี "กณะ" นั่งบนฐานชั้นที่ ๑ และ ฤๅษีนั่งบนฐานชั้นที่ ๒ ศิลปขอมแบบบันทายศรี

รูปที่ ๑๒๑

ฤๅษีจากปราสาทพระโค
ศิลาทราย สูง ๕๐ ซม.
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบพระโค

(ยังมีสื่อ)

คำอ่านศิลาจารึก อักษรและภาษาไทย

ได้มาจากพระราชวังจันทรถม ตำบลหัวรอ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ปัจจุบันอยู่ที่พระราชวังจันทรถม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เนื้อเป็นหิน สีเหลืองหม่น

วัดส่วนกว้าง ๑๑๒ ซม. ส่วนสูง ๑๗๕ ซม. ส่วนหนา ๑๒ ซม.

นายประสาร บุญประกอง } อ่าน
นายเทิ้ม มีเต็ม

ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้

คำจารึก

คำอ่านปัจจุบัน

๑.เจตมาศกาลปักชเอกมัตติ	เจตมาส(๑) กาฬปักช(๒) เอกมัตติ(๓)
พุทธวารพระบา (ท)	พุทธว(๔) พระบาท.....
๒. (พระ) พุทธเจ้าอยู่หัว	พระพุทเจ้าอยู่หัว
พระเจ้าปราสาททองพระเจ้าช้างเผือก(ยม)	พระเจ้าปราสาททอง พระเจ้าช้างเผือก
๓. (สี) ทศกัณฐะทศกัณฐะ	ลิตกัณฐะทศกัณฐะ สั
ทวารวิศาลวิสุทธอุคัมบรมจักรพรรดิ...	ทวารวิศาลวิสุทธอุคัมบรมจักรพรรดิ.....
๔. (บา) พญพระราชนุศล	บาเพญพระราชนุศล -
ปติสังฆรณวัคคเมยง เสกจสติกโดยบุรณ	ปติสังฆรณวัคคเมยงคณ เสกจสติกโดยบุรณ
๕. (มห) สุวรรณโชติอริการ	มหาสุวรรณโชติอริการ
วัดพระพุทไสยาสน์ป่าโมกษกราบบง	วัดพระพุทไสยาสน์ป่าโมกษกราบบง -
คัม (ทูล)	คมทูล

คำจารึก

คำอ่านปัจจุบัน

๖.พิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว
ในลักษณะลิขิตสารนั้นว่า สายชลธारा
ไหลแต่อุคร
๗. ยาศนพวงเข้ามายังสี่ศอกจะถึงพระมหา
วิหาร แลประการใดพระพุทธไสยาสน์จะ
.....
๘. เกษานุภาพพระราชสมภาร พระ
องค์ธรรมิกราชาธิราชเจ้าผู้ประเสริฐ
เป็นบรมอุปถัมภ์
๙. บาทสมเด็จพระนารายณ์บรมพิตร
พระพุทธเจ้าอยู่หัว ดำรัสชราบ
ในกิจจานุกิจ
๑๐. ชกัชลอพระพุทธไสยาสน์ขึ้นมาให้พ้น
อุทกอนันตราย แลให้สถาปนาพระมหา
วิหารสถาน
๑๑. รุ่งเรืองวิโรจน์โชตินาการสืบไปตราบเท่า
ห้าพันพระพรรษา จึงมีพระราชโองการ
มานพระบันฑิตสุรสีห์
๑๒. ราชสงครามขึ้นมาพิจารณาสถานประมาณ
พระพุทธไสยาสน์ (แล) กิจอ่านการทวง
ปวง ซึ่งจะชักชลอพระพุทธไสยาสน์
๑๓. ครั้งถึงอัสสัมชัญไพร่สาขามาศศุกร
ปากษ์ อัฐมิตีถึงจันทร์वार พระบาท
สมเด็จพระนารายณ์บรมพิตรพระพุทธ
(เจ้าอยู่หัว)
๑๔. แลสมเด็จพระอนุชาธิราชพระราชวัง
บวรสถานมงคลแลสมเด็จพระวโรธาส
ธิราชพระบวรราชนคัถาเสด็จ.....
-พิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว
ในลักษณะลิขิตสารนั้นว่า สายชลธारा —
ไหลแต่อุคร.....
ยาสน์ พวงเข้ามา ยังสี่ศอกจะถึงพระมหา —
วิหาร แลประการใด พระพุทธไสยาสน์จะ
.....
เกษานุภาพพระราชสมภาร พระ —
องค์ธรรมิกราชาธิราชเจ้าผู้ประเสริฐ
เป็นบรมอุปถัมภ์.....
บาทสมเด็จพระนารายณ์บรมพิตร
พระพุทธเจ้าอยู่หัว ดำรัสชราบ (๕)
ในกิจจานุกิจ.....
ชักชลอพระพุทธไสยาสน์ขึ้นมาให้พ้น
อุทกอนันตราย แลให้สถาปนาพระมหา —
วิหารสถาน.....
รุ่งเรืองวิโรจน์โชตินาการสืบไปตราบเท่า
ห้าพันพระพรรษา จึงมีพระราชโองการ
มานพระบันฑิตสุรสีห์.....
ราชสงครามขึ้นมาพิจารณาสถานประมาณ
พระพุทธไสยาสน์ แลกิจอ่านการทวง
ปวง ซึ่งจะชักชลอพระพุทธไสยาสน์
ครั้งถึงอัสสัมชัญ (๖) ไพ่สาขามา (๗) ศุกล
ปากษ์ (๘) อัฐมิตี (๙) จันทร์ (๑๐) พระบาท —
สมเด็จพระนารายณ์บรมพิตรพระพุทธ —
เจ้าอยู่หัว
แลสมเด็จพระอนุชาธิราชพระราชวัง —
บวรสถานมงคล แลสมเด็จพระวโรธาส —
ธิราช พระบวรราชนคัถา ก็เสด็จ.....

คำจารึก	คำอ่านปัจจุบัน
๑๕. (นิ)กรทงหลายคว้ยอเนก โดยปลง.....ตัง้พระค้ำหนักแลพระราช	นิกรท้งหลายคว้ยอเนก(๑๑) โดยปลง(๑๒).....ตัง้พระค้ำหนักแลพระราช
๑๖.คณะพระสงฆอนุจรทงหลาย เปนนันมาก จำเริญพระพุททมล.....	คณะพระสงฆอนุจรท้งหลาย เป็นอนันมาก จำเริญพระพุททมณค้.....
๑๗.ให้ตกแตงก้านนางนุ่งห่ม ซึ่งเส(วต)รพตรอนัขาวบริสุทฐ ในเมื่อขณะนั้น	ให้ตกแตงก้านนางนุ่งห่ม ซึ่งเศวตรพัศตรอนัขาวบริสุทฐ ในเมื่อขณะนั้น
๑๘.อนันมาก.....บุชา พระพุทฐไสยาศน.....แลกอปร	อนันมาก.....บุชา พระพุทฐไสยาสน์.....แลกอปร(๑๓)
๑๙.บรมนารถบรมบพิตรพระ พุทฐเจ้าอยู่หัว แลสมเด็จพะบรมอนุชา ธิราช ส้มเสจ	บรมนารถบรมบพิตรพระ — พุทฐเจ้าอยู่หัว แลสมเด็จพะบรมอนุชา ธิราช ส้มเสจ
๒๐.โองการ..... เสด็จพระราชดำเนินมายัง..... พระพุทฐไสยาศน เสดจ.....ผู้นั้นคว้ย	โองการ..... เสด็จพระราชดำเนินมายัง..... พระพุทฐไสยาสน์ เสดจ.....ผู้นั้นคว้ย
๒๑.พระกรุณา..... แลพระสงฆอนุจรทงหลาย แลจักราชฎณิก	พระกรุณา..... แลพระสงฆอนุจรท้งหลาย แลจักราชฎณิก
๒๒.มาให้นัน..... (บุญ)คุณอนัประเสริค จิงขุนโลกที่ป ลันหม้องไชย จิงประโคมคว้ยแตร.....	มาให้นัน..... บุญคุณอนัประเสริฐ จิงขุนโลกที่ป ลันหม้องชัย จิงประโคมคว้ยแตร.....
๒๓.มหารสพสมโพธิแล.....(พระบาทสมเด็จพระบรม) นารถบรมบพิตรพระพุทฐเจ้าอยู่หัว มี พระราชโองการทงการตั้งสงให้มี	มหารสพสมโภชแล.....พระบาทสมเด็จพระบรม นารถบรมบพิตรพระพุทฐเจ้าอยู่หัว มี พระราชโองการทงการตั้งสงให้มี

คำจารึก

คำอ่านปัจจุบัน

๒๔.ต่าง ๆ (กทำการ)บูชาพระพุทธร
(ไสยาสน์).....มหาสุวรรณโชตินัน
ให้ทรงแลตักกลอง.....จึงห่มุทริ.....

๒๕. อนันังแล้ว จึงชักชลอมมาจาก.....
.....พระพุทธรไสยาสน์อนันมहिมา
กเกลื่อน

๒๖. ขึ้นมาสันมรรคา ๒ เส้น ๒ วา.....
.....๔ เส้น ๔ วา ถึง.....
.....พุทธเจ้า(อยู่หัว)

๒๗.
.....
.....เสกจ.....นนัน

๒๘.ได้เห็น.....
.....
.....พระพุทธรไสยาสน์.....

๒๙.
.....
.....

๓๐.เก็จพ.....
.....
.....กมาแต่.....

๓๑.
.....
.....ไว้ส้นวัน

๓๒.เห็นจ.....
.....
.....หลาย

.....ต่าง ๆ กระทำการบูชาพระพุทธร
ไสยาสน์.....มหาสุวรรณโชตินัน
ให้ทรงแลตักกลอง.....จึงห่มุทริ.....

อันหนึ่งแล้ว จึงชักชลอมมาจาก.....
.....พระพุทธรไสยาสน์อนันมहिมา(๑๔)
ก็เกลื่อน

ขึ้นมาสันมรรคา ๒ เส้น ๒ วา.....
.....๔ เส้น ๔ วา ถึง.....
.....พุทธเจ้าอยู่หัว

.....
.....
.....เสกจ.....นัน

.....ได้เห็น.....
.....
.....พระพุทธรไสยาสน์.....

.....
.....
.....

.....เก็จพ.....
.....
.....ก็มาแต่.....

.....
.....
.....ไว้ส้นวัน

.....เห็นจ.....
.....
.....หลาย

คำจารึก

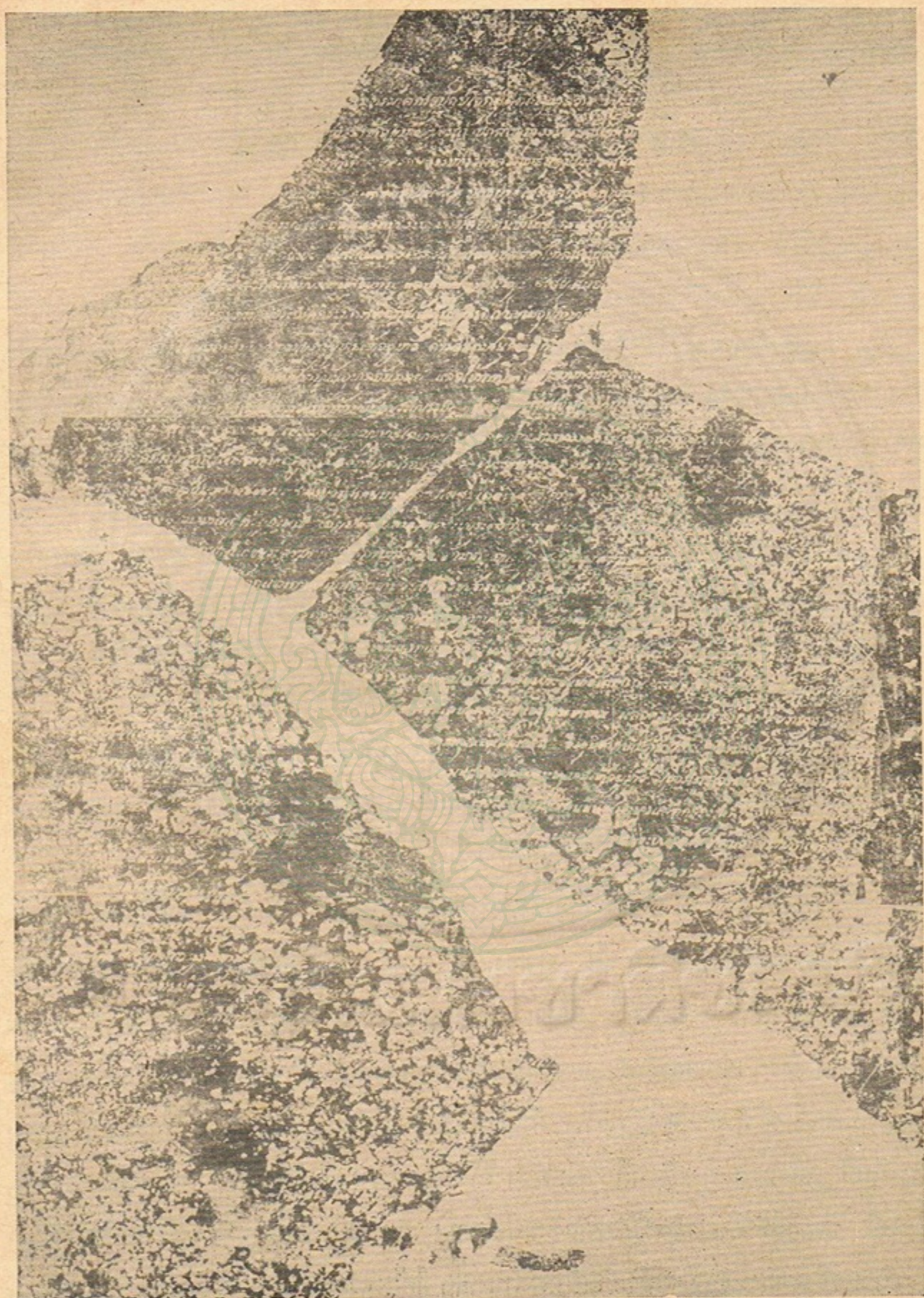
คำอ่านปัจจุบัน

๓๓.	
.....	
.....	
๓๔. กอปรด้วยนัก	 กอปรด้วยนัก
.....	

อธิบายคำ

(๑) เจตรมาส	= เดือน ๕
(๒) กาฬปักข์	= ข้างแรม
(๓) เอกมิกิถี	= แรม ๑ ค่ำ
(๔) พุทธวาร	= วันพุธ
(๕) ชราบ	= ทราบ
(๖) อชสังวัจจร	= ปีมะแม
(๗) ไทสาขมาส	= เดือน ๖
(๘) ศกัลปักข์	= ข้างขึ้น
(๙) อัฐมิกิถี	= วันขึ้น ๘ ค่ำ
(๑๐) จันทวาร	= วันจันทร์
(๑๑) อเนก	= มิใช่น้อย
(๑๒) ปลง	= เอลง
(๑๓) กอปร	= ประกอบ
(๑๔) มหีมา	= ใหญ่, โต

ศิลาจารึกเรื่อง พระพุทธไสยาสน์
วัดป่าโมกษ์ ตำบลป่าโมกษ์ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดอ่างทอง

อธิบายเพลงจีนแสด ๓ ชั้น

ของ

มนตรี トラโมท

เพลงจีนแสด ๒ ชั้นของเก่านั้น พระประคิษฐไพเราะ (มี ดุริยางกูร) ได้เป็นผู้แต่งขึ้น โดยอาศัยทำนองและลีลาของเพลงที่ได้ยินชาวจีนบรรเลงดนตรีเล่นเป็นโครงสร้าง และตั้งชื่อว่า เพลงจีนแสดหรือจีนแสดโศกา ซึ่งได้รับความนิยมในวงการดนตรี นำมาบรรเลงเป็นเอกเทศบ้าง และปรับเข้าเป็นเพลงเรื่องบ้าง

เพลงจีนแสด ๒ ชั้นนี้ ได้เป็นสมุฏฐานให้เกิดเพลงอัตรา ๓ ชั้นขึ้น ๒ เพลง เพลงที่ ๑ ก็คือ เพลงภิมรณสูตรวงศ์ ซึ่งครุฑศักดิ์นำเพลงจีนแสด ๒ ชั้นนั้นมาแต่งขยายขึ้นเป็น ๓ ชั้น โดยประคิษฐไพเราะแต่งทำนองเพลงให้ชวนเงื่อนงำ และแก้เสียงตกในจังหวะที่ ๑ ของท่อน ๑ เทียบแรกให้สูงขึ้นไป ๑ เสียง (โปรดดูคำอธิบายเพลงภิมรณสูตรวงศ์ ๓ ชั้น)

เพลงที่ ๒ ก็คือ เพลงจีนแสด ๓ ชั้น ที่จะอธิบายต่อไปนี้ อันเพลงภิมรณสูตรวงศ์ของครุฑศักดิ์ นั้น เป็นเพลงที่ไพเราะทั้งร้องและรับ เป็นที่นิยมของนักดนตรีเป็นอันมาก จึงเป็นเพลงที่ออกจะได้รับเลือกมาบรรเลงในกรณีต่าง ๆ อยู่บ่อย ๆ

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ นั้น เวลาที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับหัวเมืองต่าง ๆ นั้น จะต้องมียวงปี่พาทย์หลวงโดยเสด็จด้วยวงหนึ่ง เรียกกันว่า “วงตามเสด็จ” ซึ่งข้าพเจ้าก็อยู่ในวงนี้ด้วย เพราะจะต้องใช้บรรเลงประกอบในการแสดงละคร หรือการแสดงอื่นๆ เช่นเวลาที่ทรงแสดงในการเล่น “ต้มแกมโบ” เป็นต้น แม้เวลาที่มีละครของหัวเมืองนั้นๆ จัดมาแสดงถวาย ก็โปรดให้วงปี่พาทย์หลวงที่ตามเสด็จนั้นบรรเลงประกอบ บางที่ไม่มีการแสดงใดๆ เลย ก็โปรดเกล้าฯ ให้บรรเลงถวายเป็นพิเศษก็มี การบรรเลงถวายเป็นพิเศษนี้ บางทีก็มีร้อง บางทีก็บรรเลงแต่ปี่พาทย์ และบางกรณีต้องบรรเลงติดต่อกันเป็นเวลานานๆ การที่จะต้องบรรเลงติดต่อกันเป็นเวลานานๆ ก็ต้องหาเพลงที่จะนำมาบรรเลงต่อๆ กันนั้นให้มีสำเนียงเดียวกัน มีทำนองที่จะเชื่อมกันได้สนิทสนมกลมกลืนกัน มิฉะนั้นก็สุดหูไม่น่าฟัง เช่นบรรเลงเพลงเทพบรรทม แล้วก็ต้องภิมรณสูตรวงศ์, เป๊ยะ, อาเฮีย, แสนเสนาะ ฯลฯ

ในวงปี่พาทย์หลวงที่ตามเสด็จนี้ พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ผู้ซึ่งเป็นเจ้ากรมปี่พาทย์หลวง และเป็นครู ได้เป็นผู้ควบคุมไปทั่วทุกครั้ง เวลาบรรเลงก็จะต้องตั้งกำกับจังหวะเอง ในระหว่างที่ตามเสด็จอยู่หัวเมือง พระยาประสานดุริยศัพท์ก็มักจะหาเพลงเก่า หรือแต่งขึ้นใหม่ ท่อให้แก่ผู้บรรเลงในวงทั้งทางร้องและดนตรี ไว้ใช้บรรเลงถวายเสมอๆ พระยาประสานดุริยศัพท์คงจะสังเกตเห็นอยู่นานแล้วว่า เพลงภิมรณสูตรวงนั้น ทั้งบทร้องและทำนองดนตรีมีอยู่เที่ยวเดียว และการดำเนินทำนองกรูทักก็ได้อพลิกเพลงแยกแยะออกไปเสียจนห่างไกลทำนอง ๒ ชั้น (คือเพลงจีนแสน) ของเดิม ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้คิดแต่งเพลงจีนแสนขึ้นเป็น ๓ ชั้นอีกทางหนึ่ง โดยรักษาทำนอง ๒ ชั้นของเดิมไว้โดยตลอดเป็นคนละเพลงกับภิมรณสูตรวง และเรียกชื่อตามเดิมว่า “เพลงจีนแสน ๓ ชั้น” ท่อให้แก่ข้าราชการผู้บรรเลงปี่พาทย์ในวงปี่พาทย์หลวงตามเสด็จทั้งทำนองร้องและทำนองดนตรี สำหรับบรรเลงต่อจากเพลงภิมรณสูตรวงเหมือนเป็นเที่ยวกลับ ก่อนที่จะบรรเลงเพลงอื่นๆ ดังกล่าวมา ทั้งโน้ตเพลงที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้

บทร้องเพลงจีนแสน

แสนสงสารแต่เจ้าสارقาแก้ว	ประหลาดแล้วลับไปในเวหา
หรือหลงเกล้าสาวคนธนูสมญา	เห็นลอยฟ้ามาแล้วสارقาทอง

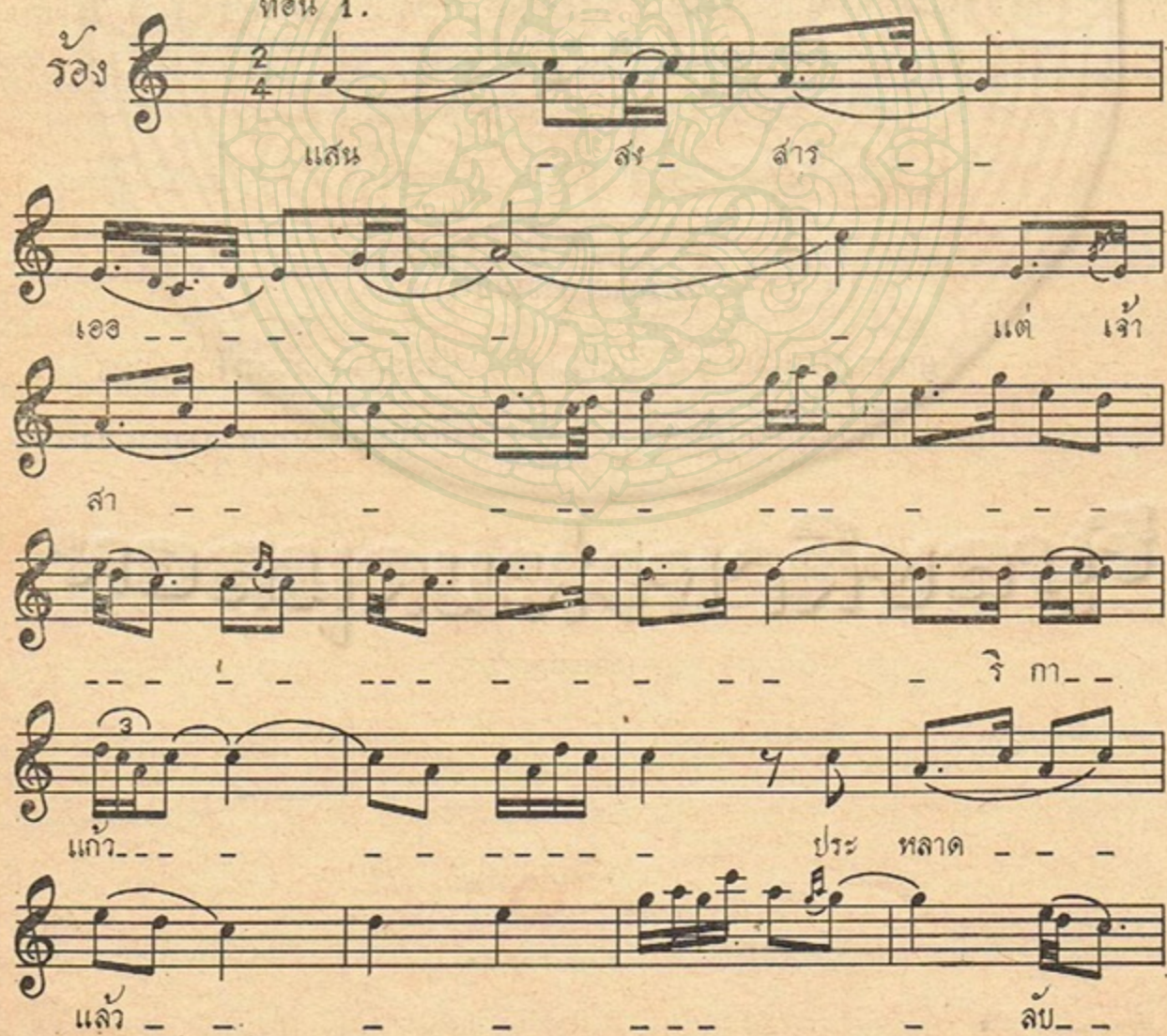
(ของเก่า)

ຈົນມາ ໓ ປີ

พระยาประสานดุริยศัพท์(แปลก ประสานศัพท์) แต่ง

Andante.

विष्णु १.

ไป

3

พา

Moderato.

ท่อน 1.

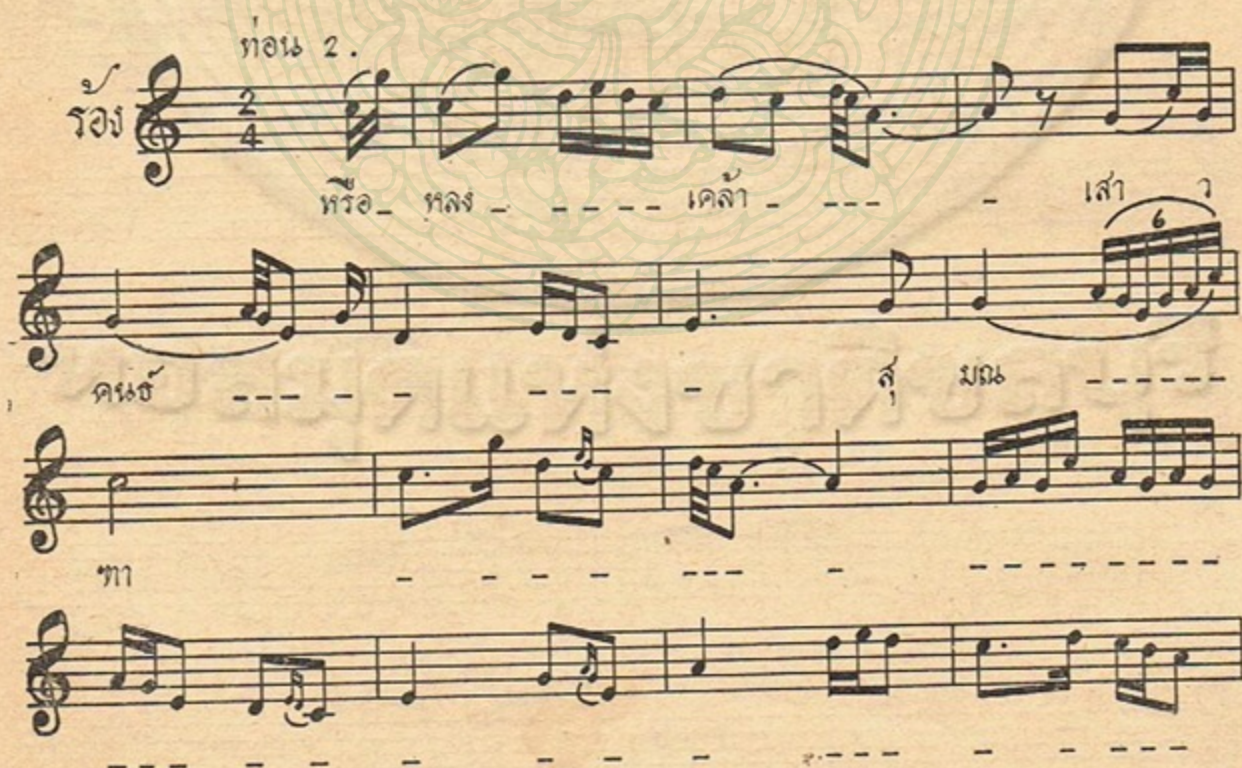
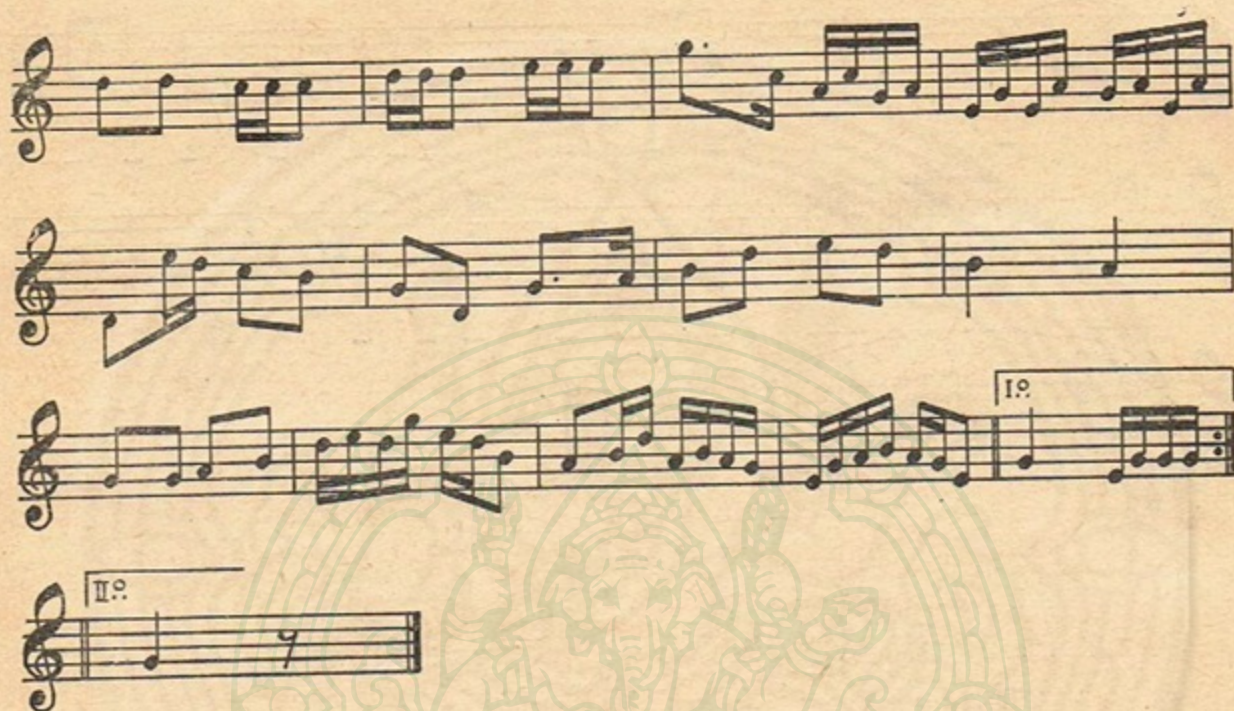
รับ

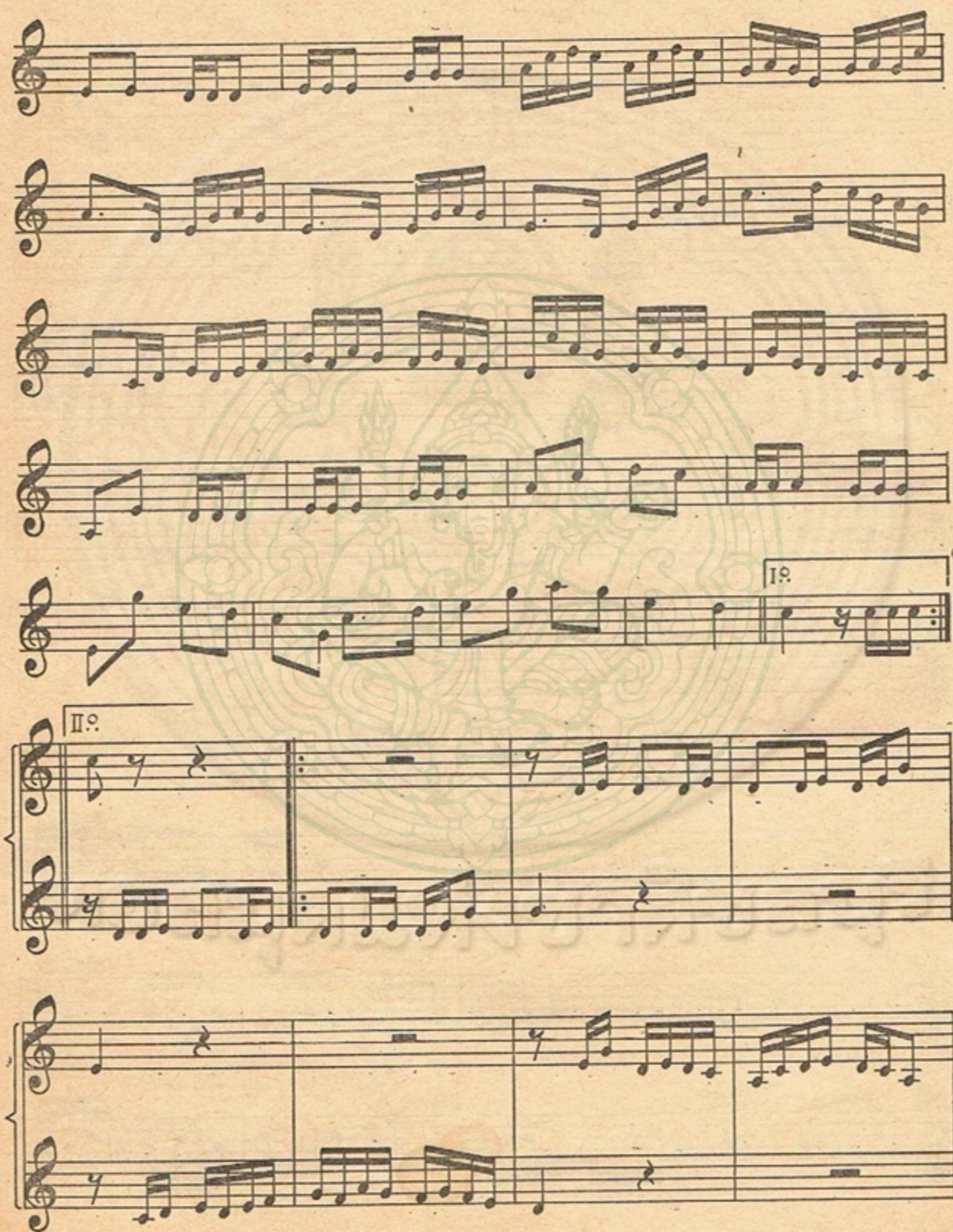
2/4

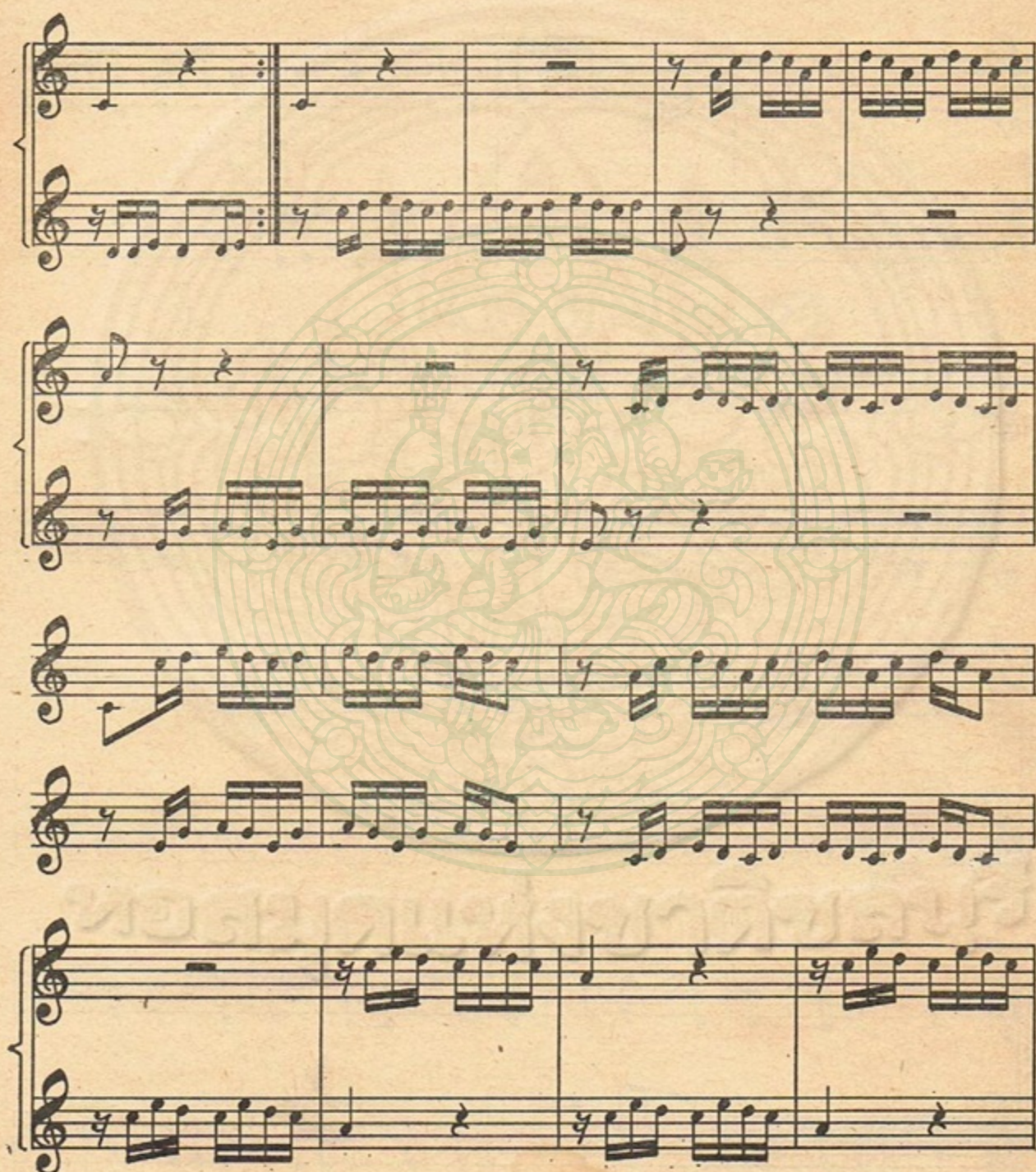
1

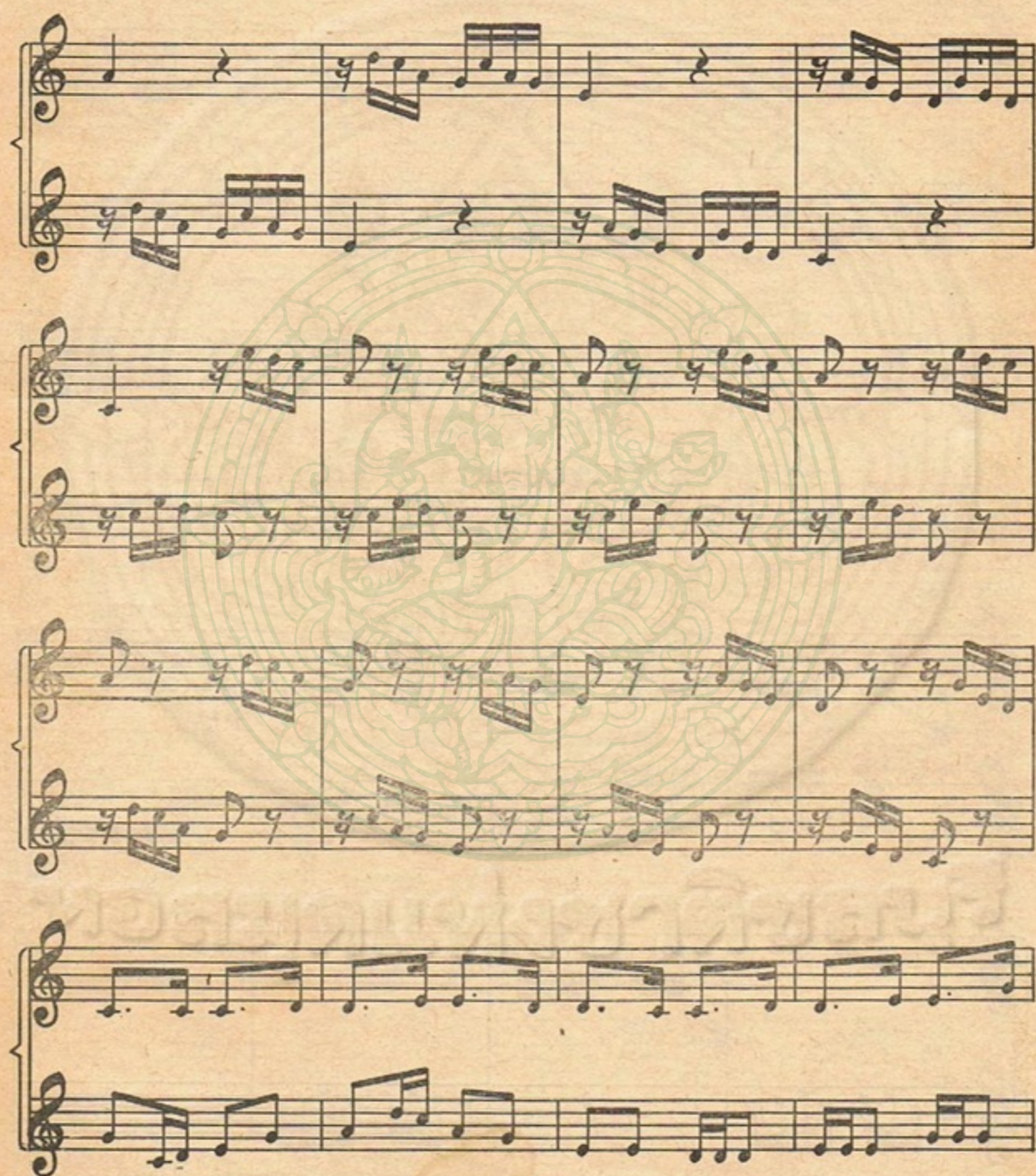
1

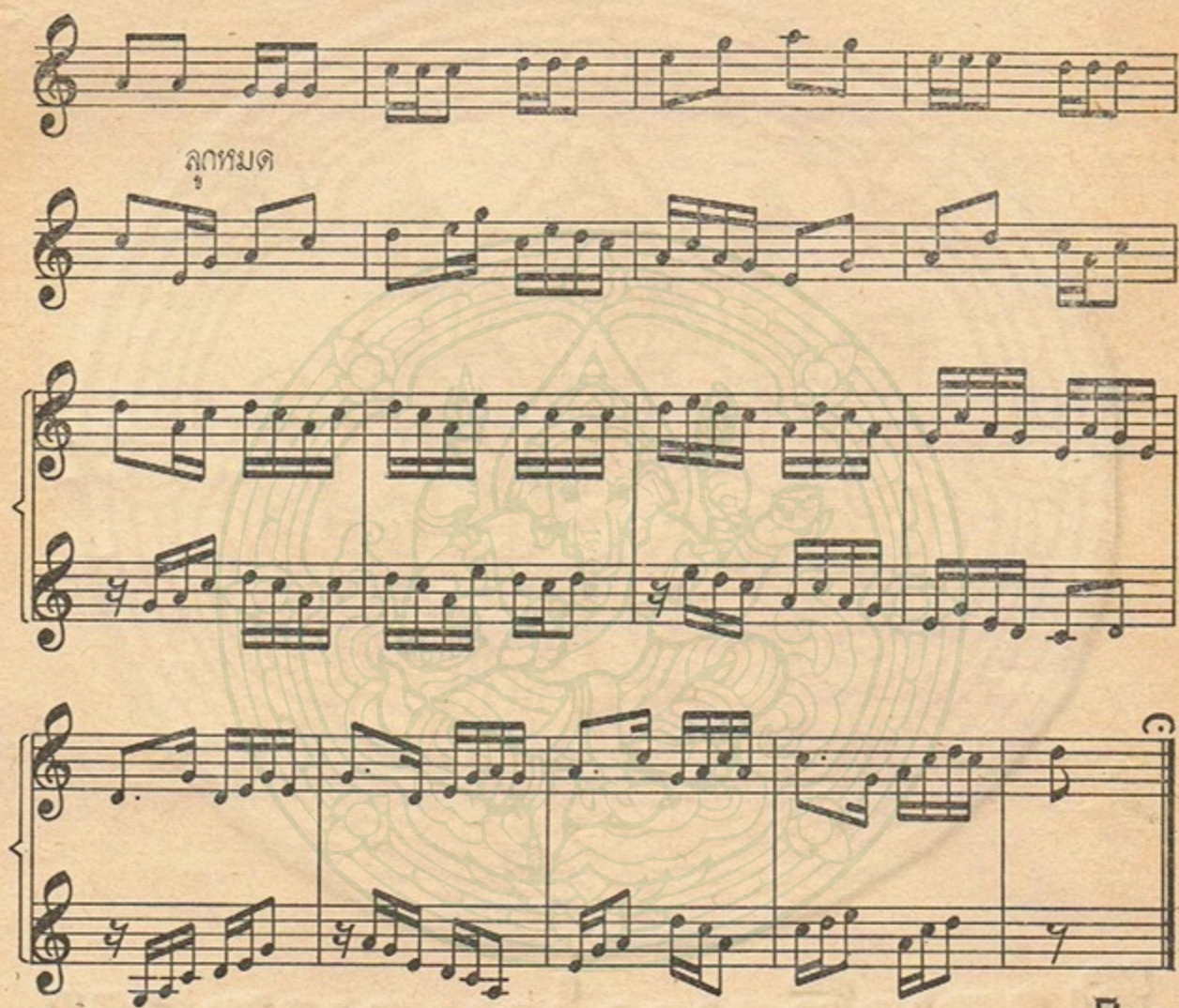
1

— ศิลปากร —

เป็นนิตยสารราย ๒ เดือน ของ กรมศิลปากร

เจ้าของ

กรมศิลปากร

ที่ปรึกษา

พระยาอนุมานราชธน

ผู้จัดการ

นายเสริม วรสรวง

เจริญฤกษ์

นางสมใจ ศิลกวัฒนสุนทร

บรรณาธิการ

ผู้พิมพ์ - โฆษณา }

นายประพัฒน์ ศรีณรงค์

สถานที่พิมพ์

โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี
สี่แยกราชวิถี ถนนสามเสน พระนคร

สำนักงานตั้งอยู่ที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ (หอสมุดแห่งชาติเดิม) กรมศิลปากร

ถนนหน้าพระธาตุ โทรศัพท์ ๒๖๑๔๑